

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Sirel Heinloo

**Jaan Kaplinski luule retseptsioon Rootsis ja
Eestis enne 1990. aastat**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Mart Velsker

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus	3
I. Teema	3
II. Allikad	4
III. Meetod	5
IV. Analüüsi lähtekohad ja struktuur	7
1. Teoreetiline ja retseptsioonilooline taust	9
1.1. Retseptsiooniestetika metoodikast	9
1.2. Tõlke- ja retseptsiooniloolisest taustast	12
2. „Meie varjud on väga pikad“	15
2.1. Eesti retseptsioon	15
2.2. Rootsi retseptsioon	25
2.3. Järeldused	35
3. „Tuule ja vee lapsed“	41
3.1. Eesti ja rootsi retseptsioon	41
3.2. Järeldused	52
4. „Seesama meri meis kõigis“	54
4.1. Eesti retseptsioon	54
4.2. Rootsi retseptsioon	59
4.3. Järeldused	69
Kokkuvõte	72
Kirjandus	75
Summary	81
Lisad	83
„Våra skuggor är mycket långa“ 1982	83
„Barn av vind och vatten“ 1987	85
„Samma hav i oss alla“ 1988	86

Sissejuhatus

Magistritöö „Jaan Kaplinski luule retseptsioon Rootsis ja Eestis enne 1990. aastat“ keskendub peamiselt Jaan Kaplinski luule vastuvõtule Rootsis. Eesmärged on tööl siiski kaks: esiteks anda ülevaade, missugune osa Kaplinski luulest on tõlgitud rootsi keelde ning missugusena tajub seda rootsi kriitika, ning teiseks võrrelda Kaplinski luule retseptsiooni Eestis ja Rootsis ning uurida, kuivõrd mõjutab tema luule vastuvõttu muutunud ajaline ning kultuuriline ilmutiskontekst. Eelkõige tulevad vaatluse alla kolm rootsi keeles ilmunud valikkogu ning nende kohta ilmunud luulearvustused rootsi ajalehtedes. Võrdlusmaterjalina on vaadeldud Kaplinski originaalluulekogude vastuvõttu neile vastavas ajas.

Töö sissejuhatav osa koosneb kolmest alajaotusest. Sellele järgneb peatükk, mis annab ülevaate uurimuse teoreetilisest ja retseptsiooniloolisest taustast. Töö põhiosa moodustub kolmest suuremast sisupeatükist, milles on eraldi vaadeldud nii rootsi kui ka eesti retseptsiooni.

I. Teema

Jaan Kaplinski on praegu rahvusvaheliselt kõige tuntum ning tõlgitud eesti luuletaja. Eelkõige on talle tunnustuse toonud tema ingliskeelsed tõlkekogud alates 1985. aastast. Nüüd viimasel ajal on tema loomingust ja mõttemaailmast ilmunud ka ingliskeelseid artikleid ja uurimusi, millest põhjalikem on Thomas Salumetsa monograafia „Unforced Flourishing: understanding Jaan Kaplinski“ (2014), eesti keeles „Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski“ (tlk Kersti Unt, 2016). 2015. aastal määrati talle ta uuema luulekogu „Бълия бабочки ночи“ („Õõ valged liblikad“) eest Vene preemia ning 2016. aastal pälvis ta kogu oma senise luuleloomingu eest ka Euroopa kirjandusauhinna. Seega tundub, et kõigis suurimates kultuuriliselt lähemates piirkondades – Kanadas, Ameerika Ühendriikides, Venemaal ja Euroopas – midagi olulist parasjagu sünnib.

Arvestades eeltoodut, on Kaplinski luule rootsikeelsetel tõlgetel huvitav asend tema loomingulise tõlkeloos. Ingliskeelse kultuuriruumi kõrval ongi just Rootsi ja Soome esindatud kõige rikkalikuma tõlkevalikuga Kaplinski loomingust. Enne kui Ameerika Ühendriikides ilmus „The Same Sea in Us All“ (1985), oli Kaplinski luulet mõni aasta varem ilmunud ka Rootsis (1982) ja Soomes (1984). Raudse eesriide tagusest Baltikumist jõudsidki esimesed ilukirjanduslikud tõlked Rootsi umbes siis, täpsemalt 1970. aastate lõpul, ning järjepidev tõlketegevus sai alguse 1980. aastatel. Ka Kaplinski luule tõlked rootsi keelde ilmusid just

selles teedrajas ja tõusvas laines. Kaplinski võibki pidada esimeseks Eesti NSV-st pärinevaks luuletajaks, kelle luule ilmub eraldi tõlkekoguna Läänes. Esimeseks oluliseks tõlkeks on Rootsis 1982. aasta kevadel ilmunud valikkogu „Våra skuggor är mycket långa“ ehk „Meie varjud on väga pikad“, mille on rootsi keelde tõlkinud Ivo Ilste ja Birgitta Göranson. Samade tõlkijate kaasabil on ilmunud ka järgmised kaks rootsi keelde tõlgitud valikkogu, milleks on „Barn av vind och vatten“ ehk „Tuule ja vee lapsed“ koos Kaljo Põllu reproduktsioonidega 1987. aastal ning „Samma hav i oss alla“ ehk „Seesama meri meis kõigis“ 1988. aastal.

Kaplinski rahvusvahelist retseptsiooni ei ole seni kitsamalt väga palju uuritud. Eelkõige on luuletaja rahvusvahelist vastuvõttu oma töödes kajastanud Thomas Salumets, kuid eraldi uurimisteema see talle siiski pole olnud.

II. Allikad

Magistritöö allikate põhiosa moodustavad Kaplinski luulekogude kohta ilmunud ajalehearvustused Rootsis ning ajalehe- ja ajakirjaarvustused Eestis. Ka aastaülevaateid ja määratud auhindu ja preemiaid on võetud arvesse, samuti nagu olulisemaid vaatepunkte väliseestlaste arvustustest Kaplinski eestikeelsetele luulekogudele. Eesti retseptsiooni kirjeldades on eesmärgiks anda ettekujutus, missugune võis olla tollane retseptsioon Kaplinski luulekogudele ja missugusena tajuti Kaplinski ja tema luulet sel ajal, kui ta alles alustas oma luuleteed. Uuritava retseptsiooni hulgast jääb välja suuline retseptsioon ja muudel allikatel põhinev informatsioon, näiteks protokollid või käsikirjad ettekannetest jne. Hilisema aja uurimused ja tõlgendused tema loomingu kohta on taustaks ega kujunda oluliselt selle töö fookust, mis tähendab, et uurimistöö lähenemisviis on peamiselt ajalooline. Võrreldava materjali olemasolu või kättesaadavuse korral on analüüsi lisatud ka väliseestlaste vastukaja rootsikeelsetele valikkogudele. Rootsis ilmunud arvustusi on kogumas käidud Stockholmis Rootsi Rahvusraamatukogus. Taustamaterjalina on olemas ka mõned intervjuud ja teised väiksemad kajastused.

Varem on eesti kirjanduse retseptsioonist Skandinaaviamaades põgusaid ülevaateid kirjutanud Anu Saluäär (2008). Rootsi keeles on Kaplinski luulekogude vastuvõttust ülevaate teinud läti taustaga luuletaja ja tõlkija Juris Kronbergs (2007). Mainitud kirjutis sobis taustaülevaateks enne põhiteema analüüsi siinkirjutaja bakalaureusetöös „Jaan Kaplinski hilisema proosa retseptsioon Rootsis ja Eestis“ (2012), kuid käesoleva töö eesmärk on minna

teemaga, milleks on Kaplinski loomingu rootsi retseptsioon, veelgi sügavamale, täiendades samal ajal ka uurimismeetodit materjalile vastavaks.

III. Meetod

Magistritöö uurimismeetodi põhja moodustab kvalitatiivne kontentanalüüs ehk teksti sisuanalüüs. Lähtuvalt materjalist, milleks on peamiselt ajalehe- ja ajakirjaartiklid, on paremate uurimistulemuste saavutamiseks kasutatud induktiivse ning deduktiivse ehk suunatud sisuanalüüsi kombinatsiooni. Induktiivse sisuanalüüsi puhul läheneb uurija materjalile ilma eelnevalt tekstile valmiskategooriad rakendamata ning lähtub peamiselt materjalist endast. Analüüs sarnaneb kõige rohkem tavapärase teksti tõlgendamise ja interpreteerimise viisiga, mille puhul on oluline tabada teksti tervikmõtet, osade ja terviku suhet ning konteksti. Teksti sisuanalüüs toimub hermeneutilise ringi põhimõttel, mis Spinoza määratluses tähendab asjaolu, et „tervik on meile mõistetav vaid osade kaudu, kuid iga osa mõistmiseks peame tajuma taustal tervikut“ (Raud 2013: 439). Terviku juurde on siin töös lisaks tekstile arvatud ka selle avaldamise koht, aeg, autor ja ilmumistingimused.

Deduktiivne sisuanalüüs lähtub uurimisküsimuste püstitamisel varasematest uurimustest või olemasolevast teooriast. Siinkirjutaja varasem uurimus on olnud uurimiskategooriate loomisel abiks, kuid niimitmedki asjaolud ei ole võimaldanud päris samade kategooriatega enam opereerida. Peamine erinevus varasema ja praeguse uurimistöö vahel on võrreldava materjali ajalise distantssi suurenemine ja seda nii teoste ilmumise kui ka uurija vaatepunktist. Kui artiklis „Seesama romaan? – Jaan Kaplinski „Seesama jõgi“ teisel pool Läänemerd“ (2013) on kriitikute arvustamisobjektiks üks konkreetne romaan, mille ilmumise ajaline vahe oli Eestis ja Rootsis ainult kaks aastat, siis nüüd on vaatluse all luule, mille puhul kogude esmailumise ning nende põhjal tehtud valiktõlkekogude avaldamise vahel on umbes kakskümmend aastat. Seega hoopis olulisemateks analüüsikategooriateks saavad aeg ja koht ehk ajalooline ja kultuuriline situatsioon ning valikkogu koostamise printsiipide ja nendes sisalduvate ees- ja järelsõnade jälgimine ja arvesse võtmine. Seega selles kontekstis on uurimisel säilinud kvalitatiivne sisuanalüüs, mis lähtub kategooriate loomisel uuritavast materjalist – ning kuna materjal on muutunud, on see kaasa toonud ka veidi teistsuguse uurimisküsimuste esitamise.

Valmiskategooriatest ehk teooria pakutavatest struktuuri loomise viisidest on kõige rohkem lähtunud saksa hermeneutilise koolkonna filosoofidest ja kirjandusteadlastest. Hans Robert Jaussi (1921–1997) hermeneutises teoorias on mõiste „ootushorisont“ – mis on

võimalik ootus (või ootuste ulatus), mis tekib lugejal teksti tõlgendamisel senikogetu ning teksti reeglite ja poeetika koosmõjul. „Ootushorisoni“ jälgitakse siinses uurimistöös peamiselt seetõttu, et luua konteksti ja mõista rootsi arvustajate lähtepunkte ja hinnanguid. „Ootushorisoni“ enda uurimine pole seega eesmärk. Küll aga on „ootushorisoni“ paremaks jälgimiseks loodud eraldi kategooriad, mille kaudu arvustusi analüüsides on võimalik uurimisküsimustele tulemuslikumalt vastata.

IV. Analüüsi lähtekohad ja struktuur

Analüüsi komponendid

Kõigi kolme rootsikeelse valikogu vastuvõtu uurimise juures on peamiselt viis suuremat komponenti või mõjutajat, mida arvesse võtta ja analüüsida:

- Kaplinski luulekogude vastuvõtt Eestis
- Kaplinski eestikeelsete luulekogude vastuvõtt väliseestlaste seas
- **Raamatu teostus**
 1. Ivo Iliste ja Birgitta Göranson kui tõlkijad ja luulevaliku tegijad
 - Luulevaliku mõju
 - Eessõna mõju
 2. Raamatu kujundus
- **Rootsi kriitikute vastuvõtt**
 1. Missugusesse konteksti paigutub Kaplinski luule? (Kirjastuse mõju, samal ajal ilmunud teised luulekogud, poliitiline olukord)
 2. Kui palju toetatakse ees- ja järelsõnadele?
 3. Missugused on üldised fookused ja hinnangud?
 - Missugused teemad kerkivad esile? Missugused on peamised tõlgendusdominandid?
 4. Missugused on rootsi kriitikute ootused? Mis tasanditel pakub Kaplinski luule midagi neile uut (või ka uuenduslikku)? (Uus rahvas ja keel, uus autor, uued teemad, vanade teemade uus käsitusviis, uus väljendusviis)
- Väliseestlaste vastuvõtt rootsikeelsele valikkogule

Niisugust analüüsiskeemi on rakendatud kõigi kolme peatüki puhul, kuigi lähtuvalt materjalist tekib ka väikeseid variatsioone või erandeid.

Võrdluse eesmärk ehk uurimisküsimused

Missugune osa Kaplinski varasema perioodi luulest on esindatud Rootsis ning missugune on olnud selle vastuvõtt rootsi kriitikute poolt? Kui palju erineb Kaplinski Rootsis ilmunud looming sellest, mida me Eestis tema luulekogude ja nende vastuvõtu põhjal teame? Kui palju on Kaplinski luule rootsikeelses valikus säilinud/kaasas Kaplinski luulest Eestis ja kui palju on säilinud / kaasa saadud tema luule vastuvõttust Eestist? Milles ja kui palju rootsi ja eesti valik omavahel lahknevad? Mis seda on mõjutanud? Kas peamiseks mõjutajaks on olnud esitleja ehk kirjastus ja tõlkijad või adressaat ehk rootsi lugejad 1980. aastate alguses ja lõpus? Kui esitletud luules ja selle esitlemise viisis on märgatavaid erinevusi, kuidas kajastuvad need vastuvõttus ehk arvustustes? Kas erinevused Kaplinski luule esitlemise viisis toovad kaasa ka märgatavaid erinevusi luule tõlgendustes? Mis mõjutab arvustuste põhjal Kaplinski luule tõlgendust kõige enam, kas luule ise, luule esitlemise viis või arvustaja isik ja tema kirjanduslik ja ajalooline ümbrus? Mida tõstavad rootsi arvustajad ise esile ja mis on neile oluline? Missugune on nende ootushorisont? Millistel tasanditel pakub Kaplinski luule neile midagi uut (või uuenduslikku)?

Kui palju erineb kokkuvõttes Kaplinski luule valik Rootsis sellest, mis on olemas Eestis, ning kui palju erinevad seega Kaplinski luule tõlgendused ja hinnangud Rootsis ja Eestis ning milles need erinevused seisnevad?

1. Teoreetiline ja retseptsioonilooline taust

1.1. Retseptsiooni esteetika metoodikast

Hans Robert Jauss pakub retseptsiooni esteetilise uurimise aluseks kolmeetapilise meetodi. Esiteks tuleb uurida teose ilmumisaegset retseptsiooni – selle puhul on vaatepunkt diakrooniline. Teiseks tuleb vaadelda mõjutusajalugu ning selle osa suurem fookus on uurija kaasajal. Kolmandaks tuleb vaadelda teost kirjanduse oma arenguloo ning üldise ajaloo vahelises seoses. (Jauss 1983: 212) Siinses uurimistöös on fookus diakroonilisel uurimisel. Uurija kaasajal toimunu on küll taustaks, kuid seda ei ole eraldi eesmärgipäraselt uuritud.

Põhimõtteliselt on Jauss tunnistanud, et „ootushorisoni“ rekonstrueerimiseks ei ole olemas täiesti vettpidavat meetodit. Selleks tuleks nii-öelda tungida teise inimese pähe ning taastada ajalooline situatsioon (de Man; Jauss 1982). Oma kirjandusajaloolise kirjutuse raames kasutab ta seda mõistet aga peamiselt „kollektiivse ootushorisoni nihkumise“ kirjeldamisel, mis tähendab, et tema arvates on kirjandusajalookirjutuses oluline arvesse võtta neid ajaloolisi hetki või perioode, mil üks kirjanduslik paradigma asendub teisega või mil olemasolevale peavoolule või kirjandusdiskursusele lisandub midagi uut – ehk uuenduslikku – ning neid perioode on võimalik tuvastada, uurides klassikaliste teoste ajaloolist retseptsiooni ning seejärel hilisemat retseptsiooni kaasajani välja (mille puhul saab kõige olulisemaks mõjuajaloo jälgimine). Jauss ei keskendu mitte kaanoni defineerimisele, vaid selle loomise dünaamikale ja dialektikale (de Man 1982: XI). Selleks on ta rõhutanud ka vastuvõtja ehk lugeja rolli kirjandusajaloolise protsessi kujundamisel ning kirjandusteose dialoogilist olemust – sest kirjandusteos pole monument, mis monoloogina paljastab oma igavkulist olemust (Jauss 1983: 200).

Jaussi teoorias ilmneb lugeja ootushorisoni teadvustamine avaliku ja isikliku dimensiooni sünteesi käigus, mida ta kirjeldab küsimuse ja vastuse dialektika kaudu. Esiteks on lugeja eelteadlikud või alateadlikud ootused tegelikult kollektiivsed „normid“. See on olemasolev vastus. Uue küsimuse kerkides ilmneb, et eelmine vastus oli individuaalne vastus mõnele varasemale kollektiivsele küsimusele. Vastus muutub uuesti küsimuseks ja on eraldi esiletõstetud nagu mõni puu või portree, ja selle tagant avaneb uus horisont. (de Man 1982: XIII)

Jauss toob oma teooriat põhjendades näiteid, et kirjandusajaloos on need teosed, mis osutuvad uuenduslikuks ja pääsevad kaanonisse, tihtipeale oma kaasaja publiku vastuvõtus mõistmatust kohanud ning vastupidi – menukid, mille puhul Jauss kasutab sõnu „kitš“ või kunstiline „kulinaaria“, on hiljem unustatud. Seega on teose esteetiline kaugus vastuvõtja

suhtes, mis tekitab vastuvõtja ootushorisondi muutuse, teose esteetilise väärtusega omavahel võrdeliselt seotud. (Jauss 1983: 205)

Niisugust teooriat, mis sel määral keskendub uuenduslikkuse eritlemisele, sobib paremini kasutada pikemate ajaliste distantside ja perioodide puhul. See tingimus on antud töö puhul täidetud. Teisalt aga ei asetu Kaplinski Rootsis ilmunud luule ja selle retseptsioon nii lihtsalt skaalale „enne ja nüüd“. Samamoodi nagu see mudel ei võimalda nii lihtsalt lahti seletada kirjandussituatsiooni, kus autor saavutab küll kohe menu, kuid tema loomingu „parim enne“ ei ole möödunud veel aastakümnetegi pärast. Kaplinski rootsi retseptsiooni arvestades on aga ka „uudsuse“ kategooriaid „uuenduslikkuse“ kõrval hoopis rohkem. Rootsi kriitikuil, kes kohtuvad Kaplinski teostega, on tasandeid, mille suhtes ootushorisont võib muutuda, mitmesuguseid, ka neid, mis osalt tunduvad kirjandusvälised. Selleks et rääkida uudsusest või uuenduslikkusest on analüüsi puhul silmas peetud järgmisi kategooriaid, kus uudsus (või uuenduslikkus) võib ilmnedä ning kus see suure tõenäosusega vastuvõttu hakkab mõjutama:

1. „uus rahvas ja uus keel“
2. „uus kirjanik“
3. „uus teema“
4. „vanade teemade uus käsitusviis“
5. „uus / mõjuv väljendusviis“

Esimesed kaks kategooriat „uus rahvas ja uus keel“ ning „uus kirjanik“ tähendavad eelkõige seda, et tegemist on vähetuntud rahvaga ning veel tundmatu või vähetuntud kirjanikuga. „Rahva“ puhul võib antud kontekstis kohata Kaplinski päritolumaana Nõukogude Liitu, Ida-Euroopat ning Balti maid ning kitsamaks rahvusmääratluseks on eestlane. Kõigi nendega määratlustega käivad kaasas ka omad eelarvamused – nii palju kui neid vastaval kriitikul parasjagu on. „Uus kirjanik“ toob aga kaasa selle, et teda kui tundmatut on tarvis rohkem tutvustada ning seega hakkavad arvustustes rohkem kaasa kõlama ka ees- või järelsõnad. Kategooriad „uus teema“ või „vanade teemade uus käsitusviis“ on olulised, et märgata, kas mõni teema on kriitikute jaoks põnev, sest see on veel vähetuntud või vastupidi – teema on vähetuntud küll, aga huvi see siiski ei tekita. Teema puhul võib ilmnedä ka uuenduslikkus, kui see on kirjanduses vähekäsitletud ning leiab seetõttu ka arvustustes rohkem vastukaja. „Vanade teemade uus käsitusviis“ ja „uus väljendusviis“ on aga tegelikult omavahel võrdlemisi seotud. Esimese puhul on rõhuasetus rohkem uuel probleemilahendusel, teisel juhul võib aga vana probleem saada lahenduse just uue väljendusviisi kaudu. Kõige keerulisem on arvustuste põhjal hinnangut anda „uue väljendusviisi“ kategooria kohta, eriti veel kui selle kohta ei ole ka selgeid markereid. Samuti on võimalus, et kriitik tunneb uue või

erilise väljendusviisi küll ära ning peab seda ka mõjuvaks, kuid arvustuse põhjal ei ole aru saada, kas ta peab väljendusviisi mõjuvaks seetõttu, et ta tajus oma ootushorisoni muutumist või hoopis seetõttu, et liigub tuttavalt alal, kus tal on meeldiv ning kõik „mõjubki hästi“. Selleks et aru saada, kas väljendusviis oli mõjuv ja kommunikatiivne seetõttu, et arvustaja suutis selle kiiresti omaks võtta või lihtsalt põhjusel, et vastavas kultuuriruumis ongi seesugune väljendusviis parasjagu kommunikatiivne ja seega mõjuv, on vaja vaadata rohkem ka uurija kaasaega. Selle uurimistöö rõhuasetus on küll pigem diakrooniline, kuid lähtepunkt pärineb sellegipoolest kaasajast. Aga ka siis ei pruugi „mõjuvuse“ probleem otsest lahendust leida, sest on seotud niivõrd tihedalt kommunikatiivsusega.

Kirjandusteose tõlgendamisel on uudsusele orienteeritust eesti 1960. aastate kirjanduskriitika puhul välja toonud Rein Veidemann (Veidemann 1983: 193). Seega ka Eestis on kirjandussituatsioon uuritava materjali kontekstis parasjagu niisugune, kus kriitikutel on suurem valmisolek hinnata ja tähele panna midagi uut. Mingil määral ongi see käsikäes käinud ka uuendusliku kirjanduse ilmumise endaga. Lisaks on 1960. aastate kriitikas märgata suuremat orienteeritust teose aine ja probleemi eritlemisele ning kõrgelt hinnataksegi just probleemi teravust ja aktuaalsust kaasajal (samas 195). Lisaks ilmub suhteliselt palju kollegiaalset kriitikat teiste kirjanike poolt, mille puhul võib märgata positiivset eelhoiakut ja kõrgemat hinnangut teosele (samas 198 – 199). Mõnedes kriitikutes tekitab ehk enim võõristust assotsiatiivsuse levimine nii luules kui proosas, teisalt aga leiab aset ka vanema põlvkonna klassikute taastulemine luulesse. Luulekriitika adekvaatsust tole aja luulesituatsiooni kirjeldamisel hindab Veidemann kehvemaks kui proosa puhul, kuid enam-vähem 1970. aastate alguseks on kriitika väljendusvahendid ja meetodid juba täiustunud ja mitmekesisistunud. (Samas 191–209)

1.2. Tõlke- ja retseptsiooniloolisest taustast

Jaan Kaplinski lai rahvusvaheline retseptsioon on käesoleva magistritöö eelduseks – selleks et uurida kitsamalt Kaplinski luule tõlgete vastuvõttu kriitikas, peab kõigepealt olema olema ka üldisem tunnustav vastuvõtt tema loomingule. Avaramas tähenduses võibki mõista Kaplinski retseptsiooni all kõigepealt tema loomingu üleüldist vastuvõttu: lugejate ja kriitikute huvi, luule tunnustatust, levikut, tõlgitust ning mõju kultuuris ja ühiskonnas. Ka tõlgete olemasolu on juba iseenesest huvi ja soodsa vastuvõtu tunnuseid, niisamuti nagu teaduslike kirjutiste arvestatav hulk.

Kõige suurem valik Kaplinski loomingut on tõlkes ilmunud inglise keeles. „The Same Sea In Us All“ ilmus Ühendriikides juba 1985. aastal ning järgmine kogu „The Wandering Border“ 1987. aastal. Inglisekeelsete valikkogude täpsemad võrdlused ja seosed rootsikeelsete kogudega on lähemalt vaatluse all analüüsipeatükkides.

Eesti kirjanduse välisretseptsioonist on kõige ulatuslikumalt kirjutanud Cornelius Hasselblatt. Oma monograafias „Estnische Literatur in deutscher Übersetzung: eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert“ (2011) ja ka paljudes eesti keelde tõlgitud artiklites (Hasselblatt 2015) käsitleb ta eesti kirjanduse retseptsiooni väga avaralt, kirjutades näiteks nii estofiilide tegevusest, kirjanike leksikonidest kui ka tõlgitud teostest ja nende kriitikast. Küll aga on tema peamine fookus suunatud saksakeelsele kultuuriruumile ja Saksamaale, kus aga – vastupidi – on Kaplinski loomingut proportsionaalselt hoopis vähem avaldatud kui mujal Lääne riikides. Tema luuletusi võib leida mõnedes eesti luule antoloogiates, kuid siia maani ei ole Saksamaal ilmunud ühtegi Kaplinski autorikogu. Seega päris „ehtsat“ retseptsiooni Hasselblatti järgi (vt Hasselblatt 2015: 229–231), mis algab monograafia või oma raamatuga, Kaplinskil seal ei olegi. Seega kui käesoleva magistritöö taustaks on üheltpoolt küsimus eesti nõukogudeaegse kirjanduse retseptsiooni erinevusest Läänes ja kodumaal – antud juhul Kaplinski näitel –, siis Saksamaa puhul ilmneb igati selle keeleruumi eristaatus välisretseptsiooni käsitlemisel Lääne ühiskonna mudelina: sel on ajalooliselt tugevad sidemed eesti kultuuriga ning tõlgitud on võrdlemisi rikkalik valik eesti olulisemaid autoreid, kuid sellegipoolest ei pruugi need esindada päris adekvaatset (olgugi et nagunii kitsendatud) versiooni meie kirjanduskaanonist, vaid pigem ilmneb, et leiduda võib väga olulisi lünki.

Ka rootsikeelset retseptsiooni uurides tuleb esile Rootsi kui riigi eriline asend – eelkõige naabermaana, kuhu II maailmasõja ajal okupatsiooni eest põgeneti ning kus seega sai tekkida

tihe väliseesti kirjandusvõrgustik (vt nt Laak 2014), mis omakorda aitas kaasa nõukogude eesti kirjanduse tõlkimisele rootsi keelde. Väliseestlaste endi luulekogusid on loomulikult Läänes välja antud ka varem, kuid just 1980. aastate algust võib pidada oluliseks tähiseks eesti nõukogude tõlkeluule levima hakkamisel väljapoole raudset eesriiet. Lisaks Kaplinski kogule Rootsis ilmus 1980. aastate alguses kaks luulekogu ka Debora Vaarandilt Soomes. Neist esimene on „Runoja“ (1981), mis siiski on eestikeelne, ning teine, „Tuulen valossa“ (1982), juba kakskeelne. Eesti luule antoloogiaid on muidugi tõlgitud juba veelgi varem. Näiteks Soomes on üks olulisem „20 nykyvirolaista runoilijaa“ („20 eesti nüüdisluuletajat“), mis ilmus 1969 ning sisaldab nii arbujaate, nooremate väliseestlaste kui ka kodumaale jäänud luuletajate loomingut. See antoloogia on eriline ka selle poolest, et initsiatiiv selle koostamiseks on tulnud soomlastelt endilt. Samuti on juba veidi varem välja antud nõukogude eesti autorite novelliantoloogiaid, näiteks soome keeles on esimene neist „Suomenlahden takaa: Viron uutta proosaa“ (1968), kus on värskemaid novelle Mati Undi, Arvo Valtoni ja Enn Vetemaa sulest. Väliseestlaste autorikogudest võib olulisemana välja tuua näiteks Maire Underi kolm rootsikeelset valikkogu „Vigilia“ (1963), „Himlafärd“ (1963) ja „Eftersken“ (1988).

Ka Läti kirjandus jõudis Rootsi umbes samal ajal. Juris Kronbergsi järgi algab läti kirjanduse järjepidev tutvustamine Rootsis 1978. aastal, kui ilmub Imants Ziedonise (1933–2013) „Andra Sidor“ (Laha 2011: 124). Teine palju tõlgitud ja läti luuletaja on Vizma Belševica (1931–2005), kelle esimene rootsikeelne valikkogu „Näktergalars infarkt“ ilmub 1980. aastal. Nii nagu eesti kirjanduse puhul pani ka läti kirjanduse tõlkimisele Rootsis aluse kirjastus Fripress, mis oli spetsialiseerunud peamiselt luulele ja tutvustas Rootsi lugejatele kvaliteetset kirjandust ka väljaspoolt Lääne-Euroopat. See tähendas muuhulgas paljude oluliste Ida-Euroopa autorite esmakordset tõlkimist rootsi keelde. Tegemist oli ühemehekirjastusega, mida juhtis kirjanik, ajakirjanik ja kriitik Lennart Frick (s. 1939) ning see tegutses aastatel 1970–1990, kuni selle ostis ära kirjastus Natur och Kultur. Lennart Fricki pikaajalist tööd kultuuride vahendajana on kõrgelt hinnatud ning nii mõnedki tema kirjastuses avaldatud autorid on hiljem pälvinud Nobeli kirjandusauhinna, nende seas näiteks Jaroslav Seifert, Seamus Heaney ja Wisława Szymborska.

Rootsi kirjandussituatsioonis mõjutab eesti ja Balti maade kirjanduse vastuvõttu esialgu eelarvamus nõukogude sotsialistliku kirjanduse suhtes (Kronbergs 2007). Kuid vähehaaval ja eelkõige just kultuurivahendajate ja tõlkijate teadliku töö tulemusel hakkab tõlgete arv 1980. aastatest alates järjepidevalt kasvama (Laha 2011). Eesti puhul saavutab tõlgete hulk

kõrghetke 2007. aasta Göteborgi raamatumessi ajal, kuid pärast seda võib rääkida pigem vastupidisest tendentsist.

Kaplinski retseptsiooni fookuseks võttes võib 1980. aastate rootsi kirjandussituatsiooni kohta välja tuua, et kõrgelt hinnatud luuleklassikud on selleks ajaks Gunnar Ekelöf (1907–1968) ja Harry Martinson (1904–1978), kes 1974. aastal oli ka üks kahest Nobeli kirjandusauhinna saajast. Oma loomingulises tipus on sel ajal ka Tomas Tranströmer (1931–2015), keda üha enam tutvustatakse Rootsist väljaspool ning keda ka Kaplinski ise on eesti keelde tõlkinud (1989). Tranströmeri rootsilikkust, kuid samal ajal ka läänelikkust ning lähedust ja kaugust Eesti suhtes on mere kujundi abil analüüsinud Ene-Reet Soovik (1999). Ühe olulisena nüansina selle töö jaoks tuleb tema võrdlustes esile Tranströmeri luule side anglo-ameerika luuletraditsiooniga ning seega ka kontaktivõimelisus ja ühendus Läänega (Atlandi ookean), vaatamata oma lähtepunkti marginaalsele asukohale (Läänemeri). (Soovik 1999) Kui sel juhul on kirjeldatud pigem rootsi luule modernistlikke eeskujusid, nagu näiteks T. S. Eliot, siis teine uuenduslikum luulesuund, mis hakkab Rootsis 1980. aastatel välja kujunema, on Ühendriikide postmodernistlikust *language poetry*’st inspireeritud keeleluule, mida kutsutakse *språkmaterialism*’iks. Seega pakub rootsi kultuuriruum Eesti vaatepunktist mitmesugust läänelikkust: nii seda, mis vastandub otseselt idaplokile kui ka suuremat ja üldisemat anglo-ameerika kultuuritraditsiooni mõju, millega suhestuda.

2. „Meie varjud on väga pikad“

2.1. Eesti retseptsioon

Perioodil 1965–1981 ilmus Jaan Kaplinski viis luulekogu: „Jäljed allikal“ (1965), „Tolmust ja värvidest“ (1967), „Valge joon Võrumaa kohale“ (1972), „Ma vaatasin päikese aknasse“ (1976), „Uute kivide kasvamine“ (1977); 1966 ilmus EKA kunstiprojekti raames ka väiksemahulise tiraažiga kogu „Kalad punuvad pesi“. (Kuna selle luulekogu tiraaž oli ainult mõneste eksemplari ning mõned seal ilmunud luuletustest on ilmunud ka kogus „Tolmust ja värvidest“, ei ole seda teost arvesse võetud kui eraldi luulekogu. Seega kui räägitakse Kaplinski teisest luulekogust, peetakse silmas kogu „Tolmust ja värvidest“, nii nagu traditsiooniliselt ongi tehtud.) 1980. aastate alguseks oli Kaplinskist saanud luuletaja, kes oli oma põlvkonnas üks tunnustatumaid.

Selle perioodi luule retseptsiooni ülevaade on esitatud luulekogude kaupa. Välja on toodud olulisemad retsensioonid ja nende dominantsemad seisukohad. Lisaks on püütud märgata, missugused teemad muutuvad oluliseks, arvestades kriitikute ootushorisonti ja selle muutumist ajas. Kuidas reageeritakse, kui kriitikute vaatevälja ilmub midagi uut? Kuidas toimub uue kogemuse omaksvõtmine? (vt nt Mikkel 2007) Kõrvuti nõukogude Eestis avaldatud arvustustega on vaatluse all ka väliseestlaste arvustused.

Kaplinski esimene läbimurdelisem luulekogu oli „Tolmust ja värvidest“, mille nimiluuletus pälvis 1968. aastal Juhan Liivi luulepreemia, kuid äramärkivat tähelepanu sai ka juba debüütikogu. 1965. aastal ilmunud luulekasseti puhul leiti kriitikas, et luuletajaid ühendavaks motiiviks on loodus, kuid selle käsitusviis on neil kõigil siiski erinev. Kriitikute sõnul esitab Kaplinski luule loodust eelkõige filosoofilise kategooriana ning kohati mõjub luule seetõttu liiga abstraktselt (Lauristin 1965: 4; Laht 1965: 789). Olgugi et poeetika jõud selles siiski säilib, näib sümbolite ja allegooriate rohkus tekitavat kohati laviini (Laht 1965: 789). Vaatamata sellele õpetab Kaplinski oma luules kaasaja linnainimest „jälle loodust nägema“ (Kruus 1965: 3). Kaplinski suhtumises looduse ja inimese vahekorda nähakse inimese ja iseenda tajumist looduse osana, kuid loodus jääb sellegipoolest inimesest kõrgemaks (Lauristin 1965: 5; Laht 1965: 789).

Kui ühelt poolt on välja toodud tema luule keerulisust (Pirso 1965) või filosoofilisust (Lauristin 1965), siis teisalt rõhutatakse ka luuletaja emotsionaalset tundlikkust, mis „reageerib valuliselt tuimusele, iluvaenulikkusele, hoolimatusele, julmusele“ (Lauristin 1965: 5) ja mille tundeskaala „osuti võngub tihti“ (Laht 1965: 789).

Teise kogu ilmudes tunnistavad paljud kriitikud, et hüpe kvaliteedis on märgatav. Eriti juhivad sellele tähelepanu väliseesti retsenseerijad Ilse Lehist, Ivar Grünthal ja Ivar Ivask. Kodu-Eestis kujundavad vastuvõttu eelkõige „Sirbi ja Vasara“ vestlusringis osalevad Paul-Eerik Rummo, Marju Lauristin ja Jaak Kangilaski. Loomingu veergudel kirjutab Ain Kaalep ja Nooruses Andres Ehin.

Vestlusringis tuuakse kõigepealt esile Kaplinski teemade olulisust, sest senises luules on neid vähe kajastatud. Kuigi jällegi rõhutatakse, et autori tunneteskaala on lai – seal on nii meeleheidet, ironiat kui kurbust –, on luuletajal sellegipoolest ka oma positiivne programm. Kaplinski väärtustemaailma esindab vestlejate meelest soome-ugrilik maailmapilt. See sisaldab loodusega arvestamist, teatud panteistlikkust ega salli looduse ja ühiskonna kulgu jõuga vahelesegamist. See pole siiski otseselt poliitiline programm, kuid juhhib tähelepanu paljudele industrialiseerunud ühiskonna valupunktile. Sellega seoses tabatakse vastandumist euroopalikele väärtustele, kuid lähtepunktiks pole ainult eesti ajaloo sündmused. Kaplinski ulatub ajas ja ruumis kaugemale ning tekitab huvitava ajatu ja ruumitu tunde. Samuti leiab ta sel kombel rohkem aatekaaslasi ka mujal maailmas, leiavad vestlejad. (Rummo jt 1967)

Eriti mõjuvaks peetakse luuletust „Ei jõua Sakala ...“, mille üldistusjõudu nähakse samuti suuremana kui ainult Eesti saatuse peegeldamises. Looduskaitse teema, mis esimeses kogus oli publitsistlikum, on nüüd hajutatud ja teiste teemadega põimunum. Vormiliselt on Kaplinski luules kaks põhilist suunda: deklaratiivne ja voolav vabavärss ning rahulikum ja sümbolistlikum riimluule. Olgugi et ta näib vastu astuvat kreekalikele kategooriatele, paistab tema maailmataju siiski antiikkreekalikult sünteesiv ja terviklik. Kompositsioon on sinusoidselt laineline: meeleolud vahelduvad, kuid mitte teravalt. Kokkuvõtteks nendivad vestlejad, et Kaplinski on luuletaja, kelle jaoks luule pole lihtsalt esteetiline mäng. Tema „[ö]eldu on justkui nool, mille teravik juhhib lahenduse poole“ (Rummo jt 1967: 3).

Ain Kaalep alustab oma arvustust aga just sealt, kus eelkõnelejad lõpetavad, ning arutleb, et niisuguse tõsise suhtumisega luulesse paistab silma teisigi nooremast luuletajate põlvkonnast, kuid Kaplinski on oma seesuguses puhtuses siiski erandlik, eriti mis puutub luuletaja rolli. Kaalep võrdleb Kaplinski luuletaja-ideaali lauliku, preestri või šamaaniga, kuid rõhuasetusega tarkusel. Kaplinski on Kaalepi väitel justkui *vates*, kellest luule esteetiline kategooria seisab väga kaugel, kuid kes „ise seisab just suure luule läteil“ (Kaalep 1967: 1913). Mõjudest toob ta „publiku nõudmisel“ esile kõigepealt Aasia kultuurid ning mainib seejuures Kaplinski eelkäijatena Ernst Ennot ja Uku Masingut. Aasiapäraseks peab Kaalep Kaplinski puhul tema fundamentaalset hoiakut, kust ka tema luule „leebe toon, milles paatost

asendab eetos, agitatsiooni meditatsioon“ (samas). Selle väitega Kaalep otseselt esmakriitikuile ei oponeeri, kuid näha on juba esimesi teatud rõhuasetuste erinevusi luule vastuvõtul. Küll aga vastandub Kaalep eelarvustajatele ka juba oma sõnul seoses ruumi ja aja käsitlesega, sest nende väitel justkui polnud luule teemaks aeg ja ruum, kuid just vajadus tajuda ruumi ja aega teistmoodi ongi põhjuseks, miks Kaplinski on *vates* (Kaalep 1967: 1914). Kui aga võtta arvesse, et ka esmaarvustajad tõid Kaplinski ruumi ja aja käsitlest esile just kategooriana, mis muudab selle nii sügavaks, võib aimata, et oponeering on pigem vormiline või peennüansiline ning tegelikult mõistavad arvustajad siinkohal luulet pigem sarnaselt kui erinevalt.

Järgmise olulise teemana Kaplinski luules toob Kaalep välja elukaitse, mille hulka käib ka looduskaitse. Kreekalikele kategooriatele, nagu ilu, ülevus ja novaatorlus, asetab Kaplinski vastukaaluks looduse, mis „ei ole ilus ega inetu“ (samas). Kaalep nimetab seda elutunnet tinglikult ka panteistlikuks, aga pigem eelistab ta nimetada seda ökoloogiliseks. Kaplinski esimesel kahel teemakäsitlusel on sarnane tunnetus: nii nagu ta tajub kaasaega ajaloo osana, tajub ta ka inimest looduse osana. Kolmandaks suureks teemaks kujuneb humanistlik eetika, kus omakorda nähakse inimese elu osana ka surma ning aktsepteeritakse seda. (Kaalep 1967: 1915)

Nendes kahes arvustuses on välja toodud juba väga palju Kaplinski luulele iseloomulikku, mis hakkavad tema luules veelgi võimenduma. Lisaks võimenduvad need elemendid ka hilisemas vastuvõtus.

Kolmanda süvenenuma arvustustuse kirjutab Andres Ehin ajakirjas Noorus. Ehini kirjutist eristab teistest see, et ta kirjeldab kõigepealt ka Kaplinski varasemat loomingut, mis eelnes esikkogule ning oli romantilisem. Ta toob välja, et Kaplinski noorusaja lemmik oli Shelley ning ilmselt prantsuse sümbolistidest oli Mallarmé see, kellelt värsimeloodiat ja nõtkust õppida. Ka Kaplinski luule muutus Ehini väitel üha meloodilisemaks, millest andsid tunnistust üha korduvad elemendid luules. Esikkogu puhul tunnetab Ehin vabavärsi vormis kohati liiga selget Kaalepi ning Éluard mõju. Kuna ta peab Kaplinski esimesi retoorilises vabavärsis luuletusi liiga deklaratiivseks või illustratiivseks, siis on tal hea meel, et sellest vormist on uues kogus üldjoontes loobutud. Kaplinski debüütkogus näeb Ehin üleminekuperioodi romantilis-sümbolistlikust laadist uude kvaliteeti, mis ilmneb kogus „Tolmust ja värvidest“. Retooriline vabavärss on niisiis üleminek ühelt laadilt teisele. Seetõttu peab ta ka näiteks uues kogus ilmunud luuletust „Vercingetorix ütles“ veidi teistest irduvaks. (Ehin 1968)

Kaplinski vaimulaadis toob Ehin vastuoluna välja juba ennegi mainitud euroopaliku ratsionaalsuse, kuid sellele vastukaaluks mõjutab luuletajat ka lähedus eesti loodusega. Siiski mahendab Ehin esmakriitikut hinnangut Kaplinski loomingu soomeugrilikkuse kohta, väites, et luuletaja, kes looduslähedust ja selle ehedust paremini ja orgaanilisemalt oma luules tabada suudab, on Aleksander Suuman. Kaplinski aga võitleb „ekspansiivse, faustilise mõttelaadi vastu mitte ainult välismaailmas, vaid ka iseendas. See on pidev enesepõletamise protsess. Pingelised, närvilised luuletused vahelduvad loodusmeditatsioonidega, kus valitseb täielik rahu.“ (Ehin 1968: 19)

Ehin nõustub Kaalepiga, et Kaplinski looming on vaatamata abstraktsusele väga aktuaalne. „Elame ju koloniaalsüsteemi kokkuvarisemise ajajärgul. Vaimses tasapinnas tähistab see europotsentristliku kultuurikäsitluse järkjärgulist lagunemist.“ (Samas)

1968. aastal pälvib Kaplinski Juhan Liivi luulepreemia avaluuletuse eest kogust „Tolmust ja värvidest“. Žürii esindaja Jaan Eilart kirjutab sellega seoses Sirbis ja Vasaras, et vaidlust oli žürii hulgas tavapärasest rohkem, kuid tänu esimehele, Friedebert Tuglasele, üksmeel siiski saavutati. Eilart toob oma kirjutise alguses välja, et Kaplinski luule on möödunud aastal ka üldiselt palju arutelu tekitanud, ja eriti just kaasaegse luule olemuse üle. Kaplinski põhiteemana toob ta esile „elu igasuguste avaldumisvormide säilitamise“ (Eilart 1968) ja selle mõttesüsteemi eeskujuna Albert Schweitzeri. Elukaitse kui ainus võimalus hoida ära katastroofi on ka kaasaja bioloogia üks suundumustest. „Kaplinski teene on teadlase maailmatunnetamise vormimine luules,“ kirjutab Eilart. (Eilart 1968)

Väliseestlastest rikastab luulekogu retseptsiooni temaatiliselt veel Ilse Lehist, kes oma 1967. aastal peetud ettekandes (trükitud Manas 1968) esitab ka mõne motiivianalüüsi. Nii nagu Rummo, Lauristin ja Kangilaski peab ka Lehist Kaplinski ajaloooteemalistest luuletustest kõige mõjuvamaks luuletust „Ei jõua Sakala ...“, kiites selle täpsust ja intensiivsust, mille kõrval vabavärsilised luuletused võivad jääda veidi amorfsemaks ja ebaühtlaseks. Niisamuti nagu eelkõnelejad toob Lehist välja ka Kaplinski samastumise võitluses allajäänud rahvastega. Siiski näeb Lehist neis luuletustes ka usku ja isegi liivilikku messianistlikkust. Ta eristab kolme tüüpi (ka omavahel segunevaid) ülestõusmise motive: „isamaa taassünd, mullast tõusmine looduse osana, olles läbi teinud metamorfoosi, ning ülestõusmine otseselt Uuest Testamendist pärineval kujul“ (Lehist 1968: 96). Veel mainib ta värvisümbolismi olulisust ning iroonia ja sentimentaalsuse vahekorra keerulisust ja põimumist. (Samas: 98)

Ühiseid elemente teiste luuletajatega vaatleb Lehist julgemini kui teised arvustajad. Lisaks juba mainitud Juhan Liivile pakub ta oletatavateks luule mõjutajateks ka Ernst Ennot,

Uku Masingut ja Ilmar Laabanit. Laabani väljatoomine ühendab Lehistet Ivar Ivaskiga, kes samuti viitab kohatisele sürrealistlikule meetodile Kaplinski luules, eriti uuestisünni teemat puudutades. (Ivask 1968: 159) See-eest kodumaast kõneledes on Kaplinski Ivaski arvates lüüriliselt intensiivne ja värskendavalt isiklik – just niisugune, nagu on tihti kirjeldatud ka Liivi isamaa armastust (vt nt Tuglas 1958). Siin ilmneb ka esimene erinevus väliseesti ja nõukogude eesti retseptsiooni vahel. Väliseesti arvustajad räägivad palju avatumalt ka kodumaa temaatikast. Nõukogude Eestis puudutatakse sel juhul rohkem soome-ugri temaatikat ning poliitilisem pilk on suunatud pigem väljapoole (näiteks toob Ehin välja kolonialistliku ja europotsentristliku ajajärgu lõppemise (Ehin 1968)).

Lehiste sõnab kokkuvõtvalt, et Kaplinski uue „luuletuskogu mõju ja väärtus on ta sisus“ (Lehiste 1968: 98) ning igatahes on selle ilmumine suursündmus. Võrreldes Paul-Eerik Rummo koguga „Lumevalgus ... lumepimedus“ on Kaplinski oma „nooruslikum, ägedam – nagu põlev põõsas, nagu tuules lakerdav leek“ (samas: 101). Selles aspektis näeb Ivask veidi teisi nüansse – ta küll tunnistab, et Kaplinski elab väga tundlikult kaasa indiaanlaste ja keltide võitlusele, kuid luuletaja enda temperament on fundamentaalselt siiski mediteeriv, mitte võitlev (Ivask 1968: 159) Nii Ivask kui ka Grünthal nõustuvad, et Kaplinski on oma uue koguga üks huvitavamaid ja originaalsemaid noori autoreid nõukogude Eestis. Grünthal toobki Kaplinski kogu oma aastaülevaates eraldi esile kui teistest hoopis kõrgemal seisva (Grünthal 1968: 224–225) Ivask lisab, et Kaplinski luule kajaks kindlasti vastu ka rahvusvaheliselt, kui seda tõlgitaks mõnda suuremasse lääne keelde (Ivask 1968: 159–160).

„Valge joon Võrumaa kohale“, mis ilmus 1972. aastal, on kogu, mida peetakse väga ühtseks ja terviklikuks. Üldiselt ollakse ka ühel nõul, et tegemist on meeleolult rahulikuma, olgugi et nukra koguga. Luule aastaülevaates kirjutab Silvia Nagelmaa, et luulekogu terviklikkust „toetab iga raamatuga süvenev kaplinskilikkus, see suveräänne sisendusjõuline maailm, mis on aja jooksul ehk mõjusidki vastu võtnud, kuid milles need siitpeale enam eristatavad pole, sest on kujunenud olemuselt iseseisev luuletaja“ (Nagelmaa 1973: 676). Ka hilisemas retseptsioonis on seda kogu üheks Kaplinski tähelepanuväärivaimaks peetud – jällegi põhjusel, et selles avaldub just see iseloomulik kaplinskilikkus (Veidemann 2011: 137; Velskri loengud).

Siiski oli Kaplinski kolmanda kogu esmane vastuvõtt kriitikas veidi mõistmatu. Nii Henn-Kaarel Hellat kui ka Helvi Jürisson tunnevad raamatu suhtes teatud distantssi, mida põhjendatakse küll erineva temperamendiga, kuid ka luuletustes endis nähakse suuremat suletust. Jürissoni jaoks jääb kohati tabamatuks luuletuste algne emotsionaalne impulss (Jürisson 1973) ja ka Hellat pakub, et küllap tuleb autorit või tema kodulinna tunda, et neid

luuletusi paremini mõista, ning arvab isegi, et ehk oleks memuaarivorm parema tulemuse andnud (Hellat 1973: 3). Ka Ene Mihkelson toob välja, et „Valge joon Võrumaa kohale“ võib tekitada nii äratundmisrõõmu kui ka hoopis soovi mõne muu vormi järele (Mihkelson 1973: 304). Mihkelsoni arvates aitab selle luulega siiski kohaneda arusaamine, et Kaplinski on luuletaja, kes loob olevast teistsuguse maailma. Just erilisuse tajumine aitab seda mõista. Ta võrdleb uut kogu ka eelmisega: „Tolmust ja värvidest“ üldmeeleolu oli aktiivne ja kohati nagu loitsiv. „Valge joon Võrumaa kohale“ on kirkam ja rahulikum.“ /.../ „olulisem on kirjeldatav, mitte kirjutaja ise“ (samas). Kui luuletaja eesmärk on püüelda ühtsuse, rahu ja terviklikkuse poole, nagu väidab Mihkelson, näib ta arvustaja ja lugejana eelistavat selle väljendusviisina siiski ühtsuse ja igikestvuse sisendamist loitsu kaudu, mis tekib vastandite tajumisest tekkiva pinge ja sisemise liikumise kaudu. „Mida enam J. Kaplinski läheneb elamuse objektiivsele vahendamisele, heites kõrvale loitsiva, prohvetliku tooni, seda vähem mõjub kujutatute meelte. Kas puudub luuletustes ilmutuslikkus, sest midagi olulist on kaotsi läinud? Või segab lugejaharjumus?“ (Samas: 305)

Võib olla nii üks kui teine, kuid Kaplinski edasine looming ja ka hilisem eesti kirjanduse areng lubavad arvata, et ka lugemisharjumusel on oma mõju, sest niisugune „lüürilise mõttepäeviku“ (Hellat 1973) vorm on praegusel ajal üha rohkem levinud. Just seesugune laad on loonud traditsiooni, millel on praegugi oma tugevad esindajad, nagu näiteks Tõnu Õnnepalu.

1973. aastal ilmub ajakirjas Books Abroad essee Hellar Grabbilt, mis käsitleb peamiselt Kaplinski varasemat luulet. Grabbi lähtub oma arutluses kõigepealt Kaplinski suhetest loodusteadustega. Ta toob võrdluseks marksistliku teooria sünnitingimused, Jaan Eilarti tähelepanekud ning samuti Kaplinski enda essee „Eelarvamused ja eetika. Utoopilisi mõtisklusi.“ (1968) Grabbi leiab, et Kaplinski utoopiline mõtlemine on sügavalt seotud loodusteadustega ning tema kohati visionäärlik ja kohati mässav retoorika eitab Lääne kultuurisaavutusi just seetõttu, et ta usub looduse enda tasakaalu hoidvasse jõusse. Kaplinski enda sõnadega 1968. aastast: „Igatahes on taolise utoopia rajamine [„kus valitseb meie ja kõigi olendite vahel jälle rahu“] midagi niisugust, mida inimkond vajab, tõeline tulevikueesmärk, mis rahuldab meie eetilisi taotlusi, aga annab ka lugemata sugupõlvedele võimaluse oma võimeid täielikult rakendada. Tegelemine bioloogiaga, loodusega nii praktiliselt kui teoreetiliselt on ammendamatu ja õilis ettevõtte. See algab looduse vaatlemisest, lindude pildistamisest, loomade toitmisest, taimede määramisest ja lõpeb universaalses loodusteaduses, mis maailma ümber kujundab selleks, mida eespool nimetasime utoopiaks, mida muiste nimetati rahuriigiks, kuldseks ajastuks.“ (Kaplinski 1968: 1865)

Grabbi kirjutab, et Kaplinski on suutnud luua oma luules veenva sünteesi reaalsest ja utoopilisest ning radikaalsetest ja konservatiivsetest mõttemustritest. Utoopiline mõtlemine, lootus ja uuestisünd on Kaplinski luules pidevalt kohal, tõdeb Grabbi ja tsiteerib näite toomiseks terve luuletuse „Kultuur on ...“. Ta märgib, et Kaplinski eitatud kultuurinähtuste või isikute hulgas pole kunagi ühtki loodusteadlast. Seevastu looduse kogemisega on seotud aga isegi teatud pühadus või müstika, mida võib tajuda näiteks luuletuses „Tüütus tüütus ...“. Kohati aga võib ta luule muutuda ka teravaks ja kibedaks. Paljude luuletuste kõrval, mis on täis allusioone ja metafoore, mis viitavad eesti kultuurile ja ajaloole, on enamik tema luulest siiski universaalne, kosmopoliitne ja rahvusvaheline. (Grabbi 1973: 660–662)

„Ma vaatasin päikese aknasse“ (1976) on kogu, mis tähistab Kaplinski luules üht vahekokkuvõtete tegemise aega. Sellele viitab nii luulekogu ülesehitus, kus luuletused on esitatud perioodide kaupa erinevatest loomingu perioodidest, kui ka umbes kahekümne aasta möödumine esimestest trükitud luuletustest. Nii Silvia Nagelmaa kui Henn-Kaarel Hellat püüavadki mõlemad Kaplinski senist loomingu perioodiseerida. Mõlemad juhivad tähelepanu ka sellele, et tihti on luuletuste kirjutamise ja nende avaldamise vahel mitmeaastane viivitusperiood, mis raskendab ajast rääkimist ning uues kogus on ka palju luuletusi, mis pärinevad täiesti erinevatest kümnenditest, kuid ilmuvad esimest korda alles nüüd. (Nagelmaa 1977; Hellat 1977)

Nagelmaa eristab kolme perioodi. Esimene kestab umbes aastani 1964 ja on klassikalisem. Vähem on tunda ida mõjusid ning silma paistab noore inimese maailmavalu. Vormilt on see enam-jaolt meetriline riimluule, olgugi et debüütkogus on kirjutatud vabavärsis. (Nagelmaa 1977)

Järgmine periood koondub kogusse „Tolmust ja värvidest“, mille puhul on näha, et luuletajas on kasvanud maailmas toimuva suhtes ka vastutus ning sekkumissoov. Kaplinski on ilmselgelt vägivalla vastu, kuid tema „sisendusjõud seisneb eetoses“ (samas 1570). „Vormipilti ilmub mitmekesisstama omalaadne pikarealine värss, mille detailirohkus ja isepäine rütm mõjuvad ometigi intensiivselt.“ (Samas 1570–1571)

Järgnev teisenemine toimub 1960. aastate lõpus koguga „Valge joon Võrumaa kohale“ (ilmunud 1972). Värsivorm muutub lakoonilisemaks, ilmub ka pikki tulpe, kuid alati ei tähista teisenenud värsivorm sisulist muutumist. Suureneb kontakt keskkonnaga. Üldiselt säilib siiski „temalik dramaatilis-emotsionaalne väljenduslaad“. „Ma vaatasin päikese aknasse“ sisaldab ka juba rohkem poetilisi piiranguid, mida võib tõlgendada filosoofiliselt tõelusele lähenemisena. (Samas 1571)

Nagelmaa oskab Kaplinski puhul paralleeli näha ka üldisema luulesuundumusega, mis on Kaplinski väljenduslikkusest mängulisem ja iroonilisem. Ta leiab, et ühine nende mõlema suuna puhul on loovisiksuse tagaplaanile jäämine. Eriti on seda tunda „Uute kivide kasvamises“, mis ühest küljest jätkab sarnast traditsiooni „Valge joonega Võrumaa kohal“, kuid nüüd vähem isiklikult. (Samas)

Nagelmaa arvates on Kaplinski luule puhul viljatu temaatiline eritlus, sest ka näiteks peamiselt armastusluulet sisaldavas tsüklis on tegelikult kõik teisedki teemad olemas. Kuigi side keskkonnaga on Kaplinski luulel alati tugev olnud, on „Uute kivide kasvamine“ võib-olla rohkem seotud sotsiaalse mõõtmega ning toimib rohkem inimesi ühendavana. (Samas 1572–1573)

Hellat näeb Kaplinski luule arengut väga stabiilsena. Ühe murranguna toob ta esile 1967–1972 aastad, mis näivad olevat eriti viljakad. Oma loomingus on Kaplinski liikunud kõigepealt üha suurema komplitseerituse suunas, kuid hiljem taotleb üha rohkem ka loomulikkust, mis ilmselt on seotud tema luulekontseptsiooni selginemisega. Kuivõrd aga loomulikkuse taotlus seostub lihtsusega, selles Hellat kindel ei ole. (Hellat 1977: 560)

Eraldi rõhutusega toob Hellat välja Uku Masingu mõjutuse, millest seni on tema meelest vähe räägitud. Samas ei lisa ta selle kohta midagi täpsemalt, vaid kirjutab hoopis, et mõjule vaatamata on Kaplinskist saanud väga tugevalt omanäoline autor. Siiski mõjub Kaplinski „hetkemuljete jäädvustamise tehnika“, kus tihtipeale korduvad sarnased fraasid, nagu „kõik on kõiges“ ning kus need hetkemuljed on seotud hapra assotsiatiivsusega, Hellati jaoks veidi monotoonselt. Teine tõrge, mida Hellat lugemisel tajub, on seotud kohatise „tõekuulutaja ainukõiketeadja poosiga“ (Samas 560–561).

Kui Nagelmaa tajub Kaplinski luule „ühendavas jõus“ sotsiaalsust ja kommunikatiivsust, siis Hellat läheneb luule sotsiaalsusele kitsamalt ja leiab, et inimeste omavahelist suhtlust see luule peaaegu ei puuduta. Lisaks näib, et hoolimata sellest, et Kaplinski kõneleb oma essees loodusest, kus paremusjärjestust ei ole, leiavad tema luules heakskiidu just kestvamad asjad ajatute ees ning ka inimene näib looduse kõrval liiga ajalik. Niisiis tundub, et paremusjärjestuses on inimene ikka looduse järel või ei ole teda looduse osaks üldse arvatudki. (Samas 561)

Hellat võrdlebki suuremas osas oma arvustuses Kaplinski luulet tema enda esitatud luule-ideaaliga ning järeldab lõpuks, et õnneks on „üliratsionaalne mediteerija Kaplinski“ siiski piisavalt püsitu, et olla ideaalne luuletaja, st objektiivne peegeldaja. Ideaalist Hellati enda jaoks jääb puudu veel see, et Kaplinski luuletused on üldtoonilt ikkagi külmad ning tundub, et põhjuseks on siin vähene luulekommunikatsiooni peale mõtlemine. Hellat ennustab, et ilmselt

pälvib Kaplinski edaspidigi luulehuvilises ühiskonnaosas suurt tähelepanu, kuid „Ma vaatasin päikese aknasse“ poleks kindlasti kogu, mis inimeses esmast luulehuvi võiks äratada. (Samas)

Hellat osutab väga paljudele Kaplinski luule omadustele ja paradoksidele, mis tegelikult peavad paika, kuid vastupidiselt Hellatile ei pruugi neid omadusi mõista hinnanguliselt. Näiteks väidab ta, et Kaplinski peeglikillu-funktsioon toimib tegelikult väga unenäoliselt ja fantaasiaküllaselt, mis tähendab, et peegelpilt, mille me luulest leiame, on tegelikkusega võrreldes muutunud millekski muuks ja pole seega nii otseselt reaalsust meenutav (samas). Nii see kui ka eelnevad iseloomustused, nagu habras assotsiatiivsus ja hetkemuljete püüdmise, ei kirjelda Kaplinski luulet sugugi valesti, kuid erinevus, mis tekib Hellati ja näiteks Mihkelsoni arvustuste vahel, on nendesse iseloomustustesse suhtumisel. Kui Mihkelson osutab võimalusele, et Kaplinski luule võib olla vähekommunikatiivne, on tema üldine hoiak siiski mõistapüüdev. Hellat seevastu kiidab julgelt Kaplinski saavutusi, kuid ehitab oma arvustuse üles siiski kahtlustele ja vastuolude väljatoomisele.

„Uute kivide kasvamine“ (1977) on viimane valitud perioodil ilmunud kogu. Kaplinski loominguga arengut vaadates võib öelda, et see on kogu, kus kontsentreeruvad veelgi mõned ta luulele omased kvaliteedid, kuid ilmneb ka vihjeid järgneva loominguga kohta.

Silvia Nagelmaa käsitleb seda koos koguga „Ma vaatasin päikese aknasse“ ning leiab, et „poeetiline tervik, mis keskendub seostele looja–keskkond–looming“ (Nagelmaa 1977: 1571) on olemas mõlemas, kuid eelmises ehk veidi intensiivsemalt. Siiski jätkub Kaplinski luule areng loomulikult, kasvades väljastpoolt – maailmakirjanduse kaudu – sissepoole suunatuks ehk „luule kui eneseavaldusvormi tundmaõppimiseni“ (samas: 1572) ning jõuab niimoodi „traditsioonilisest tihendatud ja sümbolsest elukujutusest iga elunähtuse kunstijõuliseks mõtestamiseni“ (samas). Kui varasemalt on luule Kaplinski jaoks olnud peamiselt eneseväljendus, siis kogudes „Valge joon Võrumaa kohale“ ja „Uute kivide kasvamine“ hakkab ilmnenema rohkem luuletaja vahendajaroll, esimeses ilmselt sisemise impulsi ajel, kuid teises juba teadlikumalt ja nii, et luuletaja enda isik kaob üha enam tagaplaanile. Kaplinski on võrreldes varasemaga oma uuemas luules dialektilisem. „Ta ei absolutiseeri elu ühtesid ilminguid teiste arvel, vaid näeb eluprotsessi kui vastuolude ühtsust“ (samas: 1573).

Järgmisena kirjutab „Uute kivide kasvamisest“ taas Ene Mihkelson, kes püüab tõlgendada ja tabada seda maailma, mille Kaplinski on oma luules loonud. Ta leiab, et taustaks sellele luulemaailmale on eeldus, et kuskil „on olnud või on praegu olemas igatsetud täius, salgamatus, võõrdumusest vaba olek“ (Mihkelson 1978: 172). Kaplinski haarab küll oma loomingus ka teisepoolsust, kuid veendumust, et kuskil oleks veel täiuslikum olemisviis, enam pole. Kõik olemisviisid on lahti kõrvuti ning põimuvad omavahel. „Uute kivide

kasvamises“ on oluline piiritunnetus ja nende piiride ühtesulatamine. Terviktunnetuse konkretiseerimiseks kasutab Kaplinski loodust, kuid ta ei lähtu meelelisusest, vaid abstraktsest tunnetusest. Kirjeldav isik aga jääb varasemaga võrreldes rohkem varju ning tähelepanu all on suhe ümbritseva keskkonnaga. (Samas 172–173)

1977. aasta luuleülevaates peab Karl Muru „Uute kivide kasvamist“ aasta kõige lüürilisemaks kui ka filosoofilisemaks koguks. Muru jaoks on Kaplinski kujundid meeleliselt tajutavad ka siis, kui need „on sõnastatud ajatus stiilis“ (Muru 1978: 481) ning luule ise mõjub ajatult ka siis, kui tekst osutab konkreetsetele ajaloolistele sündmustele või kohtadele. Erilise kvaliteedina ta luules toob Muru välja kirkastumuse ja rahu. Muru väitel peab Kaplinski oma luuleprogrammist kinni – luuleks on kõik see, mida teisiti ei saa sõnastada –, mis tähendab, et ta üldjuhul väljaspool kujundit tundeid ei deklareeri ega ideid kuuluta. (Samas)

Lisaks Nagelmaale kirjutab kahest Kaplinski kogust korraga ka Ivask. Platvormiks ajakiri World Literature Today, mis on endine Books Abroad ja kannab uut nime alates 1977. aastast. Kõige meeldejäävamateks ja efektsemateks peab Ivask pikki prohvetlikke-šamaanilikke vabavärsse inimese minevikust, olevikust ja tulevikust sellel planeedil. Selle laadiga jätkab Kaplinski traditsiooni, mille on loonud Whitman, Claudel ja Saint John Perse. Mõnikord võib ta muutuda didaktiliseks, arvab Ivask –, aga enamasti on ta poeetiline ja vahel imbub sekka isegi musta huumorit. Lisaks näib Kaplinski olevat teadlik ohust kalduda prohvetliku retoorikaga manerismi ning seda enam rõõmustab Ivask tsükli üle „Seesama meri meis kõigis“. Kaplinski „stalaktiidilises“ luulevormis näeb Ivask sarnasusi leedu luuletaja Jonas Mekase koguga „Words Apart“ ja pakub, et ehk on Kaplinski, leedu keelt veidi valdavana, neid isegi lugenud. Meeleolu poolest tasakaalustavad luulet ühelt poolt illusioonitus linnade, tehnoloogia, inimese ahnuse ja ajaloo suhtes ning teiselt poolt liigutav kodumaa armastus. Samuti märgib Ivask, et pole midagi rohkem kuuluvust märkivat ja intiimsemat kui oma dialektis luuletamine. (Ivask 1977: 651)

2.2. Rootsi retseptsioon

Esimese Rootsis ilmunud valikkogu „Meie varjud on väga pikad“ (1982) on rootsi keelde tõlkinud väliseesti ajakirjanik, tõlkija ja luuletaja Ivo Iliste koostöös oma abikaasa Birgitta Göransoniga. Raamatu juhatab sisse Jaan Kaplinski ja tema luulet tutvustav eessõna, mille on kirjutanud Ivo Iliste. Luuletuste valiku on samuti teinud tõlkijad. Tõlgete üle on konsulteeritud Ilmar Laabaniga, keda eessõna järel ka tänatakse. Raamat on valget värvi lakoonilise kujundusega, pehmete kaantega, kuid tugevale paberile trükitud. Esikaanel on tsiteeritud lõik luuletusest „KULTUUR ON ...“:

härased kohtunikud vahetame osad mul on teilt palju pärida kus on ürgveis kus on metshobune kus on Stelleri vesiõhv kus on dront kus on maa kus on rändtuvi kus atlase lõvi kus piison kus on tasmaanalased kus hotentotid kus on tulemaalased kus on teultsed kus on pueltšed kus on bororod kus on aravakid kus on natsesid kus on huroonid kus on liivlased kus on merjalased kus on ainud (Kaplinski 1966: 8)

ning tagakaanel lõik luuletusest „SEE ON VIHMANE SUVI“:

*Võrumaal, külavaheteel
enne küla jääb aeg seisma. Kanarbik
lebab suletud silmi. Kimalased
ripuvad härghelina õites. Ükski
kõrs ei liigu. Ükski pilv
ei muuda kuju. Lõokesed ja lõokeste laul
on paigal kõrgel nurmede kohal. Kuum liiv ainult
sõriseb vaikselt vankriroobastesse tagasi.*

(Kaplinski 1967: 48)

Luulevalik on kokku pandud kogudest „Kalad punuvad pesi“ (1966) – 3 luuletust; „Tolmust ja värvidest“ (1967) – 15 luuletust; „Valge joon Võrumaa kohale“ (1972) – 17 luuletust, ning „Uute kivide kasvamine“ (1977) – 11 luuletust osast „Seesama meri meis kõigis“. Kokku on raamatus 72 lehekülge. Tagakaanel öeldakse Kaplinski kohta järgmist: „Jaan Kaplinski (s. 1941) on üks kõige silmapaistvamaid noori eesti luuletajaid sõjajärgsest põlvkonnast, ta on tekitanud poleemikat, tema üle on vaieldud. Ta on botaanik ja etnograaf, ja oma luules, kus loodust nähakse pidevalt üleüldisest ökoloogilisest vaatenurgast, kaitseb ta inimest kirglikkusega ta enda destruktivsuse eest. Siin esimest korda rikkalik valik tema neljast, seni kuuest ilmunud luulekogust, tõlkinud Ivo Iliste ja Birgitta Göranson.“

Eessõnas antakse väike ülevaade põlvkonnast, kuhu Kaplinski kuulub – need on sõjajärgse ajal kasvanud noored luuletajad, kes debüteerivad 1960. aastate alguses ning kes

võetakse vastu huvi ja entusiasmi. Mainitakse ka teisi luuletajaid, nagu Andres Ehin, Viivi Luik, Paul-Eerik Rummo, Hando Runnel ja Ly Seppel, ja prosaiste, nagu Mats Traat, Jüri Tuulik ja Mati Unt ning viimase kohta antakse muuhulgas teada, et sama aasta sügisel ilmub Fripressi kirjastuses tema romaan „Sügisball“.

Iliste kirjutab, et juba debüütkogus ilmnesid Kaplinski teemad, mis jäid tema luules keskseks ka hiljem – nimelt loodus, eriti ökoloogilisest vaatepunktist, ja inimene ja tema osa looduses ja suhe loodusega. Iliste püüab Kaplinski luulet periodiseerivalt kirjeldada, kuid tõdeb, et see on raske, sest mõned varasemad luuletused on trükivalgust näinud hoopis hiljem ja nii mõnedki teised on ilmunud uuesti revideeritud kujul. Ta toob välja, et ökoloogiline suund Kaplinski luules oleks selgemini ja varemgi esile tulnud, kui esikkogu puhul oleks tehtud teistsugune valik. Iliste meelest on see külg Kaplinski luules huvitav, kuna „pakub temaatiliselt midagi uut“ (Iliste 1982: 6). Kvalitatiivne hüpe luules tuleb teise koguga, kus keelekasutus on julgem, aga samas kindlam, ning pildid assotsiatiivsed ja üllatavad. „Luuletused muutuvad kirglikeks süüdistusteks inimese vastu ning sama kirglikuks looduse kaitsmiseks koos sellesama inimesega, kes on vaid osa sellest.“ (Samas) Lisaks püüab Kaplinski üha enam selle poole, et looduse kirjeldamise ja kujutamise asemel loodust või maailma kui otsest kogemust vahendada ning olulise võtme tema luule mõistmiseks leiab ta esseest „Mis on luule?“. (Samas) Kõnealune essee on ka rootsi keeles ilmunud, tõlkijateks jällegi Ivo Iliste ja Birgitta Göranson. Essee avaldati 1981. aastal kultuuriajakirjas Artes, mis ilmus kord kvartalis perioodil 1975–2005. Ajakiri on väärikas ja pigem konservatiivne, selle väljaandjateks olid Kuninglik Muusikaakadeemia, Kunstiakadeemia, Rootsi Akadeemia jt.

Kolmandat kogu, milleks on „Valge joon Võrumaa kohale“, kirjeldab Iliste (nagu ka varasemad eesti arvustajad) kõige terviklikuma teosena, kus looduse kogemine ja mõistmine ja nende kogemuste tõlgendamine ja suhestamine maailmaga jõuab sügava tunnetuseni, ja seda eriti tänu detailide teadvustamisele. Neljas kogu „Ma vaatasin päikese aknasse“ hõlmab jällegi nii skepsist inimkultuuri suhtes kui ka ökoloogilisi visioone ning viienda kogu puhul („Uute kivide kasvamine“) toob Iliste esile just tsüklit „Seesama meri meis kõigis“, kus Kaplinski looduskogemus on edasi antud kõige lihtsamal, aga samas tihedamas vormis. Selles kogus on tunda sügavat kaduvuse tunnetamist, kuid ka selle omaksvõttu, ning meditatiivset ekstaasi, mille puhul lugeja ei saa kindel olla, kas read *kirjutada* / *kirjutada* / *midagi* / *midagi* / *muud* tähendavad Kaplinski kirjutamises lõplikku punkti või koolonit millegi uue ees. (Iliste 1982: 6–7)

Lõpuks mainib Iliste ka Kaplinski loodud näidendeid ning märgib, et Kaplinski on töötanud Tallinna botaanikaaias ning kirjutanud esseesid luulest ka väljastpoolt Euroopat, mis ühtlasi näitab tema huvi loodusrühvaste vastu. (Samas: 7)

Iliste kirjeldus Kaplinskist kui ökoloogilisest luuletajast on kooskõlas eesti kriitikute tähelepanekutega, kuid mõjub samal ajal ka teadliku positsioonivalikuna, millest lähtuvalt tutvustada Kaplinski rootsi lugejale. Seda esmast määratlust tasakaalustavad ja laiendavad muidugi ka eespool tsiteeritud luulekatked raamatu esi- ja tagakaanel. Teisalt aga üllatab veidi tema arutluskäik ökoloogilise vaatepunkti avaldumise üle. Ta väidab, et debüüdi puhul jäi domineerima traditsioonilisem tsentraallüüriline suund (st romantilis-sümbolistlik), kuid teistsuguse tekstivaliku korral oleks proportsionaalselt rohkem ka ökoloogilisest vaatepunktist kirjutatud luulet ning see oleks saanud selgemini eristuda. Sellele mõttekäigule tahaks esitsa vastu vaielda seetõttu, et just hulk varasemaid luuletusi aastatest 1956–1959, mis ilmusid hiljem kogus „Uute kivide kasvamine“, on pigem romantilis-sümbolistlikus laadis ja just debüütkogus on pigem ka otsesemaid viiteid ökoloogilisele suunale, nagu näiteks „Laastud looduskaitse teemal“ (Kaplinski 1964: 38–39). Teisalt jällegi, kui Iliste peab silmas, et ka kogus „Tolmust ja värvidest“ on varasemaid luuletusi, mis sobinuks mainitud teemat toetama ka esimeses kogus, on tema tähelepanek mõistetav. Sel teemal on esimeses eesti kriitikas öeldud, et looduskaitse teema oli Kaplinskil olemas ka esimeses kogus ja veidi isegi publitsistlikus võtmes, kuid teises kogus on teema sügavamalt edasi arendatud ja tihedalt põimunud ka teiste eluvaldkondadega, nii et see muutub ainult üheks osaks tema luulest. (Rummo jt 1967) Ka Kaalep räägib Kaplinski ökoloogilisest elutundest, kuid jääb mulje, et ta sellega kaasnevat publitsistlikumat vaatepunkti tahab kirjandusest rääkides vältida (justkui olles sellest juba tüdinenud?). Selle asemel rõhutab ta looduse vastandamist kreekalikele ideaalidele. (Kaalep 1968)

Iliste luulevaliku puhul on kõige üllatavam asjaolu, et selles puuduvad kaks Kaplinski võib-olla praeguseks kõige tuntumat luuletust – „Vercingetorix ütles“ ning „Tolmust ja värvidest ...“. Esimese puhul saab siiski kinnitada, et see on varem ilmunud ajalehes Dagens Nyheter ja hiljem ka ajakirjas Folket i Bild Kulturfront, kuid „Tolmust ja värvidest ...“ ei ole ilmselt varem ilmunud ka ajakirjanduses. Üldiselt on aga luulekogu hästi komponeeritud ja järgib ka Kaplinski luule arengut. Iseloomulik antud tõlkevalikule on veel see, et välja on jäetud rütmilis-riimilised luuletused, muuhulgas eesti arvustajate lemmik „Ei jõua Sakala ...“. Sellegipoolest esitab valikkogu tervikuna Kaplinski selle aja luule paremikku ning luule erinevaid perioode ühendab sisu poolest avar loodustemaatika.

Kuivõrd aga võiks olla rootsikeelse tõlke kokkupanemisel järgitud 1981. aastal Ameerika Ühendriikides avaldatud ning Ants Eerti tõlgitud kogu „The New Heaven and Earth“ (Kaplinski 1981) on vaieldav. Väliseesti võrgustik on Kaplinski avaldamisel küll koostööd teinud, nagu selgub ka tiitellehelt tõlkija tänusõnadest Hellar Grabbile ja Ivar Ivaskile nende abi ja julgustuse eest, kuid otsest seost Ilistega ei saa kinnitada. Tema kontakti sellega tuleks uurida teistest allikatest. Samas haakub Iliste vaatepunkt kindlasti mingil määral Grabbi kirjutatud sissejuhatusega, mis pärineb tegelikult 1973. aasta Books Abroadist ning on kohandatud esseest, mis analüüsib peamiselt Kaplinski voolavamalt pikarealist vabavärsilist luulet. Teksti rõhuasetus on eelkõige Kaplinski biofiilial ja tema luule lähedastel suhetel loodusteadustega. Esialgse teksti kärpimise tulemusena saavad luulekogu sissejuhatuse avanguks järgmised sõnad: „Kaplinskit võib tõepoolest kutsuda biofiilseks luuletajaks, nagu ka ökoloogiliseks luuletajaks. Ökoloogia on muidugi viimasel ajal üsnagi moodi läinud, kuid see on olnud üks Kaplinski luule põhiteemadest juba algusest peale.“ (Grabbi 1973: 659) Grabbi lisab ka muidugi, et Kaplinski luule on sügavam ja filosoofilisem ega ole kirjutatud lihtsalt elu ja ökosüsteemide kaitseks. Haaret laiendab ka antropoloogi pilk ning loodusrahvaste ja etniliste väärtuste kinnitamine kaasaja progressiivses ja erinevusi tasandavas kultuuris. Samuti ei ole poliitilised teemad, nagu näiteks mustanahaliste ajalugu Ameerika Ühendriikides, Kaplinski luuletustes lihtsalt ajakirjanduslikud seisukohavõtted. Kaplinski käitub neis luuletustes nagu šamaan, kes läheb kaotatud hinge tagasi tooma ning viib selleks tugevate piltide vaheldumise abil ekstaatiliselt transsi nii enda kui lugeja ja tegelikult pole tähtis, mis asukohas ja mis rahvaga on parasjagu tegu. (Samas)

Luulekogude valik ei kattu väga suurel määral. Ingliskeelne kogu sisaldab rohkem jõulisemaid luuletusi, mis vastavad hästi Grabbi kirjeldusele. Lüürilisemaid loodusluuletusi on seal hoopis vähem ning üldse puudub tsükkel „Seesama meri meis kõigis“. Seega on need kaks kogu pigem iseseisvad ja teineteisele ei paista toetuvat. Lisaks tuleb arvestada, et kui sellel esimesel ingliskeelsel kogul oligi teatud mõju, siis pigem ikkagi väliseestlaste endi seas ning võib-olla kiirendas see järgmise – juba arvestatava ja ka tähelepanu pälvinud kogu tõlkimist. Ka Thomas Salumets toob Kaplinski esimese tõlkena üldjuhul esile ikkagi 1985. aastal ilmunud kogu „The Same Sea In Us All“ (Salumets 2006: 432)

Kaplinski luule ilmub väikses, kuid kvaliteetses kirjastuses Fripress, mis annab välja teistegi Ida-Euroopa ja vähem tuntud rahvaste kirjandust. Kaplinski esimene rootsikeelne luulekogu „Meie varjud on väga pikad“ ilmubki 1982. aasta kevadel veel koos kolme Ida-Euroopa autori koguga, milleks on tšehhi luuletaja Jaroslav Seiferti „Pestmonumentet“, ungarlase Sándor Csoóri „Framför lampor och nävar“ ning ungari juurtega, kuid Rootsi

põgenenud luuletaja Géza Thinszi „Besök utanför ordningen“. Seifert on nende hulgas varasema generatsiooni esindaja: olles sündinud 1901. aastal, oli ta selleks ajaks 81-aastane. Kaks aastat enne oma surma pälvis ta 1984. aastal Nobeli kirjandusauhinna. Ka Csoóri on väljapaistev luuletaja ja üks tuntumaid sel ajal Ungaris. 1981. aastal pälvis ta Herderi auhinna. Thinsz, kes kirjutab nii ungari kui rootsi keeles, paistab silma ka oma tõlketegevusega ning on oluline kultuurivahendaja ja kirjastajana.

Kaplinski esimese kogu kohta ilmus Rootsis kuus ajalehe-arvustust, millest viis olid kättesaadavad ning tulevad järgnevalt vaatluse alla. Suurematest ajalehtedest kajastasid luulekogu ilmumist üleriigiline päevaleht Svenska Dagbladet ja Lääne-Rootsi piirkonda esindav Göteborgs-Posten. Ülejäänud ajalehed olid väiksema tiraažiga piirkonnalehed (st mõnikümmend tuhat eksemplari), mis kõik peale ühe (Västgöta Demokraten) ilmuvad ka praegu.

Kaks arvustajat viiest kajastavadki kõiki nelja luulekogu koos, ühisnimetajaks idaeuroopa luule/luuletajad. Teistes on käsitluse all kolm autorit, kord on välja jäetud Seifert ja kord Thinsz. Vaid Svenska Dagbladetis on Kaplinski luulekogu vaatluse all eraldi (kuigi mahu poolest arvustus teisi ei ületa). Autoriks on arvustustel kultuuriajakirjanikud, kes on kirjanduses tegevad väga mitmel moel. Göteborgs-Posteni kirjanduskriitik Eric S. Alexandersson on ka ise kirjanik ning on peamiselt kirjutanud romaane oma üleskasvamisest tööliisklassi miljöös. Thomas Kjellgren, kes kirjutab Västgöta Demokratenis, on olnud nii kirjandusajakirjade toimetaja kui ka ise luulet kirjutanud. Hiljem on ta välja andnud käsitluse islandi kirjandusajaloost (1990) kui ka käsiraamatuid teiste lähimate naaberriikide kirjandustest (2000). (Varl Olof Wahlstedti kohta andmeid ei leidunud.) Peter Lucas Erixon on noor arvustaja Östersunds-Postenis, kes debüteerib luulega 1983. aastal.

Svenska Dagbladetis kirjutab Kaplinskist eesti päritolu ajakirjanik ja poliitik Andres Küng. Küng on Rootsis olnud väga aktiivne eesti kultuuri tutvustaja ja analüüsija ning Baltimaade iseseisvuse eest võitleja. Olles väga viljakas ajakirjanik, muuhulgas raadios ja televisioonis, on ta ühtlasi meedias üks nähtavamaid. Ta on ka paljude poliitikat käsitlevate raamatute autor, näiteks samal aastal Kaplinski koguga ilmus tal sotsialismikriitiline raamat „Sådan är socialismen“, mõned aastad varem ka mitmesuguseid käsitlusi Baltimaade kaasajast, muuhulgas passiivsest vastupanust. 1982. aastal oli Küng paaril korral ka Rootsi Riigipäeva (parlamendi) asendusliige.

Küng on küll juurtelt eestlane, kuid tema arvustajapositsioon ei mõju vaatenähtena „seestpoolt“, osalt ilmselt seetõttu, et kirjanduse seisukohast on ta pigem ikkagi distantisilt vaatleja ja ka ise alles tutvuja. Seega luulekogu ilmumist peab ta väga tervitatavaks, kuid tema

arvustus ei ole proportsionaalselt kiitvam kui teistel, rootsi päritoluga arvustajatel, kellel niisugust otsest sidet eesti kultuuriga ei ole. (Küll aga võib tema tõlgenduses täheldada tähelepanu juhtimist eestlaste poliitilisele vastupanule, mis tema jaoks Kaplinski luules läbi kumab).

Igatahes äratav idaeuroopa kirjanduse ja selle kaudu Nõukogude Liidu äärealadel elavate rahvaste tutvustamine Rootsis tähelepanu. Kahe arvustuse juhtkirjas osutataksegi kõigepealt kirjastusele, mis selle kiiduväärt töö enda kanda on võtnud. Göteborgs-Postenis kirjutab Alexandersson, et Fripress on küll väike, kuid efektiivne ja vägagi tõsiseltvõetav kirjastus, mis üllatab oma ülihoolika valikuga idabloki luulest, mistõttu on kõnealused luulekogud kindlasti väärt lugemist rohkem kui korra (Alexandersson 1982). Ka Kjellgren toob esile, et kirjastus jätkab imponeerimist kvaliteetlikirjanduse avaldamisega ning seejuures kirjutab kriitik välja ka kirjastuse aadressi, mis kultuuri suhtes vastutustundlikel inimestel võiks silme ees olla (Kjellgren 1982). Fripressi peab suurte kultuuritegude tegijaks ka Küng, kes loodab, et põnevate idabloki autorite tutvustamist jätkatakse ka edaspidi (Küng 1982).

Kolm arvustajat neljast kirjutavad oma arvustuses esimesena Kaplinskist. Eessõnast või raamatu tagakaanelt toob enamik kriitikuid välja, et Kaplinski olevat üks silmapaistvamaid luuletajad kaasaja Eestis, kuid samavõrd ka poleemikat ja vaidlusi tekitav. Märgitakse ära ka tema ökoloogiline suund, kuid esialgu sellel pikemalt peatumata. (Alexandersson siiski märgib, et vaevalt see suund üllatab, arvestades tema teisi tegevusalasid, milleks on botaanika ja etnograafia (Alexandersson 1982).) Ökoloogilise teema käsitlemisel eristuvadki kahte tüüpi arvustused: on kolm, mis refereerivad määratlust eessõnast ning võtavad siis veidi avarama fookuse; ning kaks, mis määratlust nii otseselt ei refereeri, kuid sisuliselt vaatlevad seda külge lähemalt ja ühtlasi kitsamalt. Wahlstedt toob näiteks Kaplinski 1960. aastate luulet kirjeldades välja, et luuletaja „maastikud ei ole moodsad ega karjuvalt rikutud, vaid Kaplinski kujutab samu ürgseid ja kurnamata maastikke, mida pidid kohtama need nomaadid, kes end Läänemere põhjapoolsetele aladele esimesena sisse seadsid“ (Wahlstedt 1982). Ta lisab, et ilmselt on neis luuletustes kriitika kaasaja suhtes, kuid see pole nii otsene (samas). Erixon vaatleb aga Kaplinski kriitikat teisiti ning kirjutab, et näiteks kaanel tsiteeritud luuletuses on Kaplinski kohati ka agressiivne ja kibe ja seda õigustatult. Maailmas, kus on väljasuremisohu on üha suurem, peab luuletaja küsima, kuhu kõik need keeled on kadunud ja mida on tehtud loomadega. (Erixon 1982) Küng kirjutab, et kui tõlkijad ühelt poolt rõhutavad Kaplinski erilist loodustunnetust ja ökoloogilist nägemisviisi, siis talle endale läks kõige enam korda Kaplinski kaastunne ohustatud loodusrahvaste vastu (Küng 1982). Ka Alexandersson toob

välja, et Kaplinski tunneb kaasa väga paljudele elusolenditele ja nähtustele ning mõistab hukka inimese tehtud kurja kõige vastu, millel on õigus elule (Alexandersson 1982).

Kuna luulekogu jaotus erinevate laadide vahel on üpris tasakaalus, võib öelda, et ka arvustajad on oma rõhutustes ja väljatoomistes püüdnud seda tasakaalu säilitada. Veidi ehk saavutab siiski suurema kaalu varasem luule, kus süüdistused on jõulisemad ja meeleolu raevukam. Oma mõju on selles kindlasti ka kaaneväljatõstes „härrased kohtunikud ...“ kui ka üldse tervel luuletusel „Kultuur on ...“, kus esineb ka fraase nagu „ma kõnelen nende eest keda ei ole“, millesarnaseid ongi lihtsam arvustustes kokkuvõtvalt tsiteerida ja ka tõlgendada. Sedasama luuletust tsiteerivad niisiis nii Küng kui ka Erixon, kes osundab algusele ka luuletusest „Kõik magavad ...“. Ka oma üldises tõlgenduses piirduvad nad pigem selle luuleperioodiga. Küng pakub ka, et kindlasti on Eestis lihtsam rääkida tulemaalaste ajaloolisest rõhumisest kui eestlaste endi tänapäevasest, vihjates allegooriale¹, kuid ta lisab, et kahtlemata ei tunne Kaplinski oma osavõtlikkuses ajas ja ruumis seesuguseid piire (Küng 1982).

Seevastu arvustajad, kes tsiteerivad luuletusi Kaplinski hilisematest perioodidest, suudavad paremini hoida tasakaalu luulekogu eri osade käsitlemisel. Nad võtavad varasema osa kokku, rõhutades, et Kaplinski on vastu igas vormis kurjusele (Kjellgren 1982) ning Alexandersson täpsustab ka, et kõige tugevamalt mõistetakse hukka väiksed suurusehullustuses valitsejad ja nende korda saadetud kuriteod (Alexandersson 1982). Igaks juhuks lisab ta, et Kaplinski ei ole siiski misantroop, vaid ta tõstab esile „need rüüstatud ja petetud, mahatrambitud ja hoolimatult ärakasutatud“ (samas). Luuletuses „Me peame ju väga tasa käima“ paneb kriitik tähele ka eri tundetasandeid, nagu võimas iroonia ja palav armastus, mis omavahel ka segunevad, ning süüdistus ja raev, nii et Buffalo Bill ja Jackson kahanevad ja kahvatuvad rohkem kui kunagi varem. (Samas) Kjellgren toob selle varasema luule kohta veel esile, et Kaplinski liikumine eri ajaplaanide vahel on vabastav – täiesti ilma pingutuseta kohtuvad luuletustes Põhja-Ameerika indiaanlased ja ajaloolised isikud Antiik-Kreekast (Kjellgren 1982).

Alexandersson eristab Kaplinski luules peamiselt kahte suunda. Üks on tsentraallüürilisem ja teine niisugune, kus luuletaja ka kujutleb ja muudab elavaks need situatsioonid ja valu, mitte ainult ei registreeri ega kirjelda neid. Mõisted, mis tihti ette tulevad, on minevik ja lagunemine ning „tihedates ekspressiivsetes luuletustes võib kohata

¹ Tulemaalane ja eestlane/eestimaalane on rootsi keeles „eldsländare“ ja „estländare“, mis Künigil kõrvuti asetades süvendavad allegooria muljet veelgi.

valu ka seal, kus tundub, et kõik on rahulik ja vaikne“ (Alexandersson 1982). Ta tsiteerib luuletust „Taht joob viimase rasva ...“ (kogust „Valge joon Võrumaa kohale“).

Tinglikult luulekogu teisest osast, milleks on „Valge joon Võrumaa kohale“, tsiteerib ka teine arvustaja (nimiluuletust). Ta lisab, et need luuletused on argisemad ning äratavad lugejas hoopis vähem tundeid, nii et lugeja peab neid ise avastama ja kogema – ja seega tegelikult vaatama, mis jääb väljapoole neid pilte. (Wahlstedt 1982) See luule on ilmselt inspireerinud ka arvustuse pealkirja, milleks on „Pilt väljaspool raami“. Oma kujundlikkuses sobib see esindama ka Seiferti tegevust, kes pärast 1968. aastat avaldas oma loomingut põranda all.

Kjellgren kirjutab, et ainult mõnedes luuletustes, kus Kaplinski kasutab ida vormi, pole ta nii tundlik ja mõjus (Kjellgren 1982). Kuna ta seejärel toob Kaplinski isikliku ja julge pildikeele näiteks terve luuletuse „Ühe maailma / tuhka / pudenemas / teise maailma / värvidele ...“, mis pärineb tsüklist „Seesama meri meis kõigis“, võib arvata, et idamõjulisteks peab ta mõningaid argisemaid luuletusi „Valgest joonest“. Sellest kõige hilisemast perioodist kirjutavad arvustajad proportsionaalselt kõige vähem. Lühidalt öeldakse, et luule tiheneb nii vormilt kui aineselt ning kõneleb peamiselt loodusest ja kõiksusest. Seega tuuakse välja märksõnad, mida ei saa mainimata jätta, kuid millegi täpsema lisamiseks on arvustuse maht juba piiratud.

Samamoodi lühidalt kirjutavad kõik arvustajad peale Küngi paar sõna ka luuletuste üldise vormi kohta. Päril alguses märgib Wahlstedt, et Kaplinski kogu äratav huvi juba sirvides, sest luule on oma vormis märgatavaid arenguid teinud (Wahlstedt 1982). Kaplinski varasemaid luuletusi nimetab Alexandersson temperamentseteks proosaluulelikeks eskiisideks, Kjellgren proosalikeks eskiisideks ning Wahlstedt lüüriliseks proosaks. Seega võtaks rootsi arvustajate vormimääratluse justkui kokku Alexanderssoni pakutud „proosaluulelikud eskiisid“. Selle määratluse täit tähendust on siiski veidi keerulisem tabada. Arvatavasti on niisugune kirjeldus mõjutatud võrdlusest, mis tekib hilisema luulega ja mis kriitikute sõnul on tihedam ning seotud ja redutseeritud keelega. (Tihedama ja napina kirjeldab neid ka Iliste eessõna.) Samas kindlasti ei ole vormiküsimustesse ka ülemäära süvenetud, vaid pigem on jällegi püütud edasi anda see minimaalne, mis kirjeldamiseks vajalik.² Omalt poolt lisab vormi kohta veel Wahlstedt, öeldes, et hilisem luule meenutab ka palvet või hümnid (Wahlstedt 1982).

Kuna arvustuste peamine eesmärk on tutvustav, ei ole nendes silmapaistvat hinnangulisust. Tagasihoidlikumalt ja üldiselt midagi siiski väljendatakse. Näiteks kirjutabki Alexandersson arvustuse juhtkirjas, et kõik neli autorit on hoolikalt valitud ning esindavad

² „proosaluulelik eskiis“ võib kanda endas küllaltki sarnaseid tähendusi nagu lihtsalt „vabavärs“.

kvaliteetkirjandust. Kaplinski luules näeb ta eelkõige „läbinägelikku ja põnevat luuletajat, kes on käinud läbi müüte, ajalugu ja palju kultuure ilma vahepeal ära kadumata“ (Alexandersson 1982). Kjellgren kirjeldab Kaplinskit kui haruldast tüüpi, kelle temperament on luules selgelt nähtaval (Kjellgren 1982). Küng aga märgib oma sissejuhatuses, et kui Artesi Balti erinumbris (1981) mainitakse just Kaplinskit kui üht eesti autorit, kes võiks tähendust omada ka piiriüleselt, siis pärast selle luulekogu lugemist nõustub ta antud hinnanguga (Küng 1982).

Enamik kriitikuid (välja arvatud Küng) on pidanud kõrvuti arvustama mitut autorit. Sellegipoolest on omavahelisi võrdlusi autorite vahel vähe. Peamiselt on see tingitud ilmselt mahupiirangust, sest kirjutada samal ajal „ammendavat“ ülevaadet luulekogust ja teha adekvaatseid võrdlusi teiste autoritega nõuab eraldi süvenemist. Lühidalt ja teksti sidudes mainib näiteks Alexandersson, et Seifert on romantilisem kui Kaplinski. Pannakse ka tähele, et nii nagu Kaplinski on ka Csoóri läbinud oma luules pika arenguprotsessi. Kahes pealkirjas püütakse luuletajaid ka mingi kujundiga ühendada. Üks neist oli juba mainitud „Pilt väljaspool raami“ (Kjellgren 1982) ning teine „Neli idablokiluuletajat kodutuses“ (Alexandersson 1982), mis on inspireeritud Csoóri tsitaadist „Kirjaniku kodu on kodutus“. Alexandersson nimetab Csoórit ka kõrgema klassi luuletajaks, kes on dramaatilisem kui Thinsz ning meenutab pildikeelelt vahel Aspensrömi ja Tranströmerit. Csoóri „Kirjaniku kodu on kodutus“ näib olevat üks meeldejäävaim kujund, mis jääb üldistades rootslaste jaoks idaeuroopa luule tonaalsust iseloomustama, sest seda tsiteerib lisaks Alexanderssonile ka Kjellgren. (Samas on ilmselt seegi rõhutus pärit eessõnast.) Erixon toob välja, et Seifert, kes ongi teistest vanem, on ühtlasi ka kõige klassikalisem. Armastuse kujutamist tema luules peab kriitik aga veidi vanamoodsaks (Erixon 1982).

Ida-Euroopa poliitilist tausta arvustajad kuigi palju eraldi ei tutvusta. Seiferti puhul on siiski üks „kohustuslik“ tutvustuselement asjaolu, et pärast 1970. aastat, kui (kahel viimasel aastal tema juhitud) tšehhoslovakkia kirjanike liit võimude poolt suleti, on ta oma loomingut avaldanud ainult põranda all. Wahlstedt isegi veidi imestab, miks peaks Seiferti luule, mis on ju „armastusavaldus maailmale ja naistele“ keelatud olema, ja leiab tema loomingus seetõttu sarnasusi Frederico Garcia Lorcaga (Wahlstedt 1982). Erixon aga näeb Seiferti luules peamiselt siiski protesti nõukogude võimu vastu („kui mitte muud“) (Erixon 1982). Csoóri tekstides hindab ta seevastu rahvusvahelise ja isikliku põimumist, mistõttu ta luule vastandub väheväärtuslikule korraks-vaid tundlemisele ning on kaalukas ka rahvusvaheliselt (samas). Ka Wahlstedt arutleb Csoóri rahvusvahelisuse üle ning leiab, et ilmselt laseb tema seesugune orienteeritus esile tulla „sellel kurbusel ja igatsusel, mida meie lääneeurooplastena eeldame, et idaeuroopa luule endas tihti peidab“ (Wahlstedt 1982). Sellegipoolest on tema jaoks mõjuvam

Csoóri varasem luule, kus on rohkem omapära võrreldes hilisemaga, mis on pigem tavapäraselt modernistlik (samas).

Wahlstedt on kriitik, kes kõige otsesemalt avaldab mõtteid idaeuroopa üldise luulesuundumuse kohta. Kohe arvustuse alguses küsib ta: „Kui paljud luuletõlked on lihtsalt variatsioon sellest, mida on juba väljendatud rootsi keeles? Kas luule tervikuna allub katkematule arengule, nii et näiteks Baltimaade keeltes³ kirjutatud luule teeb läbi samad arenguetapid, mis on juba tehtud Inglismaal ja Rootsis?“ (Samas) Konkreetselt ta sellele küsimusele ei vasta, kuid veidi on tema lähenemises tajuda teatud uue või eripärase otsimist. Kaplinski luules tervikuna õhkub tema meelest pioneerlikku lootusrikkust, justkui kõik oleks veel ees ja võimalik. Horisondil aga paistavad inimesed siiski väiksed, „olgu et „meie varjud on väga pikad“, nagu öeldakse pealkirjas“ (samas). Lõpuks tõdeb ta, et igatahes on Ilste ja Göranssoni „tõlge ärritanud huvi, mida võiks veel olla lugeda neilt vaikivatelt maadelt, mis on kord olnud Rootsi“ (samas). Nendes tähelepanekutes võib tajuda teatud üleolekupositsiooni ja justkui kõrgemalt alla vaatamist, kuid teisalt paistab läbi ka siiras teadmatuse ja sellest tulenev uudishimu. Seega näib ta idaeuroopa kirjandusest otsivat kas kinnitust oma esitatud mõttekäigule või hoopis selle ümberlukkamist ja seega talle tuttava kirjanduse rikastamist millegi uudsega. Samal ajal näitab kriitiku arutluskäik ka seda, et oma kodumaad Rootsit tajutakse lääne kultuuri osana, mille üheks suunaandjaks on ingliskeelne kultuur.

Teine kriitik, kes samuti üritab midagi üldistavat või kokkuvõtvat öelda, on Erixon. Ta tõdeb, et kõiki arvustatud teoseid ühendab autorite Ida-Euroopa päritolu ning leiab, et selles luules on jälgi, mida ei ole kaasaja rootsi luules, kuid ta kahtleb, kas need kõik tõlkes esile tulevad ja julgustab seega tõlkijaid tõlkima ka mõnd luulekogu tervikuna. Sellegipoolest annab ta mõista, et suurem väärtus on jõuda nende luuletajate „tegeliku keeleni“, mis ühendab ja koondab inimkeelt hoopis sügavamal tasandil. (Erixon 1982)

Väliseesti ajalehed reageerivad Kaplinski luulekogu ilmunisele aeglasemalt kui Rootsi meedia. 30. mail ilmub Teatajas Raimond Kolgi sulest väike mõtisklus pealkirjaga „Kaplinski levib“. Kolk annab muuhulgas ka teada, et Kaplinski kogu ongi juba mitmel pool tähelepanu ärritanud, näiteks „on sellest asjatundlikult ja suure kaasaelamisega kirjutanud Enn Kokk oma peatoimetatud ajakirjas „Aktuellt i politiken (s)“ (nr. 8, 1982)“ (Kolk 1982: 6). Samamoodi mainib ta ära ka inglise keeles ilmunud kogu „The New Heaven an Earth“, kus luuletusi on

³ Sõna „baltiska“ on rootsi keeles polüseemiline ning võib seega tähendada nii Baltimaade keeli kui ka balti keeli. On võimalus, et kriitik räägib balti keeltest, teadmata, et eesti keel nende hulka ei kuulu, aga samamoodi võib ta silmas pidada ka Baltimaid ja neis räägitavaid keeli, nende hulgas eesti keelt, sest järgmises lõigus võtab ta jutuks Kaplinski luulekogu.

umbes poole vähem kui rootsikeelses ja mis trükitehniliselt on tagasihoidlik, kuid seevastu on varustatud sisuka eessõnaga Grabbilt. Ta toob välja, et nii Kokk kui Grabbi „juhivad tähelepanu Kaplinski ökoloogilisele suhtumisele oma luules. Aga ka nähtumustele, mis on võibolla selle ökoloogia taga ja kõrval“ (samas). Edasi mainib ta oma Ameerikas käiku ja kohtumist Ants Eertiga ning mõtiskleb küllaltki pinnapealselt selle üle, kas tõlkimine näitab või aitab tõsta kirjanduse väärtust. Igatahes tõdeb ta, et Kaplinski oma kaasaegse sõnavaraga on pigem lihtsalt tõlgitav autor (samas). Niisamuti arvatakse ka Eesti Päevalehe veergudel, kuid seal tuuakse põhjenduseks pigem luuletuste „lahtine vorm“, mis kehtib eriti hilisemate puhul (AR-GI 1982: 5).

Eesti Päevalehes kirjutatud artikkel keskendub rohkem Kaplinskile, tema tegevusele ja luulele. Initsiaalide all AR-GI kirjutab Arvo Mägi, et Kaplinski isiklik tähtsus ulatub luuletamisest kaugemale, ka ideoloogilisele ja ühiskondlikule alale, mistõttu on tal nii mõnigi kord tekkinud konflikt võimudega ja oma töö osas on ta pidanud olema sundolukorras. Kaplinski esimesi kogusid peab artikli kirjutaja temaatiliselt pigem ühiskondlikeks ja nimetab sedasorti luulet kodumaa eeskujul „kodaniku luuleks“. Ökoloogilised motiivid tõusevad esile pigem hilisemates kogudes. Rootsikeelne tõlge on aga kirjutaja meelest kokku pandud, pidades silmas just ökoloogilist teemat ning ei anna seetõttu Kaplinskist piisavalt mitmekülgset pilti. „Jääb puudu just see, mille poolest Kaplinski on kodumaal populaarne, puudub rida ta paremaid luuletusi.“ (AR-GI 1982: 5) Samuti minnakse tema varasemast konfliktiderikkast luulest peaaegu mööda ka eessõnas, arvab ta. Artikli lõpus tsiteerib ta algust luuletusest „Me peame ju väga tasa käima“. (Samas)

Järgmine kajastus Kaplinski luulekogust sisaldab väljavõtteid Künigi arvustusest. Lisaks on eesti keelde tõlgitud ka mõned tsiteeritud värsid luuletustest. (Eesti Päevaleht 1982: 2) Sellest eelmises ajalehenumbris tutvustab aga Künig ise hoopis Seiferti kogu. Üldistavalt võtab ta selle kokku kui vananeva mehe hüvastijätku maailma ja kõigi oma armastatud naistega, kuid leiab, et antud kogus on ka luuletusi, mida võib pidada poliitiliseks vabadusluuleks (Künig 1982b: 3). Suure osa tema arvustusest hõlmab ka Seiferti kirjanikusaatuse tutvustamine eriti just seoses sündmustega 1968.–1970. aastatel.

2.3 Järeldused

Rootsis ilmunud arvustused on ajalehearvustustele omaselt kokkuvõtlikkust taotlevad ning tutvustava laadiga. Hea tava juurde käib ka mõnede originaalvärsside väljatoomine, olgu nendeks siis luuletaja stiili üldiselt hästi esindavad või kriitiku enda jaoks mõjuvaimad

luuleread. Samuti tundub, et arvustuse piiratud mahu tõttu toimitakse ka nii, et lähemalt arutletakse ühe laadi või teema üle ning näide tuuakse vastukaaluks veidi teise iseloomuga luuletusest.

Esmase tutvustuse andmiseks kasutatakse tihti märksõnu eessõnast, vahel sellele ka viidates. Seega jääb Kaplinski puhul kõlama, et ta on eesti sõjajärgse põlvkonna üks silmapaistvamaid autoreid, kes on tekitanud ka poleemikat ning kelle luule lähtekohaks on tihtipeale maailma ökoloogiline tunnetus ning seda kõige laiemas tõlgenduses. Omalt poolt lisab mõni kriitik, et Kaplinski luules on tajuda tema erilist temperamenti ning üldiselt nõustuvad kõik, et ta on läbinägelik luuletaja, kes vaatab nii väikest kui suurt, otsib juhuslikus üldist ja detailis tervikut ning lastes seguneda eri aja- ja ruumitasanditel, seob need kõik julge pildikeelega kokku. Kaplinski luules tajutakse teravat hukkamõistu igasuguse kurjuse ja vägivalda suhtes, kuid lisaks valule, kaduvuse tunnetusele ja kibedusele märgatakse ka pioneerlikku lootust ja ökoloogilist rõõmu ning loomulikult kaastunnet kõige elava suhtes.

Arvustuste järgi hinnates jääb luule üldmuljes domineerima varasema perioodi jõulisem ja julgem pildikeel ning kohtupäeva-meeleolu, kuid näiteks Göteborgs-Posteni arvustaja tajub Kaplinski loomingut küllaltki terviklikuna ning leiab, et seesama valu on äratuntav ka hilisemates rahulikes luuletustes (Alexandersson 1982). Ka VLT arvustaja toob esile Kaplinski hilisema luule pildikeele muutuse, kuid tema rõhutab nende luuletuste juures (nii nagu Kaplinski oma essees „Mis on luule?“) just lugeja enda kogemust sellest, millele luule vaid osutab (Wahlstedt 1982). Idamõjulise luule kõrval hindab aga kolmas arvustaja kõrgemaks just Kaplinski enda erilist ja julget pildikeelt tsükli „Seesama meri meis kõigis“ (Kjellgren 1982).

Võib ka väita, et luule üldmulje sõltub veidi asjaolust, kui kaua peatub kriitik luulekogu esimeste luuletuste juures ja kuivõrd talle need mõjuvad. Kohati näib, et algusest ei jõuta väga palju kaugemale, sest ka selle osa kirjeldamine võtab juba suurema osa arvustuse mahust enda kanda. Teisalt rõhutab seda luulesuunda ka kaanel asuv väljatõste ning Ilste eessõna, mis kõneleb ökoloogilisest perspektiivist. Samas näitavad arvustused, et kriitikud ei ole tähelepanematud ka teiste osade suhtes ning nad mõtlevad ka iseseisvalt ega korda päris automaatselt kõike, mida öeldakse eessõnas. Küll aga tundub, et meelde jäävam on jõulisem ja tihedam pildikeel, olgu see siis „indiaaniluule“, mis on kantud emotsionaalsest kohtupäeva-meeleolust või hoopis hümnilik-palvelik kõiksusest ja kaduvusest kõnelev „Seesama meri meis kõigis“. Kuid et neid elemente on ka „Valges joones Võrumaa kohal“ ei jää seegi osa päris eraldiseisvaks, kuigi mõjub veidi argisemalt.

Arvestades viimati mainitud mõjuvamaid luulelaade saab väita, et ka eesti retseptsioonis on toimunud sarnane dünaamika. Pärast jõulisi luuletusi kogust „Tolmust ja värvidest“ tundub „Valge joon Võrumaa kohal“ veidi emotsioonivaene, kuid uut veelgi jõulisemat tulekut tajutakse tsüklis „Seesama meri meis kõigis“, mis mõjub nii oma erilise ja tihendatud vormi ja metafooridega kui ka sügava ja läbitunnetatud sisu poolest. Luuletaja omanäolisust ja erilisust märgatakse samuti nii Eestis kui Rootsis, viimases siiski tagasihoidlikumalt. Kõige rohkem Kaplinski erilisust rõhutavad aga väliseestlased.

Sarnaselt Kaplinski esmaarvustajatega, nagu Lauristin ja Laht, tajuvad ka rootsi kriitikud tema luule tunneteskaalat pigem laiana. Tuuakse välja nii valu, raevukust, kibedust, rahu, irooniat ja lootusrikast rõõmu. Nii nagu Lehiste toob välja, et eraldi huvitav analüüsiteema oleks iroonia ja sentimentaalsuse vahekord, märkab ka GP kriitik ja kirjanik Alexandersson niisugust tunnete läbipõimumist luuletuses „Me peame ju väga tasa käima“ ja peatub sellel veidi pikemalt. Rummo, Lauristin ja Kangilaski tabavad Kaplinski luules, hoolimata ühiskonnakriitikale ka positiivse programmi olemasolu. Päril niisuguseid järeldusi rootsi kriitikas ei tehta, kuid „ökoloogilist rõõmu“ ja teatud „pioneerlikku hingamist, nagu kõik oleks veel ees ja tehtav“ (Wahlstedt 1982) märkavad ka rootslased.

Rootsi retseptsioonis puuduvad täiesti märksõnad nagu abstraktsus ja filosoofilisus, mis torkavad silma eesti retseptsioonis eriti varasema luule ja esikkogu puhul. Ka intellektuaalsust ei mainita rootsi retseptsioonis. Põhjuseks on esiteks luulevalik, mis toob esile emotsionaalsema luule, kus peateemaks on loodus, millega tuntakse lähedast sidet. Lisaks ei kirjelda iliste eessõna pikemalt Kaplinski teisi tegevusalasid ega elulugu, vaid mainib põgusalt tema huvi loodusrahvaste ja etnograafia vastu ning tööd botaanikaaias. Seega puuduvad need märksõnad ka luulekogu eessõnas ning tundub, et ka luuletuste valik ei lase neil väga esile tõusta. Luulevaliku tõttu puudub Rootsis ka muidugi vastukaja seltsimees Tursa tegelaskujule. Samuti ei kerki pinnale soomeugrilaste teema, küll aga selle teisendusi või ümbersõnastusi, nagu indiaanlased või nomaadid, kes esimesena kauges minevikus rändasid Läänemere põhjaaladele. Loodusrahvaste ja nende keskkonna, st looduse julma saatust peegeldavad kõige eksplitsiitsemalt luuletused „Kultuur on ...“ ja „Me peame ju väga tasa käima“, millest lähtudes teevad rootsi kriitikud ka suurema osa oma märkusi Kaplinski luule tonaalsuse ja teemade kohta. Konkreetsemalt eesti ajaloole viitavad luuletused on rootsikeelsest kogust välja jäänud, kuid sellelgi juhul on võimalik näha seoseid ja allegooriat Eesti ja kaasaja kohta, eriti kui osata ja tahta seda teha. Küngil, kes ainsana viitab eestlaste poliitilisele rõhumisele kaasajal, on see teema ka juba varasemalt üks uurimisvaldkondi, nagu ka loodus- ja vähemusrahvaste vastupanuliikumised.

Teema, mis alates Kaalepist on eesti retseptsioonis tugevalt kohal, on luuletaja rolli mõtestamine. Rootsis see teema läbi kumama ei hakka. Iliste küll oma eessõnas kirjeldab „Sedasama merd meis kõigis“ kui ekstaatilist hingeotsingut, kuid rootsi arvustustes ei jõua taolise nüansiga luulekirjeldused kunagi luuletaja rolli mõtestamiseni. Mainitakse küll näiteks visionäärlikkust, paatoslikkust või hümnilikust, kuid sellega ka piirduakse. Samas on mõistetav, et seesuguste järelduste tegemine ei pruugigi esmakohtumisel uue luuletaja ja loominguga määravat rolli omada. Niisuguseid järeldusi kutsub esile kas väga uudne lähenemine või suurem loomingu hulk, mis lubab seesuguseid läbivaid mustreid märgata.

Eriarvamusel ollakse ka paatose ja eetose vahekorra suhtes. Kaalep toob välja, et Kaplinski puhul asendab võitluslikku paatost eetos, mis tuleneb ida mõjudest. Sarnast lähenemist kordab hiljem ka Nagelmaa, võib ka olla, et toetudes Kaalepile. Rummo, Lauristin ja Kangilaski ning Mihkelson tajuvad ka võitluslikkust ja paatost, kuid Mihkelsoni puhul tuleb seesugune määratlus sisse pigem võrdluses hilisema loominguga. Seega sarnaneb rootsi vastuvõtus see aspekt kõige rohkem Mihkelsoni tähelepanekutele, sest ka tõlkekogu laseb seesugustel kontrastidel esile tulla. Ühes arvustuses mainitakse raevu, teises kohatist agressiivsust ning kolmandas paatost (mille juures mõtiskletakse, kuidas see originaalkeeles võiks kõlada (Wahlstedt 1982)). See aspekt tõestab jällegi, et kui kontekstiks olev tekstimass on väiksem, tõusevad mõned luuletused eriti esile ning hakkavad üldmuljes rohkem kaasa mängima. Seda enam kui nende tundespekter on jõulisem. Ka Lehist näeb Kaplinskit noorusliku ja ägedalt põlevana, kuid Ivask tajub luuletaja enda temperamenti siiski mediteeriva, mitte võitlevana ning seega arwab pigem samamoodi kui Kaalep. Kaplinski patsifistlik ja rahu ihkav meelelaad ja hilisem mediteerivam luule kallutaks õiguse andmist justkui Kaalepile ja Ivaskile, kuid ka vastupidine vaatepunkt, mis seda hilisemat suundumust otseselt ei ennusta ja arvesse ei võta, on omas kontekstis paikapidav. Eriti, nagu nähtub rootsi retseptsiooni põhjal, kui järeldusi teha peamiselt ainult teksti põhjal ja mõnest üksikust luuletusest lähtudes.

Väliseesti vastuvõtus oli Rootsis ilmunud kogu kohta nurinat – ökoloogiline nägemus Kaplinskit olevat liiga kitsas ja puuduvat just see, millepärast Kaplinski on kodumaal tuntust kogunud. Kas see arvamusavaldus võiks olla põhjendatud? Ühest küljest küll, sest puuduvad tõepoolest paljud luuletused, nagu „Tolmust ja värvidest ...“, „Vercingetorix ütles“, „Ei jõua Sakala ...“ ja „Üks kuningas oli kord maata“. Rootsi retseptsiooni jälgides paistab aga, et mainitud „konfliktsema“ tunde annab edasi ka teistsugune luulekooslus: „Kõik magavad ...“, „Kultuur on ...“, „Me peame ju väga tasa käima“ ja „Sina jääd ...“ –, ja isegi niivõrd, et see võib üsna olulisel määral mõjutada luulekogu üldtonaalsust rootsi kriitikute jaoks. Samuti

võib veidi kahelda arvamuses, et ökoloogiline suund pole olnud see peamine, mille tõttu Kaplinski on tähelepanu pälvinud. On õige, et kõige mõjuvamaks ja viimistletumaks on peetud luuletust „Ei jõua Sakala ...“ ja niisamuti on õige, et looduskaitse teemat on nähtud Kaplinskil üha enam põimuvat teiste valdkondade ja teemadega, nii et see üksi ei olegi nii esiplaanil, kuid sedagi ei maksa alahinnata. Nagu näitab Liivi luulepreemia kommentaar žüriiliikme Eilarti sulest ning Grabbi analüüs ajakirjas Books Abroad, võib ka luuletuse „Tolmust ja värvidest ...“ peamise tõlgendusviisina kasutada just ökoloogilist (ja utoopilist) perspektiivi. Ka Kaalep toob ühena Kaplinski kolmest suuremast teemast välja just ökoloogilise maailmatunnetuse. Seega ei olegi Iliste teemavalik nii õhust võetud või subjektiivne, kui võiks tunduda. See lähenemine on aidanud tal ka siduda luuletusi erinevatest perioodidest, mille kõigi ühisnimetajaks võib pidada loodust. Nõustudes Nagelmaaga, võib aga ühe nüansina välja tuua, et tsükliis „Seesama meri meis kõigis“ on samm lähemale astunud ka inimesele. Lisaks varasemale sidemele ja ühtsustundele keskkonnaga on nüüd tunda ka inimese ühendavat jõudu (Nagelmaa 1977).

Kui vaadelda Kaplinski esimese rootsikeelse kogu „Meie varjud on väga pikad“ vastuvõttu 1982. aastal ootuste ja ootushorisoni mõiste taustal, võib öelda, et suuremast kollektiivsest ootushorisoni nihkumisest nende andmete põhjal rääkida ei saa, kuigi kohata võib ootusi millegi uue, uuendusliku või paradigmata muutva järele. Esiteks tekitab ootusi „uue rahva“ ilmumine kirjanduspilti. Nagu öeldud, tõlgitigi sel perioodil rohkem Ida-Euroopa kirjandust rootsi keelde ning teatud valmidus selle kirjanduse vastuvõtmiseks ja enda peal testimiseks oli olemas. Nii küsibki üks kriitik, vastust siiski andmata, kas suur osa tõlgitud luulest on lihtsalt variatsioon sellest, mis rootsi keeles ja ingliskeelses kultuuriruumis on tegelikult juba olemas, sest kultuurid läbivad samu arenguetappe – andes nii implitsiitselt märku, et rootsi ja ingliskeelne Lääne kultuur on ju ometi arengus ees. Teine kriitik aga tõdeb, et selles luules on küll jälgi, mida ei ole kaasaja rootsi luules, kuid ta kahtleb, kas need kõik tõlkes esile tulevad. Milles need jäljed võivad avalduda, võib aimata kolmanda kriitiku arvamusest, kes annab mõista, et selles luules võib leida küll ka seda idaeuroopalikku kurbust, kodutust ja igatsust, mida Läänes Ida-Euroopa luule puhul tavaliselt oodatakse.

Asjaolu, kuivõrd Kaplinski on „uus kirjanik“, avaldub peamiselt eessõna põhjalikkuses ja selle toetavas mõjus vastuvõtule. Kuna Iliste toob välja, et Kaplinski avar ökoloogiline vaatepunkt on see, mis pakub temaatiliselt midagi uut, on ka „uus teema“ üks valdkond, mida vastuvõtu puhul jälgida. Samas aga teema uudsuse väidet keegi kriitikutest otseselt küsimuse alla ei sea. Teema võetakse omaks, nii nagu tunnistatakse ka teema vajalikkust, kuid selle

uuenduslikkust ei kommenteerita. Vaid Grabbi mainib, et ökoloogiline suund on viimasel ajal üldse populaarseks muutunud. Mis puudutab „uut või mõjuvat väljendusviisi“, siis tuuakse esile, et Kaplinskil on oma isikupärane temperament ning julge ja mõjuv pildikeel. Seda mõjuvust nähakse eelkõige varasemas pikarealise värsiga luules ning hilisemas loitsivas-hümnilikus tsükli „Seesama meri meis kõigis“. Idamõjuline luule näib eeltoodu kõrval argisem, kuid valu, mis ilmub ühtviisi kõigil tema eri perioodidel, seob nii nagu avar loodustemaatikagi erinevad luulehoovused tervikuks. Arvustuste põhjal on raske hinnata, kas uuenduslikkuse kontekstis saab olulisemaks „uus/vajalik teema“ või „uus/mõjuv väljendusviis“, sest nagu öeldud, võetakse ökoloogilisus omaks ning tunnistatakse selle vaatepunkti ajakohasust, kuid eksplitsiitsemates kommentaarides ilmneb tunnustust rohkem väljendusviisi kohta. Ning tegelikult ongi need kaks poolust ilmnevates hinnangutes ja kirjeldustes ka põimunud. Kuivõrd aga Kaplinski vastab kriitikute ootustele Ida-Euroopa luuletajana, laseb aimata ühe tõlgendusdominandina ilmnev rõhutute eest kõnelemine, mis viitab ootustele näha Ida-Euroopa luuletajas õiguste ja moraali eest kõnelejat. Nii et olgugi et Kaplinski ei vasta nii selgelt sellele idaeuroopa tüübile, mida esindab ühe kriitiku sõnul oma rahvusvahelisuses ilmekamalt ungarlane Csoóri, sisaldab ka Kaplinski ökoloogilisem luulevalik siiski teatud idaeuroopalikkust, mida kriitikud Läänes Rootsi näitel eeldavad kohata.

3. „Tuule ja vee lapsed“

3.1. Eesti ja rootsi retseptsioon

Kaljo Põllu ja Jaan Kaplinski rootsikeelne valikteos „Barn av vind och vatten“ ehk „Tuule ja vee lapsed“ (1987), mille on tõlkinud Ivo Iliste ja Birgitta Göranson, on valminud Põllu 1970. ja 1980. aastatel loodud metsotintosarjade põhjal. Kõnealused sarjad – „Kodalased“ (mapina välja antud 1978) ja „Kalivägi“ (mapina välja antud 1988) – on terviklikud ning omavahel seotud teosed, mis on näitustena rännanud ka Soomes ja Põhjamaades. 1987. aastal ongi Põllul mitu näitust just Rootsis. Nii neid kui ka avaldatud reproduktsioone rikastavad Jaan Kaplinski tekstid, mis on loodud samadel ainetel: eestlaste juured ja ajalugu, soome-ugri müüdimaailm, siberi loodusrahvaste elu.

Norras rändas seesugune näitus juba 1984. aastal ja ka seal ilmus sel puhul raamat, mis kannab sama nime „Barn av vind og vatn“. Sisugi kattub neil raamatutel suurel määral ning mõlema lõpus on päris mahukas järelsõna Kaplinskilt, mis kirjeldab eesti rahva kultuurilist ajalugu ja nativistlikuma⁴ suuna arengut selles. Norras ilmunud raamat on näitustega tihedamalt seotud ning selle fookuseks või tõukeks on pigem kunst. Raamatu tagakaanetekst juhatab teema sisse, alustades soome-ugri rahvaste põhjamaisest pärituolust ja keelte sugulusest ning annab mõista, et pilt ja tekst selles raamatus moodustavad ühtse terviku. Põgusas eessõnas kirjutab korraldaja Egil Lejon, et eestlased peavad end osaks Põhjamaadest, kuid kahjuks ei teata Põhjamaades nendest kuigipalju. Seetõttu avaldab ta rõõmu, et saab ka ise selle olukorra muutmiseks ühe sammu astuda – nii et Põllu ja Kaplinski loomingut tutvustamise kaudu muutub nähtavamaks ka see rahvas. Niisugust tutvustavat eesmärki ja ühtekuuluvuse väljatoomist kinnitab ka kontuurkaart Baltoskandiast raamatu sisekaanel ning kaanepildiks valitud mägist maastikku kujutav „Teekonna algus“. Raamatu on tõlkinud Turid Farbregd, kes on norra filoloog ja leksikograaf ning kellest alates 1980. aastate algusest on saanud väga viljakas eesti ja soome ilukirjanduse tõlkija norra keelde.

Ka rootsi versioon „Tuule ja vee lastest“ on tõukunud näitustest, kuid et raamatu on välja andnud jällegi kirjastus Fripress, on märgata teatud rõhuasetuste erinevust võrreldes norra variandiga. Võiks öelda, et formaadilt ja kujunduselt sarnaneb rootsi raamat rohkem

⁴ Mõiste „nativism“, mida Kaplinski kasutab oma järelsõnas, viitab eestlaste etnilisele arenguloole ja pärimuskultuuride kontekstis tähendab ilmselt etnose kaitset. Kui etniline grupp on ohustatud (või tunneb end ohustatuna) sissetungijate, sisserändajate või teiste suuremate kultuuride poolt, muutub liikumine nativistlikuks. Samamoodi võib etnilisus muutuda ka teadvustatult rahvuslikuks. Sellest ning mõiste tähenduse nihkumisest ja poliitilisest kasutusest lähemalt veidi allpool.

luulekoguga ning norra oma kunstiraamatuga. Kas see ka vastuvõtus kajastub, ei saa praeguse uurimuse käigus näidata, kuid vähemalt rootsi osas näib vastuvõtt antud hüpoteesi kinnitavat.

Eestis on „Kodulasi“ ja „Kaliväge“ nähtud peamiselt Põllu kunstiloomingu ning soome-ugri rahvaluule ja pärimusliku mütoloogia kontekstis. Näiteks on kaitstud Tartu Ülikoolis 1985. aastal diplomitöö „Kaljo Põllu „Kodalased“ folkloori aspektist“ (Saluvere 1985). Kuid artikleid-arvamusi, kus rõhutatud oleks ka Kaplinski luulet, otseselt ei leidu. Küll aga ongi teose Eesti-poolse konteksti avanud Kaplinski ise oma saatesõnas.

Kõige nähtavam Kaljo Põllu metsotinto sarjade retseptsiooni osa on aga kõigepealt auhinnad: 1975. ning 1985. aastal pälvis Põllu mõlema seeria eest Kristjan Raua nimelise kunstipreemia, kus lisaks etnograafilise materjali üldistusjõulisele kasutusele kiideti kunstiteadlase Mart-Ivo Elleri sõnul ka Põllu graafikasarja meisterlikku tehnilist teostust emotsionaalse väljendusrikkuse saavutamisel (Eller 1979). Teoste kaasajal on nende nähtavust suurendanud ning neile oma tõlgenduse pakkunud veel 1978. aastal loodud René Eespere ballett „Kõrvalised“, mille neljandaks osaks on lühiballett „Kodalased“ Ülo Vilimaa lavastuses. Põllu kaasaegses kriitikas on tema loomingust kirjutanud ning kaasamõtlejateks olnud peamiselt Jaan Eilart (1974), Paul Ariste (1979), Mark Soosaar (1979) jt. Olgugi et Põllu on pälvinud mitmeid preemiad, sealhulgas ka Eesti NSV teenelise kunstniku aunimetuse 1982. aastal, on temast pikemalt kirjutama hakatud alles pärast Eesti taasiseseisvumist. Päril võrreldavat materjali, kus lisaks Põllu loomingu mõtestamisele kajastuks ka Kaplinski tekstide vastuvõtt, selle töö raames Eesti poole pealt ei leidu. Et aga siiski tausta ja veidigi võrreldavat konteksti pakkuda, tuleb vaadata hilisemasse aega.

Üks põhjalikumaid ja selle magistritöö kontekstis kõnekamaid käsitlusi pärineb niisiis alles 2005. aastast on kirjutatud kunstikriitiku ja -uurija Riin Kübarsepa poolt. Oma artiklis „Visuaalse rahvaluule kollektsionäär Kaljo Põllu“ (2005) analüüsib ja tõlgendabki Kübarsepp Põllu loomingut peamiselt rahvaluulet ja mütoloogiat silmas pidades. Ta puudutab ka „märksõnu, nagu nativism ja globaliseerumine, millega suhestumine on eeltingimuseks käsitletavast teemast adekvaatsema pildi saamisel“ (Kübarsepp 2005: 70). Kübarsepp arutleb, et kunstipoliitilise klassifikatsiooni järgi oleks Põllu antud loomeperiood justkui rahvuslik-konservatiivne (mille kõrval Jaak Kangilaski järgi on tol ajal peamised diskursused veel sotsialistlik realism ja avangard), kuid lisab, et „[o]meti oleks tema liigitamine rahvuslikuks konservatiiviks ekslik, sest tegemist on kunstnikutüübiga, kes on oma soome-ugriliku temaatikaga sõltumatu nii poliitikast kui ka ideoloogiast.“ (Samas: 34) See lause võib kõlada eksitavalt, sest kuidas saab üks kunstnik olla ideoloogiast täiesti sõltumatu, kuid siin on ilmselt silmas peetud ühelpoolt justnimelt Põlluga juba varakult seostatud isepäisust ja

sõltumatust teistest Eesti kunstikoolkondadest (Kirme 1974), kui ka teisalt tema julgust ja otsusekindlust validagi „kolmas tee“, mida nüüd hiljem on mitmekülgsest ja avaralt käsitlenud oma 2015. aastal kaitstud doktoritöös Tõnis Tatar. Õigem olekski väita, et Kübarsepp on osutanud pingeväljale, millega tuleb suhestuda, kuid ei ole ise päris lõpuni läinud. Tema mõistekasutuses on nativism pigem omajuurne kunstisuund, mille teise poolusena avaldub Põllu kunstis ka globaliseerumine. Seesuguses kontekstis toobki ta esile, et kuna 1970. aastatel leidis Läänes aset pettumus nii optimistlikes utoopiates, demokraatias ja progressis, siis ühtlasi koos hipide ideega pöörduda ära kõikehõlmavast tsivilisatsioonist kasvas ka retro- ja nostalgiahuvi rahvakultuuri vastu (samas: 49). „Seega võib Kaljo Põllu tööde soomeugrilike algjuurte temaatika sisuliseks ajendiks ja võimendajaks pidada just hipide tärkavat etnonägemust.“ (Samas)

Kübarsepp kasutab Põllu loomingu analüüsimisel võrdluseks ka Tiit Hennoste „Hüppeid modernismi poole“ ning leiab, et „Kodalased“ ja „Kalivägi“ näivad esialgu lähemal modernismile, kuid ei ole puutumata ka postmodernismist. Veelgi enam, ta asetab Tartu tolle aja kunstilised arengud ka kirjanduses toimuva taustale ning toob ühe Põllule sarnasemate vaadetega luuletajana välja Paul-Eerik Rummo, kes pole ehk isegi niivõrd oluline uuendajana kuivõrd rahvusluuletajana (samas: 41). See võrdlus näib aga tegelikult pigem juhuslikuna ja jääb põhjendamata. Seevastu sisulisemat arutelu tekitavad tema tekstikohad, kus ta võrdleb Põllut kui visuaalse rahvaluule kogujat kaudselt Oskar Looritsa ja Jakob Hurdaga ning toob välja Looritsa, Uku Masingu ning Lennart Meri kirjutised kui Põllu loominguga hästi haakuvad maailmad. Põhjendades aga Põllu loomingu soome-ugrilisuse otsingute olulisust, eriti „Kodalastes“, toetub ta oma käsitluses peamiselt Kaplinski esseedele ning kirjutab Põllu mõjutatuse kohta ka otsesõnu: „Mis puutub nn omajuursesse kultuuri säilitamise ideesse, siis toetub Kaljo Põllu paljuskil Jaan Kaplinski kultuurifilosoofilistele teooriatele ning nende kaudu omakorda Uku Masingu ja Oskar Looritsa kirjutistele soome-ugri pärandist.“ (Samas: 58) Ka Tatar kasutab Põllu mõttemaailma analüüsimisel taustana peamiselt Kaplinski esseesid ning ühe olulisemana ehk „Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest“ (1973). Teist osa Tatari analüüsist, mis puudutab kirjandust, on aga jällegi inspireerinud Hennoste käsitlused, seekord peamiselt postkolonialismi kontekstis. Kuid et Tatar võtab kunstidiskursuses kasutusele ka mõiste „kolmas tee“ ning suhtub Hennoste (ja Alexander Kiossevi) välja pakutud raamistikesse kriitilisemalt ja teeb neile ka lisandusi, jõuab ta täpsemate määratluste ja mõisteteni. Nii eelistab ta lõpuks Põllu varasemat loomeperioodi (ehk op- ja popkunsti) kirjeldades kasutada enesekolonisatsiooni mõiste asemel, kus probleeme tekitab kultuuri tervikliku ülevõtmise nõue, siiski mõisteid mimikri, ambivalents,

hübriid ja pidžin, ning hilisema perioodi puhul anti-kolonialismi asemel mõistet mitte-kolonialism ehk *non-colonization*, mida on oma Kaplinski mõttemaailma analüüsivates artiklites kasutanud Thomas Salumets (Tatar 2015). Käesoleva töö kontekstis tundub aga ühe tõenäolisema mõistevariandina siiski Kiossevi „juurte otsimine“ (*root searching*), mis Tatarit ennast siiski lõpuni ei veennud, peamiselt seetõttu, et „Kiossevi arvates on juurte diskursuse näol siiski tegemist sekundaarse konstruktsiooniga, kuna selle olemuseks on „Euroopale vastu argumentide leidmine“. Ilma europiseerimise kui vajaliku vastaseta ei oleks ka seda müütilist ja kangelaslikku minevikku“ (samas: 266). Tõepoolest, võib-olla on praegustes uurimustes võimalik põhjendada ka midagi muud, kuid kahekümne aasta taguses tõlgenduses näib domineerivat veel viimane, eriti kui side Masingu kirjutistega on veel tugevam.

Miks aga ongi antud juhul oluline viidata rohkem Kübarsepa tööle kui nüüdseks hoopis põhjalikumale Tatar'i doktoritööle, on põhjus, et Kübarsepa artikkel-essee toimib paremini vahelülina essee juurde, mille kirjutas Kaplinski ise käsitluse all oleva rootsikeelse „Tuule ja vee laste“ saatesõnaks. Kui Kübarsepp kasutab vastandpaari nativism vs globaliseerumine, siis Kaplinski rootsikeelses essees esineb samuti sõna nativism (aga ka rahvuslikkus), kuid vastandina sellele on toodud kosmopoliitsus. Kübarsepal on need märksõnad kasutuses veidi enam kultuurimõjude kui konkreetsete vallutuste kontekstis, kuid Kaplinski essee alguseosa keskendub kõigepealt suuresti just vägivaldsetele vallutustele, enne kui jõuab kultuurimõjude, ülevõtmiste ja laenude ning n-ö omajuurse kultuuri esiletõusuni kaasajal. Sõna või mõiste „nativism“ tekitab ilmselt praegu rohkelt konnotatsioone ksenofoobiaga, eriti nüüd, kui enam on levinud selle mõiste poliitiline kasutus (vt nt Cas Mudde 2011) ja eelkõige just seoses immigratsioonivastasusega – mistõttu ilmselt ei ole Tatar seda sõna oma doktoritöös isegi maininud, eelistades asuda kohe täpsemate mõistete juurde (nt *root searching*). Seega olgugi et eesti uurijad ei ole hilisemal ajal seda mõistet/märksõna eriti soosinud, ei saa antud töös seda ikkagi vältida, seda enam et Kaplinski ise on nii kirjutanud. Aga nagu eespool põgusalt mööndud, ei selgu päris täpselt ka Kaplinski enda kasutuses olnud mõiste tähendus. Nativismi märksõna võib tal hõlmata nii masingliku keelefilosoofia taustu kui ka poliitilisemat käsitlust. Pakun niisiis määratluseks kõige üldisema „etnose kaitse“, mille puhul üks etniline grupp on ohustatud või tunneb ennast ohustatuna suuremast kultuurist pärit sissetungijate, sisserändajate või mõjude tõttu. Olgugi et mõiste ise võib olla järelsõnas seotud eelkõige etnose kaitsega, ei pruugi teose kontekstis ka etnilisus kõige olulisemaks osutuda, sest Põllu pildid ja Kaplinski tekstid viivad vastuvõtja tegelikult välja niisugusesse ürgsesse aega, kus etniliste gruppide vahele piire enam nii selgelt ei saagi tõmmata.

Rootsis 1987. aastal ilmunud raamat „Tuule ja vee lapsed“ on teos, kus rohkem kui näiteks Eestis või Norras, on rõhutatud ka tekstide kaalukust. Tekstid, mis on trükitud peaaegu sama suurelt kui pildid, ning raamatu luulekogulik formaat ja kirjastuse Fripress kirjanduslik suund loovad kokku kombinatsiooni, kus kaks loojat on esitatud kui võrdsed partnerid. „Tuule ja vee lapsed“ sisaldab graafikat nii „Kodalastest“ kui ka „Kaliväest“ ega ole seega otseselt samastatav kummagi sarjaga. Pigem ongi see veel üks uus kombinatsioon samadel ainetel. Jaan Kaplinski tekste võib määratleda proosaluulena.

Kogu algab reproduktsiooniga „Janu“, kuid Kaplinski proosaluule on kõrval alles teisel pildil, milleks on „Kaks päikesepõtra“. Teose viimaseks pildiks on „Tõde ja õigus“ ning saatesõna vahelt leiab veel „Taevaliku maailma esiema“. Tervikliku sisukorraga saab tutvuda magistritöö lisas.

Teose tagakaanel on napp tutvustus, mis annab teada, et „„Tuule ja vee lapsed“ esitleb kaht väljapaistvaimat tänapäeva eesti kultuurielu esindajat, graafik Kaljo Põllut (s. 1934) ja luuletaja Jaan Kaplinski (s. 1941), mõlemad on palju inspiratsiooni saanud pärimuslikust müüdimaaailmast, mis on aktuaalne tänapäevalgi.“

„Tuule ja vee lapsed“ järelsõna annab ülevaate eesti nativistlike kultuuriilmingute ajaloost. Taustaks ja lähtepunktiks on sel allasurutud rahvaste rahvuspsühholoogia ning pinge kosmopoliitsuse ja natsionalismi/nativismi vahel. Kaplinski kirjutab, et rahvuslikkuse tõus on hea siis, kui tunnustatakse ka teisi kultuure ning halb, kui ei tunnustata, nagu juhtus Saksamaal. Nativismi eristab natsionalismist ilmselt siinses kontekstis peamiselt põlisrahva võitlus sissetungijaga või ohutunne suurema kultuuri ees. Baltimaad on olnud pidevaks lahinguväljaks, kirjutab Kaplinski, ning avaldab isegi imestust, et hoolimata prognoosidest ja isegi Kreutzwaldi enda eelistustest, eestlased ei saksastunudki, vaid suutsid lausa oma riigi rajada. Enne oma riigi loomist toimus veel aga venestamine ning sajandi alguses muututi kultuuriringkondades teadlikumaks ka teistest kultuuridest (prantsuse, inglise, skandinaavia). Üldine kultuuriorientatsioon, sealhulgas massikultuur jälgis läänelikku traditsiooni (eesotsas Noor-Eestiga), kuid selle kõrval levis eliidi hulgas ka nativistlik suundumus ning püüdsid otsida ja luua eesti oma ja originaalset kultuuri, mille kaudu jõuda Euroopasse. Viimaste hulka kuulusid Anton Hansen Tammsaare ja Juhan Luiga, kuid üheks põhimõttelisemaks suuna andjaks oli Oskar Loorits, kes kirjeldab soome-ugri ja Siberi rahvaste sidet Aasia kultuuridega. Sarnaseid mõtteid on veel julgemalt ja äärmuslikumalt arendanud Uku Masing, kes loob eesti kultuuri puhul seoseid pigem Euraasia, India ja Hiina traditsioonidega, olles seejuures tõeliselt kriitiline Lääne ja eriti saksa kultuuri suhtes. Hiljem, 1970. aastatel on ta seda omapära otsinud nii Ameerika loodusrahvaste juurest kui ka šamanistlikust filosoofiast.

Kaplinski tõdeb, et Masing on palju mõjutanud ka kaasaja loojaid ning tema mõju on tugev ka nativismi tagasitulekul. Niisamuti on Euroopas jälle hakatud huvi tundma euroopaväliste kultuuride vastu ning teadlikkus kasvab ka ökoloogia vallas. Eestis aga tõuseb huvi näiteks vanade rahvalaulude vastu. Muusikas paistab silma Veljo Tormis, teatris Jaan Tooming, luules Hando Runnel ja esseistikas Kaplinski ise. Laiemalt on soome-ugri rahvaste pärimust uurinud Lennart Meri, kes on neil teemadel teinud kaks filmi, mida muuhulgas on näidatud ka Rootsis. Uuema nativismi tõusu põhjuseks pakub Kaplinski suuremaid kultuurikontakte, majanduse arengut ja urbaniseerumist. (Mainimata jääb kohalik rõhumine nõukogude võimu poolt ning uus venestamislaine 1970. aastate lõpus.) Kunstis toob Kaplinski esile Kristjan Raua ning Kaljo Põllu ning lisab selgituseks, et seesugune kunst ei põhine ainult väliste mütolooiliste või rahvuslike sümbolite-ornamentide kasutuses. Kirjandusse ja muusikasse on see suund siiski varem ilmunud kui kunsti, lisab ta. Ka Kaljo Põllu kunst tegeleb inimese juurte otsimisega ning teeb seda ajas ja ruumis hoopis kaugemalt. Põllu on tunnustatud graafik, kes on esinenud näitustega ka Soomes ja Taanis. Lõpetuseks kirjutab Kaplinski, et sarnase kogemusega rahvastele peaks see huvi pakkuma. Samuti on see identiteediotsing üldinimlik. (Kaplinski 1987)

Nagu eespool antud ülevaade näitab, on „Tuule ja vee lapsed“ teos, mis annab ka ise peamised konteksti loovad ja suunavad tõlgendusvõimalused rootsi lugejale kätte. Tagakaanel on märgitud inspiratsiooniallikana pärimuslik müüdimaailm ning järelsõnas on päris põhjalikult lahti kirjutatud sellesama rahvaluuleainelise kunsti koht eesti kultuuriloos ja identiteediloomes, alates „Kalevipojast“ lõpetades Kaljo Põllu „Kodalaste“ ja „Kaliväega“. Missuguseks kujuneb aga vastuvõtt rootsi trükimeedias?

Arvustusi ilmus „Tuule ja vee laste“ kohta üksteist. Üks nendest oli kunsti arvustus, mida ei olnud võimalik kätte saada, seega vaatluse alla tulevad kümme. Enamik arvustusi on ilmunud suuremates piirkonnalehtedes, nagu näiteks Göteborgs-Posten, Nya Wermlands-Tidningen, Upsala Nya Tidning. Üleriigilistes päevalehtedes seekord arvustusi ei ilmunud, küll aga kahes kahes öhtulehes – Aftonbladet ja Expressen. Lisaks kajastati raamatu ilmumist ka soomerootsi suurimas ajalehes Hufvudstadsbladet. Retsensioonide autoriteks on jällegi mitmekülgse tegevusega kultuuriajakirjanikud, kellest suurem osa töötab ka mõne ajalehe toimetajana või on püsiautor kirjanduskriitikuna. Akadeemiliselt tegevaid kriitikuid on vähem (või on nad saanud selleks hiljem, nagu näiteks Lars Gustaf Andersson või Peter Hultsberg).

Kuna „Tuule ja vee lapsed“ ilmub viis aastat hiljem kui „Meie varjud on väga pikad“, on ilmselt Fripressi tegevusnišiga harjuda jõutud, sest otseselt kirjastust enamik arvustusi teemaks ei võta. Siiski kui võetakse, siis teadlikult ning kiidetakse jällegi ambitsioonikust ja

julgust (Svensson 1987) või jätkamist Baltimaade kirjanduse väljaandmisel („Eesti, Läti ja Leedu on ju meie naabermaad, fakt, mille me tihti unustame.“ (Ringgren 1987)). Arbetarbladetis kirjutav Ulf Jönsson näib aga põhimõttelisem, kui ütleb, et ilmunud raamat on jällegi täistabamus kirjustuselt, mis võitleb pealiskaudsusega ning isoleerumisega anglosaksi kultuuriruumis, mis rootsi kultuuris teeb võimalikuks, et Rahvusmuuseumis esitletakse Coca-Cola reklaami kui iga teist näitust (Jönsson 1987). Tõepoolest, kuna ka Kaplinski on kriitiline Lääne kultuuri suhtes ning on avatud tasakaalustavatele alternatiividele, võib autorite seisukohtades näha suurt ühisosa. Seda enam et seesugust vaatepunkti ei varjata ka raamatu järeldsõnas. Jääb siiski lahtiseks, kas kommentaar Rahvusmuuseumi näituse kohta ilmutab pigem kirjutaja konservatiivsust kunstis (või hoopis loodusrahvaste elustiiliga haakuvat alalhoidlikkust, nagu Kaplinski on kirjeldanud mõnes essees) või oli tegemist tõepoolest teenimatult palju tähelepanu saavutanud teosega.

Mis jääb aga rootsi kriitikute endi üldises tõlgenduses domineerima?

Arvustuste pealkirjade järgi kujuneb tõlgenduse põhifooniks eesti rahvapärimus, kuid rõhuasetusi on siiski juba erinevaid. Läbi käivad soome-ugri müüdimaaailm, eestlaste identiteedi säilitamine, looduse hoidmine, pildi ja sõna vahekord ning isegi luuletajate sisemine ja väline eksiil. Arvustus, mis on ilmunud Hufvudstadsbladetis, on lisaks raamatule tõukunud ka Põllu näitusest Örebros ning keskendub seega rohkem kunstile, pealkirjaks „Pildid jõulised nagu šamaanitrumm“. Helsingborgs Dagbladetis 1989. aastal ilmunud artikkel pealkirjaga „Hinge ökoloog“ kuulub aga veidi rohkem juba järgmise raamatu ilmumise konteksti, sest tutvustab kaht raamatut korraga.

Enam-vähem niisuguselt nagu pealkirjad ette annavad, tõlgendusdominantide jaotus ka kujuneb. Täpsustades neid kategooriaid, võiks need jaguneda nii, nagu järgnevalt toodud. 6. ja 7. punkt on eraldiseisvad kategooriad ega moodusta ise tõlgendusdominanti.

1. soome-ugri folkloor ja rahvakunst,
2. müütiline maailmatunnetus ja šamanism (konkreetsmates väljendustes),
3. eestlaste rahvusidentiteet (kultuuriline ja poliitiline),
4. ökoloogiline vaatepunkt,
5. pilt ja sõna (luule ja kunsti väljendusviisid ja vahekord),
6. hinnang,
7. iseärasused.

Kaheksa arvustuse juures on teksti kõrval avaldatud ka pilt. Üks neist on Kaplinski portree, kuid ülejäänud kujutavad Põllu graafikat. Kolmel korral on kasutatud raamatu kaanel olevat „Päikesevene“ ning kahel korral „Hingede ööd“. Teised kasutatud pildid on „Uni“,

„Maa-ema“ ja „Jumalate mets“. Teose kirjeldamisel on kõige rohkem kasutatud tekste, mis avavad kõige kokkuvõtlikumalt muistset uskumuste süsteemi ja maailmakorraldust. Nii korduvadki tsitaatidest kõige enam read, mis kirjeldavad maailma, „kus iga asi on omal kohal, millel pole algust ega lõppu, mida valitsevad kordumise, pöörlemise, vastavuse seadused, needsamad, mille järgi kootakse kangas, punutakse korv, lauldakse laul, räägitakse lugu, lüüakse trummi“ (Kaplinski 1978, nr 4) ning kus „[k]õik käib ringi“ (nr 3) ja „[k]õik head asjad on ümmargused“ (nr 8). Tsitaatide kaudu tuuakse välja ka kõige ümbritseva hingestatus: „Kõik kuulab. Kõik kuuleb. Kõik vaatab. Kõik näeb“ (Kaplinski 1988: nr 8) ja „[i]segi puud ja kivid oskavad rääkida“ (nr 5). Ning sealt edasi tsiteeritakse ka juba ökoloogilisemalt vaadeldavaid ridu: „Maasse ei tohi visata nuga. Maal võib käia ainult paljajalu või pehmete taldadega. Muidu saab maa haiget.“ (Kaplinski 1978, nr 12) Eks ikka seetõttu, et maagi on elus: „Kui maa elus ei oleks, kuidas saakid temast siis sündida elusad kasvulised – taimed“ (nr 12).

Enamik arvustajaid tutvustab „Tuule ja vee lapsi“ kui teost, mis kujutab muistset müütilist maailma ning annab sellele uue kaasaegse kuju ja tõlgenduse. Mõnedes arvustustes viidatakse ka „Kalevala“ traditsioonile, aga üldiselt räägitakse pigem soome-ugri müütidest, eesti kultuuri ürgsest päritolust või inimese juurte otsimisest. Kolmes arvustuses, kus „Kalevalat“ mainitakse, saab sellest ühtlasi viide millelegi tuttavale, mida kriitik või ka lugejad võiks ära tunda. Samuti võivad mõnel pool märksõnadena lisanduda šamanism ja indiaanlased. Ka indiaanlaste puhul on tegemist viitega millelegi juba tuttavale. Göteborgs-Postenis kirjutav Erik Lundberg kirjutabki, et teoses on „kalevalalik meeleolu ja indiaanilik vaikus“ (Lundberg 1987). Ka soomerootsi arvustaja Maija Niittymäki tabab selles müüdimailmas hämmastava sarnasuse indiaani traditsioonidega (Niittymäki 1987). Teose kaasaegsust või aktuaalsust põhjendatakse sarnaseid radu pidi. Lundberg toob esile, et teos ei tõuku ainult poliitikast (venestamine), vaid haakub hästi ka praeguse müüdi- ja folkloorihuviga, kuhu hulka kuulub ka šamaanlus (Lundberg 1987). Peter Hultsberg arutleb aga veidi teistpidi ja tõdeb, et kuna need müüdid haakuvad praeguste poliitiliste protsessidega, ei jäta need mõjutamata neidki, kes müüte ei armasta (Hultsberg 1987). Eestlaste rahvusidentiteediga seovad „Tuule ja vee lapsi“ enamik kriitikuid, ent veidi varieerub siiski viis, kuidas seda tehakse. On kriitikuid, kes tutvustavad suuremalt jaolt eestlaste kultuurilisi kokkupuuteid (ja -põrkeid) minevikus ja rahvusidentiteedi kujunemist aegade jooksul, kuid on ka neid, kelle arutelu jõuab ka kaasaja ja järjekordse venestuslaine konteksti. Siiski saavutab ka seesugune tõlgendus laiemat tasandit: „nii ridades kui ridade vahel“ (Hultsberg 1987) on järelsõnas näha soovi peatada suurvõimude ja võõraste kultuuride domineerimine piiririikide

üle, mis koos keele, kultuuri ja müütidega puudutab ju tegelikult rahvuse suveräänsust (samas). Teosest ja selle järelsõnast võib välja lugeda, kuidas suurte kultuuride piirialadel ongi keeruline olnud oma isikupära säilitada, kuid selle eri kultuuride segunemise ja pärimuse võibki muuta rahvuse identiteediks, märgib Aftonbladeti kriitik ja luuletaja Magnus Ringgren, ning näeb, et just Euroopa ääremaadel on võimalus kõige suuremaks kultuuriõitsenguks (Ringgren 1987). Teisalt tunnistab ta, et Kaplinski ja Põllu kirglik suhe pärimuskultuuri on tema jaoks siiski võõras ja väljakutsuv, ning küsib selle peale, „kus on rootsi kunstnikud, kes kohtumisel internatsionaliseerumisega (loe: amerikaniseerumisega) kasutaksid mõõgana folkloori ja kilbina põhjala müüte? Kas meie haavatavus maailmas peab olema konkreetsem, rohkem „nagu eestlastel“, et mõni seesugune liikumine võiks tõusta põhjalikult maatas tehtud rahvusromantika varemetelt?“ (Samas)

Arbetarbladeti kriitik Ulf Jönsson kasutab teose kontekstiks ka Kaplinski 1982. aastal ilmunud luulekogu ning võib-olla just seetõttu on ta julgemini kirjutanud ka ökoloogilisest vaatepunktist. Ta väidab, et Kaplinski ja Põllu looming annab mõista, et keskkonna teema hõlmab endas veidi teistlaadi, sügavamaid küsimusi kui muu poliitika. See on fundamentaalsem nagu ka kunstnike vastupanu venestamisele, mis ei piirdu vaid füüsilise ellujäämisega ega ole ka lihtsalt kriitika mõnele Moskvast tulnud otsusele. (Jönsson 1987)

Jönsson võrdleb Kaplinski luulet kahes erinevas kogus ning kinnitab oma öelduga jällegi eelmises peatükis tehtud järeldust, et Kaplinski kõige meeldejäävaimad luuletused esimeses valikkogus on varasemast perioodist ja jõulisemad. Tsiteerides arvustust: „Pulss Kaplinski luules on mõnikord kõrge, kuid siin, „Tuule ja vee lastes“, juhib ta tasast vestlust Põllu piltidega. Veidi naiivne suund paljudes neis rahvalikes kujutluspiltides võimaldab selgust ja teravust, mis teeb need tekstid vastupandamatuks:“ (Jönsson 1987)

Naivistlikkust toovad esile veel kaks arvustajat. Sören Sommelius, kes kirjutab Helsingborgs Dagbladis, kirjeldab naivistlikuna teose folkloorset loodustunnetust (Sommelius 1989). Expressenis kirjutav Lars Gustaf Andersson peab naivistlikuks pigem väljendusviisi tonaalsust. Võrdluseks lisab ta siiski, et tekstid ei ole nii skulpturaalsed ja kehalised kui Põllu metsotinto gravüürid, ning Kaplinski, kui ta reflekteerib oma rahva müütide üle, küsib isegi arglikult või kohmakalt, mis on kõige eesmärk ja tähendus. (Andersson 1987) Samas nimetab Põllut naivistiks ka ajalehes Upsala Nya Tidning kirjutav Marianne Svensson. See on ainus kontekst, kus pole aru saada, kas niisugust kirjeldust on kasutatud taotluslikult või on tegemist trükiveaga ja tegelikult on püütud refereerida teose järelsõna, kus Põllust räägitakse kui nativistliku kunstisuuna arendajast.

Kaplinski tekste nimetatakse enamasti proosaluuleks või poeetiliseks proosaks, ühel korral on nimetatud ka loitsivaks proosaks. Siiski kohtab veidi erinevaid tõlgendusi sellest, kumb oli enne, kas pilt või sõna. Näiteks Arbetarbladetis kirjutav Jönsson, kes lähtub oma tõlgenduses küllaltki palju just Kaplinski luulest (ka varasemast), kirjutab, et tegemist on proosaluulegakoguga, mis illustreerib ja kommenteerib Kaljo Põllu pilte (Jönsson 1987). Samas kui ajalehes Norrländska Socialdemokraten kirjutab kriitik ja kirjanik Jan-Olov Nyström, et graafika järgib luulet üsna truult (Nyström 1987). Teisalt lisab ta, et just pildid on need, mis viivad mõtted šamaanitrummide ja joigumise radadele, nii et ilmselt järgivad pildid ühist eeskuju või allikat, mis neil luulega on (samas). Ka Göteborgs-Postenis kirjutab kriitik, et pilt ja sõna kuuluvad niivõrd kokku, et ei olegi aru saada, kumb kumba on inspireerinud (Lundberg 1987). Üldiselt jääb arvustustes kõlama, et kaks meediumit koos täiendavad teineteist hästi ja nagu lisab Hultsberg, kes arvustab kolme sünkreetilist luulekogu koos, siis mõjuvad need ka piire nihutavalt, nii et ta julgustab lugejaid neisse kogudesse avatult suhtuma ning neid ise avastama ja kogema (Hultsberg 1987).

Mitut luulekogu koos arvustab ka Marianne Svensson Upsala Nya Tidningis. Teised kaks tutvustatavat luuletajat on seekord Rootsis debüteeriv tšehhi autor Pavel Borský ning Uruguaist pärit Rootsis resideeruv luuletaja ja tõlkja Roberto Mascaró (kes on tõlkinud Tomas Tranströmerit hispaania keelde). Juba juhtkirjas on välja toodud, et kõiki kolme luuletajat ühendab sisemine või väline eksiil ning kõige huvitavam on neist eestlane Jaan Kaplinski, kes kirjutab kõrge kvaliteediga proosaluulet (Svensson 1987).

Hinnangute poolest ollaksegi seekord arvustustes hoopis julgemad. Üle poole kriitikutest väljendab ka oma isiklikku tunnustavat arvamust. Göteborgs-Postenis kirjutab Erik Lundeberg, et „on vaieldamatult haarav astuda välja meie oma ajast ja jätta isiklikud mured ja kriisid selja taha ning lugeda sellest ajatust, ühisest ja rahvalikult anonüümsest“ (Lundberg 1987) Sarnasest elamusest, aga veelgi ülistavamalt kõneleb järgmine tsitaat: „Pole kahtlust, et nad on Eesti mullast kulda leidnud. Sest selle raamatu lugemine on nagu virgastav puhkus tööraskest, kohustustele suunatud *Civilisatorium*’ist – see on nagu sõita maale ja hingata sisse unustatud värskust, nagu jälle kord kõndida mööda vana looklevat kruusateed.“ (Gustavsson 1987) Taolist, veidi teraapilist mõju avaldab see teos ka Arbetarbladetis kirjutavale Ulf Jönssonile: „Lugeda seda pärast Tšornobõli ja Reini katastroofi on tõeline kergendus“ (Jönsson 1987), kirjutab ta.

Soomerootsi ajalehes kirjutav Maija Niittymäki arutleb ka teose eksootilisuse üle. Ta ütleb, et ei oska arvata, kui eksootiliselt see teos võib mõjuda rootsi publikule, sest tema soomlasena metsa ei näe, kuna on ise selle sees (Niittymäki 1987). Siiski ei usu ta, et on vaja

olla ugrilane selleks, et huvituda või olla võlutud sellest jõust, mis on Põllu ja Kaplinski teoses niisama aukartustäratav kui tugevas eepilises luules või šamaanitrummis (samas). Tundub, et pigem sarnast meelt on üldiselt ka rootslased. Ajakirjanik Ulf Jönsson vastab esitatud küsimusele ka otse: „Kõige parem „Tuule ja vee laste“ juures on see, et selle etnograafiline osa /.../ ei ole raskesti ligipääsetav ega eksootiline. Minnes sügavale oma rahva pärimusse, ületavad Kaplinski ja Põllu riski takerduda provintslusesse ning loovad üldinimlikkuse, mis ongi tõeliselt hea kunsti tuum.“ (Jönsson 1987) Magnus Ringgren, kelle puhul on eespool ka välja toodud, et loojate kirglik suhe pärimuskultuuri on tema jaoks võõrastav ja väljakutsuv, avaldab Aftonbladeti veergudel oma hämmeldust ka kontekstis, mida võib vaadelda kui ootushorisoni korrigeerimist või muutumist: „Jahmatava iseenesestmõistetavusega räägib Kaplinski eesti kultuurist kui Põhjamaa kultuurist. Kuid miks see jahmatab? See on ju tõsi.“ (Ringgren 1987)

Väliseesti ajalehed Teataja ja Eesti Päevaleht on kajastustega olnud pigem aeglased. Pressiteateid näituste toimumise ning raamatu ilmumise kohta ilmub küll ka jooksvalt juba 1987. aasta märtsis, kuid omapoolseid retsensioone nad kohe ei paku. Teatajas ilmub ülevaade Põllu ja Kaplinski ühisteosest ligi poolteist aastat hiljem kui esimene rootsikeelses ajalehes ilmunud arvustus. Ülevaade on kirjutanud väliseesti kunstnik Olev Mikiver, kes mõtleb teosega kaasa ning tunnistab, et Põllu on kunstnikuna teda väga köitnud ning võib-olla on selles pisut ka hingesugulust (Mikiver 1988: 7). Ta kiidab Põllut julguse eest käsitleda ainevallana eesti rahva vaimset maailma, mille kohta midagi kindlat väita on väga raske ning rõhutab, et niisama tähtis kui graafikaseeria teema on ka selle väljenduslaad: Põllu on saavutanud isikupärase stiili, kus tal on õnnestunud kokku sulatada tänapäevane realism ja loodusrahvaste ekspressiivne primitivism ning kus „õhkkond on tihti tume, saatusraske“ (samas).

Samuti peatub Mikiver teemal, mida on siin töös ka juba varem ühe esilekerkiva küsimusena tõstatatud, nimelt pildi ja teksti vahekorda. Eestlasena paneb ta tähele, et raamatu kaanel ja ka raamatukogu-loetelus on Kaplinski nimi enne Põllut, kuid „on täiesti ilmne, et raamatu tuuma moodustab Kaljo Põllu pildi-kavalkaad. Kaplinski tekstid on kommenteerivad, sügava sissetundmisega, kord poeetiliselt, kord mediteerivalt. Huvitav on siiski, nagu korduval lugemisel olen hoomanud, et Kaplinski mõtisklusi võib ka ilma vaevata omaette teosena kätte võtta. Ta ei ole ümberjutustaja, vaid kaaslooja.“ (Samas) Niisiis alustades teosele lähenemist ootusega, et selle tuumaks on kunst, kohtab ta kõigepealt formaalseid märke, mis viitavad justkui teksti esmasusele. See aga paneb teda ka teksti hoolikamalt lugema ning ta jõuab järeldusele, et seegi on võetav omaette teosena, mitte vaid

kommentaarina. Mis omakorda näitab jällegi ootuste kujundamise olulise lülina kirjastuse otsuseid ning kujundajatööd. Lõpuks tõdeb arvustaja veel: „Kaplinski tekstid tunduvad olevat laitmatult sooritatud. Järelsõna, mis on ilmselt Kaplinski ja tõlkijate ühistöö, on informatiivne, rootsi lugejale kindlasti vajalik ja tänuväär.“ (Samas)

3.2. Järeldused

Üldiselt on nii Eestis kui Rootsis Kaljo Põllu metsotinto sarju „Kodalased“ ja „Kalivägi“ tõlgendatud soome-ugri folkloori ja mütoloogilise maailmatunnetuse taustal. Põllu kunst on ka sünkreetilisusele väga vastuvõtlik – selle ümber on loodud nii muusikat, luulet ja tantsu. Selle eepiline ja lüüriline element on võimaldanud mitmekülgset interpretatsiooni. Eestis, kus Kaplinski tekstid on tihtipeale näitustel, kunstimapis või filmiklippides ikka olemas olnud, pole neid siiski eraldi luulena vastuvõtus esile toodud. Seevastu on suure panusena nähtud tema kultuuriteoreetilisi ja -filosoofilisi töid. Just neid on kasutatud peamiste allikatena mõtestamaks Põllu loomingu taustal olevat maailmakäsitlust. Ka Kaplinski ise on oma suuremat panust näinud ilmselt seal. Seda enam on aga Rootsis ilmunud valikteos ainulaadne, sest asetab Põllu sarjad pigem luulekonteksti. Kaplinski tekste ei vaadelda niivõrd kui Põllu loomingu kaastekste, vaid kui võrdväärset dialoogipartnerit. Konteksti loob ka Kaplinski kui juba varasemalt avaldatud autor, kelle loomingule ilmub nüüd lisa. Põllu seevastu on veel „uus“ kunstnik, kelle puhul aga siiski mainitakse mõnel juhul ka näitusi.

Arvustuste põhjal on rootsi kriitikute olulisemateks ootushorisoni mõjutajateks jällegi esiteks kirjastus Fripress, kes on loonud teosele formaalse konteksti. Piltide ja tekstide valikus paistavad silma esiteks kaanepildina kasutatud „Päikesene“ ning „Hingede öö“. Ühe tõlgendusliku raskuskeskme moodustab teosele aga Kaplinski järelsõna, kus antakse ülevaade Eesti kui piiririigi aladel toimunud vallutustest ning kultuurilistest kokkupuudetest. Ühe reaktsioonina pidevale ohutundele on kirjeldatud nativistliku suuna arenemist kunstis, mille peamisteks mõjutajateks on olnud Oskar Loorits ning Uku Masing. Ka hilisemat nativismi tõusu on mõjutanud Masingu tööd, kuid nüüd võib üha enam näha põhjusena ka suuremaid kultuurikontakte ning urbaniseerumist. Viimast tõendab ka rootsi kriitikute kiidusõnades ilmnev teraapiline eemalesaamine „tsivilisatsioonist“ ja selle koormast inimesele endale ja looduskeskkonnale.

Peamiste tõlgendusdominantidena ilmnevad rootsi arvustustes soome-ugri folkloor ja rahvakunst; müütiline maailmatunnetus ja šamanism; eestlaste kultuuriline ja poliitiline rahvusidentiteet ning ökoloogiline vaatepunkt. Müütilistest uskumustest moodustavad keskme

looduse ja kõige ümbritseva hingestatus ning „elu ringkäik“. Teose etnograafilisust ei tajuta tõrkena vastuvõtuprotsessis, vaid pigem vastupidi – avaldatakse tunnustust, et väljenduslaadi jõulisis ja naivistlik selgus on haaravad ning mõjuvad üldinimlikult. Seega võib ootushorisondi nihkumist näha ka juba kunsti väljendusvahendite tasandil. Avaldatakse ka arvamust, et juba pildi ja teksti kombinatsioon ise mõjub piire nihutavalt ja seega uusi elamusi pakkuvalt. Lisaks nihkub ootushorisont vähemalt korraks ka rahvusromantilise kunsti osas – nähakse, et ka seda on veel võimalik teha mõjuvalt ja veenvalt.

Kui eelmise kogu puhul olid veel uus ja tundmatu nii rahvas ja keel kui ka autor, siis nüüd on rahvas juba tuttavam – seda enam et teose järelsõnas on eestlaste kultuuriajaloost kokkuvõtlik ülevaade –, kuid kohati näib, et harjuda pole selle rahva olemasoluga veel jõutud, eriti kuna selle identiteet on keerulisem kui *homo soveticus* või ida-eurooplus eeldada lasevad („Eesti, Läti ja Leedu on ju meie naabermaad, fakt, mille me tihti unustame.“ või „Jahmatava iseenesestmõistetavusega räägib Kaplinski eesti kultuurist kui Põhjamaa kultuurist.“ (Ringgren 1987)) Seega kallutab „uue ja tundmatu“ rahva olemasolu teadvustamine vastuvõttu ka rohkem poliitika poole kaldu. Sellegipoolest jääb tõlgenduses domineerima soome-ugri kõitev müütiline maailm ja selle hingestatud loodustunnetus.

4. „Seesama meri meis kõigis“

4.1. Eesti retseptsioon

Kui pidada üheks vahetähiseks Kaplinski loominguloos rootsikeelse valikkogu ilmumist 1982. aastal, siis algab teine periood autori loomingus koguga „Raske on kergeks saada“ (1982). Sellele järgnevad 1984. aastal „Tule tagasi helmemänd“, 1985. aastal „Õhtu toob tagasi kõik“ ning 1986. aastal „Käoraamat. Luulet 1956–1980“. Rootsikeelne valikkogu „Samma hav i oss alla“ (1988) koosneb peamiselt kogudest „Raske on kergeks saada“ ja „Õhtu toob tagasi kõik“. Seevastu Nõukogude Eestis pälvis kõige enam tähelepanu „Tule tagasi helmemänd“, „Käoraamat“ jääb ehk veidi tagaplaanile, kuid pigem põhjusel, et selles on avaldatud peamiselt kordustrukke ning otsest uudisväärtust teosel nii palju ei ole.

„Raske on kergeks saada“ on kogu, mida peetakse 1982. aasta kohta käivates luuleülevaadetes üheks aasta tippteoseks (Sang 1983: 383; Olesk 1983). Kõik arvustajad toovad esile, et tegemist on luulekoguga, kus Kaplinski on pöördunud varasemast enam sissepoole ning tegeleb nüüd eelkõige iseenda ja oma hingerahu leidmisega. Luule vormi kirjeldatakse vaba ja voolavana, keelekasutust lihtsamana ning ka kujundlikkus on nüüd taandunud.

Joel Sang, kes esimese arvustajana luulekogust ka eraldi on kirjutanud, tunneb uues teoses ära Kaplinski varasema vaimulaadi, mis tema sõnul nüüd veel panteistlikumaks on muutnud. Retoorika ja prohvetlike kuulutuste asemel on esil luuletaja sisemaailm, ta „tegeleb iseendaga, katsub oma südant“ (Sang 1982: 6). Põhimotiiviks peab Sang luulekogus enese leidmist, enesega leppimist ja sellest tulenevat hingerahu. Sellega seoses julgeb ta isegi öelda, et „Kaplinski on valmis“ (samas). Vastukaaluks avaldab ta samas arvustuses ka Kaplinski enda kommentaari, kus peamine on luuletaja meelest janu ilu ja rahu järele, mis selles kogus on väljendatud peamiselt zen-luule mõjulise hetkepüüdmise kaudu. „„Kogemus on ehk tõsem ja vabam,“ (samas, 7) ütleb Kaplinski ja sellega nõustub ka kokkuvõttes Sang, kuigi pole päris rahul, et koos värsi vabanemisega kõigest liigsest on kadunud ka kujundlikkusest tulenev sugestiivsus. (Samas) Sanga arvamusele viitab ka Sirje Olesk oma lõuna-eesti luule ülevaates ning lisab, et uutmoodi sugestiivsust on tunda hoopis uutes Loomingus avaldatud luuletustes (Olesk 1983). Sellegipoolest kirjeldab ta käesolevat luulekogu kui ülevat ja argimaailmast kõrgemale tõusvat teost, mis sobib lugejale, kes ootab luulest hardust ja rahu (samas).

Kolmas arvustaja, kellelt pärineb ühtlasi kõige pikem käsitlus, on Sirje Kiin. Üldjoontes interpreteerib ta Kaplinski uuemat luulekogu sarnaselt teiste kriitikutega, kuid arutelu

sugestiivsuse üle lööb ta selgemaks, väites, et „Raske on kergeks saada“ on küll ühe hooga läbiloetav ja väliselt kõhn raamat, kuid ei mõju sellisena just oma sugestiivsuse tõttu (Kiin 1983: 1138–1139). Seega sugestiivsus on alles, kuid väljendub milleski muus kui manamises sõnarohkuse või tihedate kujundite abil. Kiin toob ühe põhjendusena esile teose ühtse tundetooni, mis luulekogu vältel liigub pidevalt tõusvas laines – jätkuvalt on Kaplinski tema meelest peamiselt „ekstaasiluuletaja“, kes otsib lahendust „luule kaudu lendutõusmisest“ (samas 1139). Vorm on uues kogus vaoshoitum, luule rütm sulav ja märkamatu. Tunnetus on aga endiselt erk ning algimpulsina on hingeseisundil ja tunnetel selles kogus suurem roll kui varem. Niisamuti avaneb seal ka Kaplinski luules kaua tagaplaanil olnud inimliku armastuse temaatika. (Kiin 1983: 1140–1141)

Väliseestlastest hoiab Kaplinskil jätkuvalt silma peal Ivar Ivask. Luule välisel vormil näeb ta sarnasust „Sellesama mere“ stalaktiitidega, sisu poolest pühitseb aga Kaplinski seekord armastust ning sellest armastusest sündinud last talu maaelulikus keskkonnas. Ivaski meelest ei jutlusta Kaplinski zen-budismi nagu varem, vaid nüüd ta elabki seda. Ta peab luuletaja niisugust arengut orgaaniliseks ja vältimatuks – ning küpseks, seda enam et selguse ja rahu nägemused on eesti luule kaasajal haruldased. Ta kaitseb Kaplinskit kriitika eest, nagu oleks tema nüüdne luule „lõtvumine idüllil“ ja toonitab, et kergeks ongi väga raske saada. (Ivask 1984: 81)

Arvustajatest kõige omapärasema lähenemisenurgaga on Julius Ürt, kes kasutab analüüsi abistava meetodina sõnasageduste võrdlust tsüklis „Seesama meri meis kõigis“ ja kogus „Raske on kergeks saada“. Kui esimeses on sagedasemad maa, maailm, öö ja silmad, siis teises elu, valgus ja südamevalu. Varasemad looduskessed sõnad on asendunud inimese eluringi ja tegelikkust puudutavate sõnadega. Rohkem on esil oma mina avastamine ning olemise tunnetamine ja sõnastamine – kõige peenemalt aga just olema-verbi kaudu: „Eriline oskus on Kaplinskil siduda oma luuleline kude olema verbidega nii terviklikuks, et seda tsitaatideks lõhkuda on raske. Sõna haardub teksti, tsementeerib seda, seob.“ (Ürt 1983: 5) Üldistavalt tõdeb Ürt, et uue kogu puhul on luule lähemal üldkeelele ning olulisem kui iga sõna eristuvus – nagu varasemas tsüklis – on nüüd sõnum (samas).

Sõnumina nähakse Kaplinski luules peamiselt igatsust ja püüdlemist rahu, ühtsuse ja kooskõla järele. Seda ka järgmises kogus, milleks on „Tule tagasi helmemänd“ 1984 aastal. Rootsikeelses valikkogus on sellest ainult kaks luuletust ja üks katkend, kuid Eestis on see vastupidi erandlikult palju vastukaja pälvinud teos. Osalt ka kindlasti põhjusel, et sellele määrati juba 1985. aasta alguses Juhan Smuuli nimeline luule aastapreemia. Paljude kriitikute üllatuseks on Kaplinski nüüd pöördunud kindlama värsivormi juurde ning kirjutab peamiselt

laululist kaksikvärssi. Luulekogu tervikut tajutakse meeleolult helgena ning sõnumit peetakse lihtsamini haaratavaks. Veidi ehk pannakse tähele monotoonsust ja jällegi ei osata aimata, mis suunas luuletaja käesoleva vormi juurest edasi võib liikuda. Preemia puhul ning aastaülevaadetes kiidetakse Kaplinski stabiilselt kõrget taset (Sang 1985; Rummo 1985; Pruul 1985) ning olenevalt tõlgendajast nähakse seda stabiilsust kohati ka seisaku või enese kordamise ohuna (Muru 1985; Haug 1985). Eesti luuletraditsioonis leitakse Kaplinskil selles kogus kõige enam hingesugulust olevat Ernst Ennoga (Muru 1985; Langemets 1985; Lõhmus 1985), mainitakse ka Karl Eduard Sööti (Uiibo 1985). Esilekerkivamaks kujunditekimbuks saab valgus (Muru 1985) ning seebimulli lõhkemine ja munakoore seestpoolt katki nokkimise motiiv (Langemets 1985), aga ka laps kui rikkumatuse sümbol (Haug 1985). Nende kõigi kaudu väljendub kriitikute sõnul avatuse ja puhtuse ihalemine, tõeluse otsing ning süütunne inimese piiratud võimete ees.

Seoseid uute luuletuste ja Kaplinski eelneva loomingu vahel pakuvad välja enamik kriitikuid. Karl Muru on ilmselt esimene, kes toob välja, et Kaplinski luule on tegelikult väga ühtne ning uued luuletused lülituvad kergesti vaarasemate konteksti, nii et uus looming asub eelnevat ka võimendama (Muru 1985). Toomas Haugile meenub kohati endine šamaan, eriti nimiluuletuses „Tule tagasi helmemänd“, mida ta kirjeldab kui ekstaatilist palvet, üht suurt hingetõmmet (Haug 1985). Samas kontekstis toob ta esile luuletuse „Kuulates Paul-Eerikut“. Udo Uiibo vaidleb aga niisugusele seosele vastu ning eelistab määratleda uut kogu pigem ümbersünni kui taassünnina. Rohkem kui Hommikumaade traditsioone näeb Uiibo selles kogus „tasast Tartumaa talupoega“, kelle maailmas on nüüd vastuolude asemel vastandid ja traagika asemel nukrus (Uiibo 1985). Aivo Lõhmuski märkab nüüd enam leplikkust ja leebust, mis omakorda võib aga olla hoopis järeleandmatu ja kohati isegi kategooriline (Lõhmus 1985). Nii nagu „Raske on kergeks saada“ toob ka „Tule tagasi helmemänd“ jõulisema luule pooltajate seas esile reaktsioone, et selgust, rahu ja kirkust nad Kaplinskile juurde soovida ei julge, sest muidu läheb luulelisus päris kaduma (Lõhmus 1985; Haug 1985; Ürt 1983; Sang 1982).

Järgmise kogu „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985) ilmumise puhul jätkub arutelu sarnasest lähtekohast – kuhu on Kaplinski oma luules jõudnud ja mida niisugusest arengust arvata. Kajastusi ilmub jälle vähem nagu varasemalt ning neist olulisemateks on arvustused Viivi Luigelt Keeles ja Kirjanduses ning Mati Undilt Loomingus. Erilisem ja poleemilisem on aga seekord asjaolu, et kõigepealt ilmuvad Sirbis ja Vasaras kaks uue kogu luulet jälgendavat paroodiat (Nutria 1985) ning väike poeetikaselgitus sinna kõrvale. See ei jäta puudutamata ka arvustusi ning nii Luik kui ka Unt võtavad Kaplinski matkimise või parodeeritavuse teemal ka

oma seisukoha. Luik teeb seda varjatumalt, aga võib siiski arvata, et kui ta kirjutab, et „Õhtu toob tagasi kõik“ on luuletaja loominguloos oluline raamat ning oma eluloolisuses, pihtimuslikkuses ja mõttepäevikulikus vormis on seda raske järele aimata, olemata ise Kaplinski (Luik 1986: 555), siis on osalt silmas peetud ka paroodiaid, mille üks eesmärk oli kätte näidata, kuidas luuletada nagu Kaplinski. Teine „kimbatus“, mis segab Luigel oma enda mõtetest vabamalt kirjutada, on viimase aja kriitika suundumus pikalt käsitleda ja kiita keskpäraseid autoreid – kui sellid nii palju kiita saavad, ei saa ka meistri vigu arvustada (samas).

Mati Unt aga polemiseeribki parodeeritu üle konkreetsemalt ning tunnistab, et laias laastus on paroodias kirjeldatav poetikavõtte äratuntav: „tuleb vaid panna täpselt kirja, mida silm parajasti seletab ja lisada hetkel päheturgatavaid mõtteid“ (Nutria 1985: 16). Unt lisab, et see väide võib tekitada teatud lugejais rahulolematust, sest tavakohaselt peab ju kunst ikkagi nõudma pingutust, ning paigal püsimist ja olemist on meie kultuurikontekstis ikka vähem hinnatud kui „mägedele minemist“. Kuid ta tunnustab ka vastulauset „igal asjal oma aeg“ Kaplinski enda poolt. (Unt 1985)

Unt ise jõuab järeldusele, et isegi kui paroodias antud juhend kõlab lihtsalt, pole ülesanne siiski kõigile jõukohane, nii et ta ei soovita seda luuletajale, „kes pole kultuuriliselt ega hingeliselt haritud. /.../ Et jõuda selle voolamiseni (Takuani) on vaja läbi käia põlev põõsas.“ (Samas, 1278) Ka Undil on kohati kahju retoorilise ülevuse kaotaminekust, kuid ta hindab ka vabadust luules ning ühe tema jaoks kiiduväärt nüansina toob ta välja otsese õpetlikkuse vähenemise, mida oli tunda kogus „Ma vaatasin päikese aknasse“ (1976) ning kategooriliste ja eitavate hinnangute kahaemise lääne kultuuri suhtes. Kõige domineerivamaks Kaplinski luules peab ta seisundit ja luuletajahoiakut, mis on „avatud, tundlik, ärkvel, tühi“ /.../ Kui see pole teesklus.“ (Samas 1278)

Luige arvustuses koondub tähelepanu Kaplinski luule üldisele tuumale, milles kõige olulisemaks on argiteadvuse ületamine ning hetke side igavikuga. Mida on haldjariigis käinuna veel maa pealt otsida, küsib Luik ja vastab, et kõige enam ehk armastust: „ei saa olla kunsti ilma armastuseta, haldjariiki ilma argiilmata, tänast luulet ilma J. Kaplinskita“ (Luik 1985: 556).

Viimane kogu sel perioodil ilmunutest on valikkogu „Käoraamat“ (1986), mis koondab luulet 1956–1980 aastatest. Ilmselt põhjusel, et tegemist pole uudisteosega, pole teos trükimeedias palju vastukaja tekitanud. „Ääremärkusi Käoraamatule“ (Muru 1986) – üks artikkel Loomingus – on aga siiski ilmunud.

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti kriitika soovib Kaplinski jätkuvalt näha kui ekstaasiluuletajat. Kellele tema uus vähendatud kujundlikkusega ja voolav keel oma selgusega endiselt on mõju avaldanud, leiavad, et ta seda endiselt ka on. Teised kiidavad niisamuti, kuid muretsevad samal ajal ka luulelisuse kadumise pärast. Kimbatusele siiski päris alla ei vannuta ning püütakse kirjeldada ka tema uuema luule võtteid ja toimimise viisi. Sellegipoolest valmistab Kaplinski oma muutumisega kriitikutele pidevalt üllatust – olgugi et tema erinevates uutes väljendusvahendites tajutakse ka kohatist monotoonsust. Kaplinski teemaderingi puhul on jõutud järeldusele, et see on küllaltki ühtne ning uuem looming võimendab pidevalt ka varasemat. Tuntakse ära vanu teemasid, nagu ühtsuse ja täiuse igatsus, aga pannakse ka tähele, et üha rohkem avaldub tema luules isiklikkus, inimlikkus ja pihtimuslikkus. Meeleolusid tajutakse pigem helgena ning rõhutatakse avatuse ja selguse püüdlust. Luulekogu „Õhtu toob tagasi kõik“ poeetikat on oma uuenduslikkuses tajutud ka ilmselt ühe võimaliku (ohtliku) mõjuavaldajana, nii et seda on parodeeritud isegi ajaleheveergudel. Kaplinski luulet tajutakse üldiselt aga ühtaegu nii piire kompava kui ka küpsena. Samal ajal on olnud ka nurinaid, et paljude luuletajate kohta, sealhulgas Kaplinski, pole tsensuuri tõttu saadud avameelselt kirjutada ega arvamust avaldada (Langemets 1986). Igatahes lisaks Kaplinski kirjalikule vastuvõtule on olemas ka raskemini kinnipüütav suuline retseptsioon.

4.2. Rootsi retseptsioon

Jaan Kaplinski kolmas luulekogu rootsi keeles kannab pealkirja „Samma hav i oss alla“ („Seesama meri meis kõigis“) ja on ilmunud 1988. aastal. Endiselt on luulekogu koostajateks ja tõlkijateks Ivo Iliste ja Birgitta Göranson ning kirjastajaks Fripress Bokförlag. Luulekogu jaotub neljaks osaks, millest kaks mahukamat on valitud ja kokku pandud kogudest „Raske on kergeks saada“ (1982) (15 luuletust) ja „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985) (22 luuletust). Luulekogu I osas on kolm varasemat teksti ning kahe põhiosa vahel (II ja IV) on neli luuletust kogust „Tule tagasi helmemänd“ (1984).

Eessõna pärineb soomerootsi luuletajalt Bo Carpelanilt (1926–2011), kes ääremärkuste vormis kirjutatud kommentaarides mõtleb kaasa Kaplinski luule ja loominguga. Klassikalisem elu- või loomelugu seekordses kogus puudub. Tagakaanel on väike tutvustustekst, mis ütleb, et Jaan Kaplinski on palju vaidlusi tekitanud eesti luuletaja Tartust, kes üha enam tõuseb esile kui üks tähenduslikumaid kogu Nõukogude Liidus ning tekitab kasvavat vastukaja ka rahvusvaheliselt.

Luulekogu on pehmete kaantega ning musta värvi kujundusega, esikaanel on illustratsioon Bo Rudinilt ning tagakaanel on ära trükitud luuletus „Vili on lõigatud, hiired tulevad põllult“ kogust „Õhtu toob tagasi kõik“ (lk 89):

*Vili on lõigatud, hiired tulevad põllult
talu juurde ja öökullid nende järel.
Vahel õhtuti hõikavad nad üksteist
aia nurgast nurka. Leidsin rohust
kulunud tiibadega liblika – ta ei saanud
enam lennata. Öösel kusel käies
nägin esimest korda linnuteed. Sarapuuheki
karjus täna mänsak – pähklid on valmis.
Herilasepesad on maha jäetud – herilased ise
hulguvad ja peavad pidu, pugedes tarudesse,
moosipurki ja küpsesse valgesse klaari,
ja ritsikad saevad murul ja puude otsas
ikka valjemini, ikka valulisemalt –
otsekui suve viimane keel, aimates oma katkemist.*

Bo Carpelani eessõna koosneb tähelepanekutest ja fragmentidest Kaplinski luule tunnetuse ja sügavuse kohta. Ta märgib, et Kaplinski viimastes luulekogudes on olemas nii

selgusepüüdlus kui ka säilinud mitmetähenduslikkus. Abstraktsele lisandub konkreetse kaudu elutarkus ja väärtus ning kogu aeg püsib alles igatsus saada kergeks ning näha ja kogeda seda ka meeltega tajutavas – sarnaselt soomerootsi luuletajate Rabbe Enckelli ja Gunnar Björlingiga. Kaplinski puhul võib rääkida „intensiivselt läbi elatud „tõelusemüstikast“, kus nagu Björlingilgi, võib näiteks kallima eemalolek olla sama tajutav kui tema lähedalolu“ (samas, 5). Ta tajub maailma silmapilgu kaudu, mis on alati esimene ja ühtlasi viimane ning sellest vaatepunktist muutub argimaailm Kaplinski luules imetus- ja imestamisväärses. Tema luule on isiklik ja „see kõige sügavamalt isiklik on universaalne: seesama meri meis kõigis“ (samas, 6). Oma terava pilguga püüab ta luulesse pilte, kus saavad kokku nii olemasolevad teadmised ja elukogemus kui ka see, mis jääbki mõistatuseks: „Aeg – valge märg käterätt, kust / väänad luule nagu vee välja.“, (Kaplinski 1985b: 13) Kogus „Õhtu toob tagasi kõik“ võib jälgida Kaplinski teekonda küpse selguse suunas, kus luule ongi elu – elamine ja avastamine. (Carpelan 1988: 5–6)

Kaplinski kolmanda rootsikeelse valikkogu kohta ilmub arvustusi varasemast rohkem, kokku 15 ning enamjaolt 1988. aasta sügisest 1989. aasta kevadeni, kaks hilisemat ilmunud pigem luulefestivali kontekstis. Kõige esimesena avaldab arvustuse üleriigiline ajaleht Dagens Nyheter, seejärel väiksemad piirkonnalehed (suuremad neist: Upsala Nya Tidning, Sydsvenska Dagbladet, Göteborgs-Posten, Nerikes Allehanda ja Arbetet) ning veidi hiljem ka teine üleriigiline päevaleht Svenska Dagbladet ning soomerootsi päevaleht Hufvudstadsbladet. Õhtulehtedes ja traditsioonilisemates kirjandusajakirjades arvustusi ei ilmu, küll aga võib siit-sealt leida väiksemaid luuletuste äratrükke või Eestit ja Baltimaid tutvustavaid teemaartikleid. Kirjaniku staatuse tõusu näitab lisaks suuremale artiklitearvule ka asjaolu, et seekord on Dagens Nyheter avaldanud arvustuse samal päeval⁵, kui ilmus raamat (Kronbergs 2007: 28–29). (Hufvudstadsbladetis ilmunud artikkel ei olnud kahjuks kättesaadav ega tule vaatluse alla.)

Esimene oluline konteksti loov aspekt Kaplinski kolmanda rootsikeelse kogu ilmunise eel on kindlasti asjaolu, et vahepealsetel aastatel on Kaplinski tuntust kogunud ka ingliskeelses kultuuriruumis. Esimesena ilmub ingliskeelne kogu 1985. aastal Ameerika Ühendriikides ja kannab pealkirja „The Same Sea In Us All“. Selle on tõlkinud autor ise koos tõlkija Sam Hamilliga. Juba 1987. aastal ilmub järgmine kogu „The Wandering Border“, mille on samuti tõlkinud autor koostöös Sam Hamilli ja Riina Tammega. Londonis ilmub aga „The Same Sea In Us All“ 1990. aastal ning „The Wandering Border“ 1992. 1991. aastal ilmub Kanadas ka „I Am the Spring in Tartu and Other Poems Written in English“. Ingliskeelne

⁵ „esimese päeva arvustuse“ kohta vt Heinloo 2012: 8.

kogu koosneb kolmest osast, mis jaotub luuletuste vahel, mis on pärit kogudest „Tolmust ja värvidest“, „Uute kivide kasvamine“ (ehk peamiselt tsükkel „Seesama meri meis kõigis“, aga ka katkend teosest „Hinge tagasitulek“) ning „Raske on kergeks saada“. „The Wandering Border“ koosneb aga peamiselt luulest, mis on pärit kogust „Õhtu toob tagasi kõik“. Seega rootsi- ja ingliskeelsete valikkogude koostamine ei ole sugugi päris ühte teed käinud ja kui rootsi keeles ilmub 1988. aastal „Samma hav i oss alla“ ehk „Seesama meri meis kõigis“ ei tähenda see, et ilmuks midagi väga sarnast nagu Ameerika Ühendriikides. Pigem vastupidi – suurem osa ingliskeelse kogu valikust on juba esimeses rootsikeelses kogus „Våra skuggor är mycket långa“ ehk „Meie varjud on väga pikad“ juba ilmunud. Seega võib aimata, et nüüdne luulevalik, mis on peamiselt kombinatsioon kogudest „Raske on kergeks saada“ ja „Õhtu toob tagasi kõik“, avaldatakse rootsi keeles pealkirja all „Seesama meri meis kõigis“ peamiselt seetõttu, et nüüd ilmub see osalt ka Kaplinski rahvusvahelise tähelepanu tuules.

Kirjastus Fripressi mõju on võrreldes esimese kogu ilmumisega kaudsem või igatahes vähem nähtaval. Kõige enam on märgata asjaolu, et kirjaniku loomingu- ja eluloolist infot on uue raamatu kaante vahel minimaalselt. Ka Bo Carpelani eessõna keskendub pigem sellelesamale valikule ja seegi on vaid aimatav, sest tema kirjeldus on võrdlemisi üldine, kuid kattub kõige rohkem siiski käesolevas kogus esitatud luule poeetika ja vaimsusega. Kõige enam kajab sellest arvustustes vastu tõeluse müstika, lihtsuse ja selguse kompleksus, abstraktse ja konkreetse vahelised metamorfoosid ning luules ja silmapilgus elamise motiiv.

Kirjastuse loodud konteksti puhul on teine nüanss see, et samal hooajal ilmub tõlkeluulest veel Velimir Hlebnikovi (1885–1922) „En kyss i frost“ ja Seamus Heaney (1939–2013) „Hagtornslyktan“. Hlebnikov on vene futuristlik luuletaja ning Heaney inglise keeles luuletav iiri luuletaja, kes 1995. aastal pälvis Nobeli kirjanduspreemia. Mitut luulekogu kõrvuti vaatleb oma arvustuses kolm kriitikut. Neid kõiki kolme koos üks, Kaplinskit ja Hlebnikovi kõrvuti teine ning kolmandal satuvad ühte arvustusse nii Kaplinski, Hlebnikov kui ka rootslane Folke Isaksson (1927–2013). Viimane kriitikuist kommenteeribki olukorda: „Selle sügise raamatuvoos võib leida ühe rootsi proosalüüriku, vene futuristi ning eesti luuletaja – kõik sel hooajal, mis tundub eriti rikkalik ning kus paljud vajuvadki unustusse, selle asemel et tõusta pinnale ja pälvida tähelepanu“ (Sundblad 1988).

Kirjastust ennast mainitakse positiivse sõnaga viies arvustuses, seda eelkõige isegi suuremates päevalehtedes nagu Dagens Nyheter ja Svenska Dagbladet. Tom Hedlund, kes on kirjandusteadlane ja kriitik Svenska Dagbladetis, toob Fripressi kirjastust tunnustades kohe alguses välja, et head tõlkeluulet on kultuuridevahelise silla ehitamisel tihti alahinnatud, kuid

tegelikult loob see eri kultuuride vahel hea kontakti, pannes inimesed omavahel silm silma vastu seisma ja võimaldades neil nii üksteist tunda õppida (Hedlund 1989).

Kaplinski nimetatakse nüüd teose tagakaanel oleva tutvustuse järgi üheks olulisemaks luuletajaks mitte ainult Baltikumis, vaid ka kogu Nõukogude Liidus. Seda tehakse umbes pooltes arvustustes ning mõnel juhul mainitakse juurde, et viimastel aastatel on poeet üha enam ka rahvusvahelist tähelepanu äratanud. Kohati võetakse see vaikivalt omaks või minnakse sellest lihtsalt mööda, kuid leidub ka kriitikuid, kes selle väite kehtivust ka oma põhjendusega kinnitavad või testivad. Ulf Jönsson, aasta varem ka Kaplinski intervjuueerinud, kirjutab Gefle Dagbladetis Kaplinski olulisuse kinnituseks, et lisaks sellele et ta on üks väljapaistvamaid Eestis, on ka luuletaja, keda loetakse, nimelt oli tema viimase kogu tiraaž kodumaal 10 000 eksemplari (Jönsson 1988).

Isikliku arvamusega julgevad arvustustes välja tulla kaks autoriteetsemat ning kaks söakamat algajat kriitikut, kuid tagasihoidlikumat tunnustust kumab läbi rohkematest arvustustest. Mõlemad üleriigilistes päevalehtedes kirjutajad leiavad Kaplinski luulest ka ise selle erilise või puudutava, mida esile tuua. Nii kiidab näiteks Madeleine Gustafsson, kirjanik ning tunnustatud kriitik ja tõlkija, Kaplinski luule lihtsust, mis kuulub tegelikult raskeimate kilda. Ta ütleb, et poeedi uuemat luulet on raske kirjeldada, sest see pole enam nii lihtsalt tõlgitav filosoofiaks või kokkuvõetav arvamuseks. „Need pole lihtsalt tajud, avastused või tundmused, vaid pigem nendesamade vaatluste jäljed, avastuste keerulised ja assotsiatiivsed rajad mõtete ja asjade vahel, taipamine kui pidev protsess /.../ mis on kohese kõnetavusega, välistades sõnarohkuse“ (Gustafsson 1988).

Tom Hedlund, kes kirjutab Svenska Dagbladetis, võtab Kaplinski luule tuuma kokku: „Mõnikord näen ma asjade avatust“ ütleb Kaplinski. /.../ See on just siis, kui ta näitab end tõeliselt tähendusliku luuletajana, kui ta ilma küsimata eesmärgi või programmi järele, annab järele „hinge / millel pole / suurust ega väiksust“ (Hedlund 1989; Kaplinski 1985b: 93) Just Hedlund on see, kes laseb Kaplinski kohta käibele väljendi „hinge ökoloog“, millele hilisemates tutvustustes või ülevaadetes on mitu korda viidatud. Ökoloog aga seetõttu, et esimese luulekogu eessõnas kirjeldab Iliste Kaplinski luule ühe olulisema tunnuseks avarat ökoloogilist vaatepunkti ning sellele viitab ka Hedlund. Ta nõustub, et ka uuemas kogus kirjutab Kaplinski ikka jälle inimese ja looduse suhetest, näiteks mõjub programmilisena „Luule on nagu rohelus“, kuid harva nii, et see harjunud luulelugejal võõristust tekitaks. (Hedlund 1989)

Juba juhtkirjas kirjutatakse Arbetarbladetis, et oma uue koguga „Seesama meri meis kõigis“ kinnitab Kaplinski oma positsiooni, et on üks huvitavamaid häali Ida poolt, ning seda

nii luuletaja kui ka isiksusena. Kriitik Ingrid Eiritz kirjutab, et viited taoismile ja budismile võivad teda paljude silmis kahtlaseks muuta, kuid olles saanud nüüd rohkem reisida, on ta tähelepanu äratanud nii idablokis kui ka Läänes. Igatahes oma mitmekülgsuses ja vastuolulisuses on ta kahtlust äratav ka võimu silmis. (Eiritz 1988) Eelnevat lükkab üheltpoolt ümber ja teisalt kinnitab kriitik Gunnar Nirstedt ajalehes Östgöta Correspondenten. Tema ootused on kõrged, kuna autorit olevat mainitud ka Nobeli preemia kontekstis, kuid luule põhjal, mis on esitatud selles kogus, võib tema sõnul kohati üldse tekkida küsimus, kuidas luuletaja nii kaugele on jõudnud, sest „siin-ja-praegu“-luuletused mõjuvad gümnaasiumi tasemel igatsemistena ning filosoofiagi seal kõrval on pigem purgitoidu kujul, seda enam et maailma mõistmine keelena ei ole originaalne ning on 20. sajandi kunstis väga levinud vaateviis. Lisaks kahetseb ta, et luulekogul puudub ülevaatlik eessõna Kaplinski loominguteest, et luuletaja eripalgelisusest oleks võimalik paremini aru saada ning tõdeb kokkuvõttes, et Kaplinski on „ebaühtlane“ ja kui julgeda ka teravamalt öelda, siis ülehinnatud. (Nirstedt 1989) Noore kriitikuna näib ta tõkeluulele kohandavat debütantide hindamisviisi⁶. Positiivsemast küljest arvab aga temagi, et Kaplinski luuletused hakkavad mõjuma oma hästi valitud detailidega (samas).

Kaplinski varasemat loomingut võtavad arvustamisel arvesse umbes kolmandik kriitikuist. Seda teevad eelkõige jällegi suuremates ajalehtedes kirjutajad. Nagu eespool välja toodud, võrdleb Tom Hedlund Kaplinski uuemat loomingut varasema viidatud ökoloogilisusega, kuid järeldab, et isegi kui uuemas luules ongi programmilisemaid luuletusi, ei ole neid tarvis tingimata seesugusest vaatepunktist tõlgendada, eriti näiteks pealkirja (Hedlund 1989). Ka Madeleine Gustafsson tutvustab kõigepealt Kaplinski varasemat luulet, kuid toob sealt välja pigem kannatanute eest kõnelemise ning poliitilisema suuna ning seda eelkõige ka ootuste tõttu, mis Lääne lugejal tavaliselt Ida või Kesk-Euroopa luuletajate rolli suhtes on – oodatakse selgemaid seisukohti, moraali ning privaatsuse eest kõnelemist (Gustafsson 1988). Gustafsson tuletab meelde, et Dagens Nyheteri lugejad võiks mäletada seal varem trükitud luuletust „Vercingetorix ütles“, kus gallide pealik ähvardab Caesarit, et ajalugu toob kättemaksu ja järgmised sissetungijad hävitavad ka tema riigi ja võimsuse. Ta tsiteerib sealt stroofi „Sinu riik tuleb ja läheb. /.../“ (Kaplinski 1967: 11) ning ütleb, et pärast 1959. aastat on Kaplinski luule olnud vähemas sõltuvuses otsesest poliitilisest olukorrast ja üha enam tegeleb tema luule nüüd „olemise varjatud dimensiooniga“, nagu Kaplinski olevat öelnud ka ühes intervjuus (samas).

⁶ Alates 1994. aastast töötab ta kirjastuses Albert Bonniers Förlag, kus tema vastutusalaks ongi ilukirjandus, sealhulgas luuledebüüdid ja tõlkekirjandus.

Gelfe Dagbladetis kirjutav ajakirjanik Ulf Jönsson toob Kaplinski varasemast luulest rääkides välja nii esimese kogu „Meie varjud on väga pikad“ kui ka „Tuule ja vee lapsed“. Seevastu Marianne Svensson ning Sören Sommelius, kes kirjutab Kaplinskist pigem Malmö luulefestivali kontekstis, viitavad luuletaja varasemale loomingule, pidades eelkõige silmas viimast, aasta varem ilmunud „Tuule ja vee lapsi“. Niisamuti tõlgendab „Tuule ja vee laste“ müütilisemas kontekstis uut luulet Björn Gustavsson, kes näeb seoseid varasema luule ja uue kogu vahel eelkõige selles, kuidas kõik käib ringi ja kõik on kõige jaoks metafoor. Ka alandlikkust ja lapselikku imetust maailma suhtes on tema meelest nii uues kogus kui ka eelmises, ning ridades nagu „On ainult hing, millel pole / suurust ega väiksust“, võib soomeugrilikus kujutusmaailmas aimata ka ida traditsioonide hoovusi (Gustavsson). Seega kriitikute, kes uue kogu arvustamisel kasutavad ka varasema loomingu konteksti, on üks pool kursis pigem esimese koguga „Meie varjud on väga pikad“ ning teine „Tuule ja vee lastega“. Esimene neist rõhutab võitluslikkust, poliitilisust ja ökoloogilist suunda ning teine toob inspiratsiooniallikana välja eesti rahvapärимuse, loodusrahvaste panteistliku maailmapildi (sh piiride puudumine) ja lapseliku naiivsuse ning ajaloo ja mälu teema.

Enam-vähem vahekorras 2/3 ja 1/3 toimub jagunemine ka tõlgenduse dominantide puhul. Vaadates kõigepealt arvustuste pealkirju ja arvates nende hulgast välja mõned vähem-ütlevad, nagu „Uusi luuletusi raamatuvoos“ või rubriigipealkiri „Luuletaja“, ilmneb, et luule kõrgvaimsele poolele viitavad arvustusepealkirjadest seitse ning poliitilikale või rahvuslikule vastupanule viis. Seega vastanduses luule vs poliitika jääb tõlgenduses domineerima luule isiklik-universaalne poolus ning seda ka pärast pealkirjade ja sisu ühilduvuse hindamist. Siiski – ka need arvustajad, kes keskenduvad rohkem sellele, mida kokreerne teos ise ette on andnud – antud juhul on seal poliitilisi vihjeid minimaalselt –, arutlevad luule rolli üle rahvusvahelistes suhetes ning ei varja ka oma huvi Eesti kaasaegse käekäigu vastu.

Kõige selgemalt poliitilise lähenemisega on Kaplinskiga varem ka intervjuu teinud Gefle Dagbladeti ajakirjanik Ulf Jönsson ning Malmö piirkonna ühes suurimas ajalehes Arbetet kirjutav Staffan Schmidt. Viimane jõuab Eesti kaasaja teemade juurde, tajudes Kaplinski hoiakus kõigepealt pigem romantismiga sarnast joont: vastuseisu industrialiseerumise jälgedele keskkonnas ja kultuuris ning suurvõimude ambitsioonidele kaasaja Euroopas (Schmidt 1988). Ta toob välja, et praeguse avatuse tõttu Nõukogude riikides jõuab Euroopasse küll rohkem pop- ja estraaditekste, kuid selle avatuse on välja võidelnud ikkagi need samad rahvuslikud ja keskkonnaliikumised, milles ka Kaplinski – nii luuletaja, botaaniku kui etnograafina – on oluline jõud. (Ta toob välja erinevaid hoovusi tema luules, millest üheks põhilisemaks peab ta ettekujutust maailmast, mis on ühtne tervik ning mida

luuletaja suudab väljendada ilma stereotüüpseta.) Kaplinski luulet peab ta ennekõike oluliseks, et „mõista muutusi Eestis, mis alates eelmise suve deklaratsioonist majanduslikule iseseisvusele, on võtnud nii intensiivse ja paljutöotava suuna“ (samas).

Ulf Jönsson nimetab Kaplinski „ühaks huvitavamaks kirjanikuks Baltikumis, mis nüüd näib olevat tagasi saanud oma eneseusu, mida on vaja, et nõuda iseseisvust okupeeritud Eesti, Läti ja Leedu vabariigile“ (Jönsson 1988). See tekst tuuakse välja ka juhtkirjas ning pealkirjaski kõlab uhkelt: „Kui Baltikum tõuseb – siis räägib Jaan Kaplinski“. Kriitik toob ka välja, et Kaplinski kirjutas 1980. aastal alla 40-kirjale, mis on eesti vaste Harta 77-le, kuid rõhutab siis, et „Kaplinski võitlus eesti eest läheb sügavamale võimupoliitika pealispinnast, kus on selle sügise jooksul juba palju toimunud“ (samas) ja pühendab ülejäänud arvustuse seejärel luulele. Vähem enesekindlalt arutleb eesti kirjanike mõju üle ühiskonnas toimuvale teoloog ja preester Göran Lundstedt ning pakub, et ju on Kaplinski ikka see, kes toetab üldiselt vabamat suhtumist (Lundstedt 1989).

Seega üht peamist telge Kaplinski uue kogu tõlgenduses kujundab pinge Eesti kaasaegse poliitilise reaalsuse ning luule „olemise varjatud dimensiooni“ vahel. Kolmas mõõde on diakrooniline ajalooline situatsioon, mil luuletused olid kirjutatud ning ilmusid esimest korda, kuid näib, et Kaplinski osalust kirjanduslikes ja ajaloolistes protsessides nähakse küllaltki sidusana – põhiline näib sel juhul olevat soov mõista kaasaja ühiskonnas toimuvat, ükskõik kas juba toimunu või värskest ilmunud luule kaudu. Kuna Kaplinski ei ole Rootsis enam täiesti võõras autor, lisavad kontekstile oma panuse ka kaks varasemat kogu, mille tõlgendustest jääb kaasa kõlama peamiselt loodusrahvastega kaasa mõtlemine nii panteistlikus kui ökoloogilises võtmes kui ka nende ning teiste kannatanud rahvaste eest kõnelemine. Mida sisaldab aga niinimetatud olemise varjatud dimensioon? Missugused tõlgendusdominandid ilmnevad arvustustes selles kontekstis?

Esiteks kujundab seda tõlgenduspoolt Bo Carpelani eessõna, kus on esile toodud silmapilgu väärtustamine ning luules elamine. Siiski ei saa öelda, et arvustajad sarnaseid määratlusi välja tuues tingimata Carpelani eeskuju järgivad. Luulekogu „Raske on kergeks saada“, millest pärineb ka suur osa rootsikeelsest luulest, ongi võrdlemisi ühtne ja selle kese koondubki peamiselt „silmapilku“. Niisamuti pakub eredaid kujundeid sarnasel teemal luulekogu „Õhtu toob tagasi kõik“, kust on esile toodud ridu „Aeg – valge märg käterätt, kust / väänad luule nagu vee välja. / Käterätt kuivamas soojal keskküttetorul / pimedas vannitoas“ (Kaplinski 1985b: 13).

Luuletaja vaimset maailma kirjeldades kirjutab Jönsson, et Kaplinski on „teatud tüüpi müstik“, kel on siiski tugev kontakt argipäevaga ning tema luules leiab ka zenbudismismile

omast sügavat arusaamist (Jönsson 1988). Kirjandusteadlane, kirjanik ning kristlike liikumiste vedaja Ulf Sundblad kirjutab (kristlikus ajalehes Dagen), et ei saa siiski öelda, et Kaplinski otsiks oma vastuseid budismist – pigem leiab ta need valus, mis on kõige konkreetsem reaalsus ning võib-olla suhtub kirjanik hoopis luuletamisse kui religiooni (Sundblad 1988). Ka esseist, kriitik ja näitekirjanik Gunnar Balgård leiab, et Kapinski loob luule kaudu ellu pidevuse, erilise tähelepanelikkuse tasandi ning see, mis teda luules kannab, on toon või hingamine. Kaplinski „liigub vanemates ja sügavamates suurustes“, õhk tema vanamoeliste agraarsete maastike kohal on pidevalt laetud ning väga tundlikult tajub ta möödunud generatsioonide kohalolu. (Balgård 1988) Sellega on seotud ka „ajalugu, mis pole saanud toimuda“, mille toob välja teoloog Göran Lundstedt, viidates luuletusele Erich Frommist ja ridadele „maailm on täis mängimata muusikat“ (Lundstedt 1989). Temagi kirjutab, et Kapinski loob ühtsust ja pidevust ja selle kaudu kujutab „maailma, kus raskus on võidetud“ ning et „energiaga mida see luule endas hoiab, soovib see anda inimesele „uudsuse“ tunde ning võime vastu seista kõikidele jõududele, mis viivad selleni et „[e]lav taganeb / meie eest.“ (ek, lk 28) (samas). Seega kui eespool võis näha kriitikute arutelu luule funktsiooni üle rahvusvahelistes ja poliitilistes suhetes, siis teise peamise funktsioonikimbuna tuleb esile luule religioosne ja hingega tegelev mõõde – millel tegelikult on lähedane side ka valu ja kannatuste ning kultuurilise mäluga. Seega kui Carpelan keskendub oma eessõnas peamiselt luules elamisele ja silmapilgu teravdatud tajumisele, mainides küll ka küpset elutarkust, siis kriitikud leiavad ja toovad samavõrra olulisena välja ka valu kui osa hetkereaalsusest ning ajaloolisest mälust.

Kaplinski luule eri tasandeid väljendavad kriitikud ka tsiteeritud värsiridade kaudu. Seekordse kogu puhul ei hakka aga ükski erilises asendis luuletus tõlgenduses teiste üle domineerima. Tagakaaneluuletust, mis rõhutab pigem voolavust, argisust ja ka loodust, ei tsiteerita arvustustes ning üldjuhul kordub mõni luulenäide maksimaalselt kahel korral. Kirjeldustes tuuakse kõlama jäänud sümbolitena esile jänese kapsast ja valget käterätti. Kõige enam aga, lausa viiel korral tsiteeritakse luuletust:

Vikati paned

räästasse. Reha kuuri.

Heinad lakka.

Kuid rohi kasvab taas ja

ei mäleta midagi.

(Kaplinski 1982: 11)

Kuna seda tankat ei ole eessõnas eraldi esile toodud, see ei asu väljatõstena luulekogu tagakaanel ega paikne teose alguses, vaid 18. leheküljel, siis on üllatav, et nii paljud kriitikud on üksteisest sõltumatult tsiteerinud ühte ja sama kohta. Mõni kriitik, nagu näiteks Björn Gustavsson, toobki selle välja kui lihtsalt näite väga ilusast luuletusest (Gustavsson 1988), teine aga viitab selle näitega Kaplinski idamõjulisele luulele 1980. aastatel (Jönsson 1988). Tõlgenduses ilmnevad aga eelkõige aja ja mälu teema – nii kirjutab näiteks ajakirjanik Staffan Schmidt enne luuletuse tsiteerimist, et Kaplinski „võib ülistada silmapilku ja last, aga ka idüllis võib tagasi tulla aja tumeverine vari“ (Schmidt 1988) ning Peter Hultsberg näeb neis ridades südamlikku kokkuvõtet isegi Baltimaade kaasaegse olukorra kohta (Hultsberg 1988). Seega näib, et kriitikud on ise, toetumata eessõnale, leidnud värsiread, kus on tihendatult olemas paljud ka varem läbi käinud eri tasandid Kaplinski luules: ilu, silmapilgus elamine, ida luule mõjutused, kadunud rahvad, esivanemate kohalolu, loodus, vanamoeline loodusmaastik jne. Samuti võimaldab selle luuletuse lühike vorm seda lihtsamalt kontekstist „välja rebida“, sest „Raske on kergeks saada“ on kogu, kus luuletused on küll napisõnalisised, kuid väga seotud. Seda rõhutasid ka juba eesti kriitikud.

Seevastu „Õhtu toob tagasi kõik“, milles on samuti olulised voolamine ja pidevus, ilmutab oma poeetilisust peamiselt argiste või looduslike detailide kaudu, mis ühtäkki tõusevad kujundiks või lausa sümboliks. Luuletustes asetuvad samale pinnale kõrvuti ja segunevad „suur ja väike, isiklik ja üldine, refleksioon ja kogemus“ (Wistrand 1989). Kaplinski detailidevalikut peetakse väga tundlikuks ja samas konkreetseks. Näitevärssidena tuuakse mõnel juhul välja ridu: „On ainult hing, millel pole / suurust ega väiksust, midagi mõtte / ja sisikonna vahel, mis vahel võpatab, / nähes Sind, kui Sa korjad valge klaari alt õunu, / lõikad väikese poisi juukseid või võtad / öösärgi seljast ja ma ei tea, / kas selle võpatuse kaja kunagi lõpeb või ei.“ (Kaplinski 1985b: 93) Sedasama luuletust, mis algab ridadega: „Nii palju naisi: tänaval, jaamas, kohvikus, / unistustes, unes – / nii palju olemata võimalusi, elamata elusid,“ (samas), tsiteeritakse isegi kuuel korral, kuid väljavõtted varieeruvad – kord on tähelepanu elamata elul ja mängimata muusikal, kord armastusel või ka hoopis hingel. Vastandpoolusena, kus ilmneb ka Kaplinski iroonilisus, toob kaks kriitikut välja luuletuse postamendi-Jaanist (Gustafsson 1988; Nirstedt 1989).

Näitena piiride puudumisest ja sellest, kuidas kõik on kõigea seotud, kasutatakse viitena nii eelmist kogu „Tuule ja vee lapsed“ (kõik käib ringi), luuletust „Vahel olen teadnud / et ma olen / natuke sina“ (Kaplinski 1982: 21) või ridu „Mõttetu on rääkida alateadvusest, / võibolla ka teadvusest endast – / pole ju piire ega põhja, miski / ei seisa millelgi. /.../“ (küsimus vastus)

(Kaplinski 1985b: 80) Ka mina lahustumine on üks tõstatatud teema, mida needsamad näited on aidanud selgitada.

Ere tähelepanu hetkes ja kohalolu ning looduse kujutamine on ka teemad, mille puhul tuuakse sisse võrdlusi mõne teise luuletajaga. Esiteks teeb seda Bo Carpelan oma eessõnas, mainides vanema põlvkonna soomerootslasi Rabbe Enckelli ja Gunnar Björlingit (ja sellele omakorda viitab üks kriitik). Dagens Nyheteri kriitik Madeleine Gustafsson näeb aga Kaplinski hingesugulasena Tomas Tranströmerit – justnimelt põhjusel, et temagi jaoks nii nagu Kaplinskigi puhul on oluline teravdada oma tähelepanu selles hetkes, kus ta parasjagu on (Gustafsson 1988). Gösta Ågreni luulega – selle vanamoeliste loodusmaastike tõttu – võrdleb Kaplinski luulet kirjanik Gunnar Balgård, kes lisab, et seal kus Ågren „kaotab ennast ära“, ruttab Kaplinski kerge pintsli tõmbega edasi (Balgård 1988). Teiste rootsi kultuuris tuttavate luuletajatena ilmuvad arvustustesse veel nimed Gunnar Ekelöf ning Pentti Saarikoski. Nende abil kirjeldab Kaplinski luulet kirjanduskriitik Björn Gustavsson, kes võrdleb Kaplinski luule universaalsuse saavutanud isiklikkust ja sügavust Ekelöfi luulega ning väljenduse šarmantset lihtsust Saarikoski omaga (Gustavsson 1988). Ühe kõrvutuse viimase aja tõkeluulega leiab aga ajalehest Upsala Nya Tidning, kus kriitik võrdleb Kaplinski luulet poola luuletaja Jerzy Ficowski aasta varem ilmunud (holokaustiteemalise) koguga „Att läsa i aska“ (1987). Ta kirjutab, et Kaplinski luule on sama silmapaistev ja ka seal on mälestustes tuntav eestlaste, poolakate ja juutide saatus ja kohalolu (Svensson 1989).

Kuigi mõned kriitikud on – nagu esimesegi kogu puhul – arvustanud mitut eri autori luulekogu korraga, ei ole näiteks Kaplinski ja Hlebnikovi vahel vägisi hakatud võrdlusi tegema. Ilmselt mahupiirangu tõttu on ainult üks kriitik otsustanud leida luulekogude vahel ühiseid jooni ning nimetanud Heaney, Kaplinski ja Hlebnikovi kogusid luuleks, mis on kirjutatud poliitilise surve all ning kus esteetilise kõrguste kõrval kohtab harva otsest ajakajalist poliitiliste ja eetiliste suhete peegeldamist (Hultsberg 1988). Sellesama tendentsiga haakub mingil määral ka Ulf Jönssoni esiletoodu Kaplinski varasemast intervjuust, kus küsimusele Gorbatšovi reformide kohta vastanud luuletaja, et eelistab liikuda pigem vaimses maailmas, kus saab end tunda täiesti vabana (Jönsson 1988).

4.3. Järeldused

Luulekogu „Seesama meri meis kõigis“ ilmumine 1988. aastal avaldas Rootsis rohkem tähelepanu kui kahe varasema kogu puhul. Esiteks põhjustas seda Kaplinski suurenenud tuntus ka mujal maailmas ning teiseks oli tol ajal kõrgeenenud tähelepanu ka Balti riikide ning lagunema hakkava Nõukogude Liidu vastu. Kõrgeenenud on seega selleks ajaks ka ootused Kaplinski suhtes.

Hinnangutega ollakse siiski tagasihoidlikumad kui „Tuule ja vee laste“ puhul, kuid erinevusena võib märgata suuremates ajalehtedes kirjutajate kasvanud „vastutustunnet“ arvamuse kujundajatena. Enamikest arvustustest kumab läbi tunnustav suhtumine, kuid on tunda, et Madeleine Gustafsson ja Tom Hedlund kujundavad oma arvamust teadlikumalt ja hoolikamalt, soovides ühtlasi vastata ka lehelugejate ootustele suuna andmisel ning seda enam et suuremate ajalehtede heakskiit võib mõjutada ka hilisemat kajastuste arvu väiksemates piirkonnalehtedes. Igatahes osatakse hinnata Kaplinski detailidevalikut ning oskust siduda tervikuks suur ja väike ning abstraktne ja konkreetne. Seda muuhulgas ilma stereotüüpsuse (Schmidt 1988) või publikut meelitada püüdva populismita (Lundstedt 1988). Pannakse tähele, et luulekogu „Seesama meri meis kõigis“ loob pidevuse tunnet nii oma voolavuse ja rütmiga kui ka teravdatud tähelepanu ja märkamisega (Gustafsson 1988; Balgård 1988; Lundstedt 1989).

Eestis on Kaplinski selleks ajaks küps autor ning seda arvustustes ka väljendatakse. Kohati küll kardetakse sel perioodil tema „luulelisuse“ kadumaminekut, kuid teisalt hinnatakse ka Kaplinski oskust vabalt endale väljendusvahendeid valida. Ka Rootsis leidub üks arvustaja, kes väheste või varieeruvate luuletunnuste tõttu Kaplinski luulest päris selget pilti ei saa ning seega teda ülehinnatuks peab. Kui Eestis loodavad kriitikud leida Kaplinskis endise ekstaasiluuletaja, siis Rootsis oodatakse temalt vastamist Ida või Kesk-Euroopa luuletajate rollile, mis hõlmab selgemate seisukohtade avaldamist nii moraali kui õiguste kohta. Niisuguseid ootusi Kaplinski värskem luulekogu petab, seega leiavad kriitikud need selgemad seisukohad Kaplinski kui isiku kaudu või toetuvad muuhulgas ka tema varasemale luulele. Teise võimalusena tõlgendataksegi seda luulet poliitilise surve tõttu teadlikult apoliitilisena (Hultsberg 1988).

Tõlkekogu puhul on esil veel luule kommunikatiivne funktsioon rahvusvahelistes suhetes. Olgugi et luulekogus endas ei ole päevakajalist poliitikat puudutatud peaaegu üldse, toovad paljud kriitikud teose olulisusena sellegipoolest välja kultuuride vahelise sideme ja

mõistmise tekitamise. Seda teevad ka need kriitikud, kes üldiselt kirjutavad hoolikalt ka luulest ning selle kujunditest ja poetikast. Mõned neist, kes poliitikale rohkem kaasa elavad, mainivad ka päevakajalisemaid tahke poliitikast, peamiselt eestlaste vabaduse eest seismist ning toimuvaid ja toimunud reforme.

Luuletaja rolliga seoses loodavad eesti kriitikud Kaplinski luules kohata üha enam endist šamaani. Üldiselt viitab see sõna siiski luule mõjuvusele ja sugestiivsusele, kuid osalt kindlasti ka temaatiliselt hinge otsingule ja puudutamisele. Ka Rootsis on Kaplinski eelkõige just „hinge ökoloog“ ning olemise ja tõeluse müstik. Peamine vahe on siin selles, et ei räägita niivõrd luuletaja rollist, kui pigem sellest, mida konkreetne luule teeb – ehk luule funktsioonist (või mõnel juhul ka eesmärgist). Põhjusena võib näha luuletaja isiku tuntavamat kohaolu Eestis, mistõttu saab rääkida luuletaja rollist. Rootsis aga peab suurema töö ära tegema luuletekst ilma otsese autori kohaloluta (kuigi vähemalt paaril korral on Kaplinski ka sealseid luulesündmusi külastanud). Igatahes märgatakse ka Rootsis, et Kaplinski luulel on funktsiooni ja toimimise poolest kokkupuutepunkte religiooni ja müstikaga.

Kogu „Raske on kergeks saada“ puhul räägitakse Eestis rohkem enese sisse vaatamisest ning armastusest, Rootsis niisamuti, kuid kõige tsiteeritumaks osutub hoopis tanka „Vikati paned / räästasse. Reha kuuri.“, mis toob esile eelkõige kollektiivse mälu. Kaplinski ida luuletraditsiooni mõjusid mainitakse mõlemal pool, kuid oluliselt sellele keskendumata. Igatahes näib Rootsis see osa proportsionaalselt suurem kui Eestis, kuid ei saa öelda, et zen-budistlikku vaateviisi rootsi kriitikute seas kuidagi rohkem oleks. Pigem näiteks tajutaksegi ida mõjude kombineeritust soome-ugriliku panteismiga või nagu Udo Uibo nägi luulekogus „Tule tagasi helmemänd“ Kaplinskis Tartumaa tasast talupoega (Uibo 1985), nähakse ka Rootsis Kaplinski looduskujutuses veel vanu ja industrialiseerumisest rikkumata talumaastikke (Göteborgs-Posten 1989; Balgård 1988). Viimase nähtuse puhul on huvitav, et kui Kaplinskist räägitakse kui ökoloogilisest (Hedlund 1989) või romantilisest luuletajast (Schmidt 1988), näib, et loodusmaastikud on rikkumata seetõttu, et luuletaja on valinud neid nii kujutada. Teisel juhul aga, kui romantilisuse asemel tõmmatakse paralleele pigem ajalooliste eelmiste põlvkondadega (Balgård 1988) või idaplokiga (Göteborgs-Posten 1989), siis kaldutakse uskuma või usutakse, et niisugused maastikud ongi idaplokis veel elujõulised. Seega kui idaploki suhtes on olemas ootus mingisuguse mahajäämuse kohta, siis nähakse seda kas või niisugusel tasemel, olgugi et päris vanamoodne talumaastik pole ka Ida-Euroopas selleks ajaks enam iseenesestmõistetavus, sest maa on kas kollektiviseeritud või elab suurem osa inimesi nagunii juba linnades. Seega kui Kaplinskis nähakse pigem vastupanuluuletajat ja sõnumi edastajat, on tõenäosus tõlgenduse adekvaatsuseks justkui suurem. Kaplinski lopsaka

loodusega maakodu kirjeldusi annab seega tõesti mitut moodi tõlgendada ja näib, et seda ambivalentsust toob esile ka raamatu tagakaaneluuletus ning eriti veel, kui seda kõrvutada luuletusega „Vikati paned / räästasse“.

Teine looduse nägemise viis seostub rohkem ida traditsioonidega ning looduse vaatlemise ning tähelepaneliku jälgimisega. Mati Undi arvustuse tõttu kogule „Õhtu toob tagasi kõik“ suurenebki eesti kriitikas just siis ka ida mõttemaailma ja selle „passiivsuse“ üle arutlemine. Ivar Ivask on aga juba eelmisegi kogu puhul Kaplinski kaitseks sõna võtnud, öeldes, et idüllil lõtvumisega siin tegemist siiski ei ole ning pigem ilmutab värske kogu luuletaja küpsuse märke. Ka Bo Carpelani eessõna toob välja luuletaja küpsuse ja elukogemuse, kuid nagu eespool öeldud, märkavad rootsi kriitikud, et suure osa sellest tõelusest, mida luuletaja väga teraval pilgul jälgib, moodustab ka raskus või valu. Samuti vähendab ilmselt passiivsuse-muljet rootslaste jaoks luuletuste väiksem valik, nii et puhast loodusekirjeldust ongi seal vähem. Tsüklis „Õhtu toob tagasi kõik“ tuuakse Rootsis välja just mitmeid mõjuvamaid detaile ning luuleliselt aktiivseid tekstikohti. Eriti mitmetasandiliselt mõjub luuletus „Nii palju naisi“, mille erinevatele värsiridadele osutatakse ligi pooles arvustustest. Samuti tuuakse esile luuletust, kus „Piima tooma minnes nägin vasakul pool teed / õitsevaid jänesekapsaid ja meel jäigi rahutuks“ (Kaplinski 1985b: 46) ning teist sellega hästi haakuvat: „Võiksin öelda: tulin bussist maha, / astusin tolmuale teeveerele, kus kasvab / noor vaher ja kibuvitsapõõsas. / Aga tegelikult ma hüppasin vaikusesse / ja seal polnud maad ega pinda, kuhu astuda. Valgus lõi kokku üle mu pea /.../“ (Samas, 44) Seega kui Eestis keskendutakse viimase kogu puhul eelkõige luuletajahoiakule, mis on ärkvel ja avatud, kuid luule poeetikat väga palju ei kirjeldata, siis Rootsis ilmestatakse selle teravdatud tähelepanu saavutanud luuletaja märkamisi ka rohkemate mõjuvate näidete ja kujunditega. Seega luulelisuse vähesuse üle ei kurdeta, kuigi mainitakse Kaplinski argitegemiste kirjeldusi ja sõnaseadmise näilist lihtsust ja voolamist. Ka Unt ja Luik on põhimõtteliselt kriitikutena toetavad, kuid kipuvad oma arvustustes pigem ise luuletama, nii et kohati iseloomustavad nende kritiseeritud luuleparoodiad isegi täpsemini Kaplinski rahutut meelt ja assotsiatiivset parallelismi, kus kokku saavad eri tasandite suured ja väikesed kategooriad ning kus nende jälgimise teekond võib viia ka taipamise või kirgastumiseni.

Kokkuvõte

Jaan Kaplinski debüteeris luulega 1965. aastal ning pälvis juba teise koguga „Tolmust ja värvidest“ (1967) laialdast tähelepanu ja tunnustust. Eriti soojalt võeti Kaplinski looming vastu väliseestlaste seas, mistõttu üsna pea leidis tema luule tõlkimist nii inglise kui rootsi keelde. Eestlased hindasid nii tema uut teemavalikut kui ka põnevast ja sugestiivset väljendusviisi.

Kaplinski rootsikeelne valikkogu „Meie varjud on väga pikad“ (1982) ongi esimene arvestatav autoriluulekogu, mis pärineb nõukogude eesti luuletaja sulest ning ilmub teisel pool raudset eesriiet. Kuna sel ajal on olnud suhtlus Lääne ja idaploki riikide vahel piiratud, on Kaplinski autorina veel tundmatu. Niisuguste vähem tuntud rahvaste kirjandust hakkas Rootsis 1970. aastatest alates välja andma kirjastus Fripress. Tõlkijad Ivo Ilste ja Birgitta Göranson, kes on vastutavad ka luulevaliku eest, on kirjutanud Kaplinski loominguga kohta põhjaliku eessõna. Nii kirjastus, mis annab välja mitmete Ida-Euroopa autorite luulet korraga, kui eessõna, kus on esile toodud Kaplinski luule väga avarat ökoloogilist vaatepunkti, hakkavad mõlemad mõjutama Kaplinski luule vastuvõttu ja tõlgendust. Esimese luulekogu puhul tõstavad kriitikud kõige enam esile Kaplinski varasemat ja jõulisemat luulet, kus ta kõneleb rõhutatud rahvaste ja liikide eest ning seisab vastu igasugusele vägivallale. Kiidetakse ka tema omapärast ja julget pildikeelt tsükli „Seesama meri meis kõigis“ ning pannakse tähele, et tegelikult on ka rahulikumates luuletustes tunnetatav seesama valu, mis jõulisemateski luuletustes. Rootsikeelne luulevalik ei lase esile tulla märksõnadel nagu filosoofilisus ja abstraktsus, mida seevastu Eestis on märgatud ning pigem kriitilises toonis. Rootslaste esmatutvus Kaplinskiga on mõjutatud kriitikute ootushorisonidist seoses Ida-Euroopa luulega, kuid oma ökoloogilise vaatepunktiga võimaldab Kaplinski luule avaramaid tõlgendusvõimalusi ega vasta päris täpselt kõigile ootustele. Igatahes tunnistavad rootsi kriitikud, et Kaplinski luule on aktuaalne veel nüüdki.

Järgmine Kaplinski valikkogu „Tuule ja vee lapsed“ on ilmunud 1987. aastal koos Kaljo Põllu reproduktsioonidega metsotinto sarjadest „Kodalased“ ja „Kalivägi“. Eestis on neid sarju vaadeldud pigem Kaljo Põllu loominguga ning soome-ugri müüdimaaailma kontekstis. Eraldi tähelepanu tekstidele ei ole pööratud. Rootsis aga satub teose ilmumise kontekstiks olema pigem luule – seda nii Fripressi kirjastuse kui ka teose enda kujunduse ja vormistuse tõttu. Kultuuriloolise tausta pakub teosele Kaplinski kirjutatud järelsõna, kus on kirjeldatud eestlaste rahvuspsühholoogia ja nativistliku (ehk omajuurse) kunstisuuna seoseid ning kujunemist nii minevikus kui kaasajal. „Tuule ja vee lapsed“ on kahe kunstniku ühisteos, mis saavutab sellevõrra rohkem ka julget tunnustust kriitikuilt. Teose tõlgenduses domineerib

soome-ugri rahvaste folkloor ja eriline loodustunnetus ning uskumuste süsteem, kus „kõik käib ringi“. Teos paigutatakse eestlaste identiteediotsingute ja vastupanu konteksti, kuid samavõrra nähakse selles ka (rahvus)romantilist võitlust industrialiseerumise ja kultuuriliste suurvõimude domineerimise vastu. Rootslaste endi kaasaega kõnetab teos kõige enam oma tsivilisatsioonikriitikaga, kus ühtaegu on olulised nii linnastumise kui keskkonna hoidmise temaatika. Samuti tuuakse esile, et teos ei mõju eksootilisena ning pigem on see oma jõulisuse ning naivistliku selgusega mõistetav üldinimlikult. Igatahes on „Tuule ja vee laste“ näol tegemist ainulaadse teosega, mis Kaplinski proosaluulet väärtustavas kontekstis vääriks rohkem tähelepanu ka Eestis.

Kolmas valikkogu „Seesama meri meis kõigis“ ilmub rootsi keeles 1988. aastal – ajal, mil nii Eesti kui Baltimaad on oma keerulise poliitilise seisu ning Kaplinski oma kasvanud rahvusvahelise tuntuse tõttu hoopis suurema tähelepanu all. Olgugi et luulekogu ilmub pealkirja all „Seesama meri meis kõigis“, kooseb valik peamiselt luuletustest, mis pärinevad kogudest „Raske on kergeks saada“ ning „Õhtu toob tagasi kõik“. Seega on luulekogu sisu rõhutatult vaimne ja isiklik-universaalne, mis tähendab, et parasjagu aktuaalset poliitilist olukorda ei peegelda see peaaegu üldse. Seetõttu leitakse oodatav vastupanu-mõõde kas luuletaja isiku või tema varasema luule kaudu. Varasematest kogudest kõlab tõlgendustes värskemalt kaasa soome-ugri panteistlikkus ning esimesest kogust eelkõige rõhutatud rahvaste ning liikide eest kõnelemine ja ökoloogiline suund. Rohkem kui Eestis pälvib temaatiliselt tähelepanu ka kollektiivse mälu tasand. Eriti rõhutab seda tanka „Vikati paned / räästasse. Reha kuuri /.../“, mida tsiteeritakse isegi viiel korral. Samuti panevad kriitikud tähele – rohkem kui Bo Carpelan oma eessõnas välja toob – ka valu kui hetkereaalsuse ja silmapilgu teravdatud tajumise üht poolust. Mitmetasandilisust, assotsiatiivset tehnikat ning tundlikku detailikasutust toob aga esile luuletus „Nii palju naisi /.../“, mille erinevaid värsiridu tsiteeritakse eri kontekstides veelgi rohkem. Meeldejäävate kujunditena tuuakse välja jänese kapsast ning valget käterätti ning eespool mainitud paljutsiteeritud luuletusest jäävad eelkõige kõlama read „on ainult hing / millel pole suurust ega väiksust“, mis inspireerib Svenska Dagbladeti kriitikut nimetama Kaplinskit tema varasema ja praeguse luule iseloomustamiseks „hinge ökoloogiks“.

Eestis nähakse või soovitakse Kaplinskit näha endiselt šamaani või ekstaasiluuletajana. Rohkem kui luule poetikale, keskendutakse sel perioodil veel luuletaja rolli või hoiaku mõtestamisele. Ka Rootsis küsitakse luule funktsiooni või eesmärgi järele, kuid arvustuste piiratud mahu tõttu on esil sel juhul pigem luule, mitte luuletaja. Teisalt aga jagunevadki arvustused temaatiliselt pisut selgemini ühiskondlik-poliitiliseks ning hingelis-vaimseks.

Need kaks funktsiooni ühinevad rahvusvahelises luules Kaplinski näite puhul isegi siis, kui luule ise ei puuduta poliitikat peaaegu üldse.

Jaan Kaplinski luule rootsi retseptsiooni puhul võib 1980. aastatel näha kolme põhilist jõujoont. Esiteks satub Kaplinski oma ökoloogilise luulega Ida-Euroopa konteksti. Vastuvõtt on siis veel tagasihoidlik, kuid tunnustav. Põllu loomingu koosmõjul tulevad teiseks esile nii soome-ugri müüdimaailm koos oma looduse hingestatusega kui ka romantiline rahvuslikkus koos kultuurilise ja keskkondliku vastupanuga. Vastuvõttus võib sel ajal tajuda positiivset üllatust mitmel tasandil korraga. Seejärel lisandub rohkem mõjutusi ka zenbudismist, mistõttu koondub tähelepanu enam silmapilgu teravdatud tajumisele ning tõelusemüstikale. Siiski võib küsida, nii nagu eesti arvustajadki, mis on tõelus – ja kuidas luule seda peegeldab – kas kõverpeeglis või mitte. Kas loodus, mida Kaplinski kujutab, on olemas? Igatahes võib öelda, et eesti kultuuri kauguse tõttu on Rootsis Kaplinski luule adekvaatsemaks mõistmiseks ökoloogilise vaatepunkti väljatoomine olnud isegi vajalik, et mõista tema luule mimeetilise aspekti kõrval ka selle utoopilist potentsiaali. Seetõttu on Kaplinski Rootsis esialgu tajutud veidi enam ökoloogilise luuletajana kui Eestis, kuid järgmiste luulekogude ilmumisel lisandub eri tõlgendusviise juba rohkem, nii et ökoloogist saab (Kaljo Põlluga koos) šamaan, seejärel müstik, ning nendest moodustubki kokkuvõtteks „hinge ökoloog“.

Tahes tahtmata hakkab tunduma, et hinge ökoloogina on Kaplinski Rootsis läbi teinud selle loveretke hinge tagasitoomiseks, mis tal Eestis „Hinge tagasituleku“ ärakeelamise tõttu õigel ajal tegemata jäi.

Kirjandus

- Alexandersson, Eric S. 1982. Fyra Öststatsdiktare i hemlöshet. – Göteborgs-Posten, 13.04.
- Andersson, Lars Gustaf 1987. En est är en est – är nu i dikt och bild. – Expressen, 25.06.
- Ariste, Paul 1979. Kodälased. Noorte Hääl, 8. september.
- Balgård, Gunnar 1988. Majakovskijs like och estnisk närhet. – Västerbottens-Kuriren, 09.12.
- Ehin, Andres 1968. Tolmust ja värvidest kõnelev luulemaailm. – Noorus, nr 4, lk 18–19.
- Eilart, Jaan 1968. Kaitsmas elu. – Edasi, 6. mai.
- Eilart, Jaan 1974. Veri on see, mis rähnipoja... Noorte Hääl, 22. juuni.
- Eiritz, Ingrid 1989. Stridbar röst från öst. – Arbetarbladet, 03.01.
- Erixon, Peter Lucas 1982. Poeter från öst i lyrisk rapport. – Östersunds-Posten, 28.06.
- Eller, Mart-Ivo 1979. Kodälased. Noorte Hääl, 8. september.
- Grabbi, Hellar 1973. For a New Heaven and a New Earth: Comments on The Poetry of Jaan Kaplinski. – Books Abroad, 47, nr 4, lk 658–663.
- Grünthal, Ivar 1968a. Eesti kirjandus 1967 (järg). – Tulimuld, nr 4, lk 216–225.
- Grünthal, Ivar 1968b. Sähvatavad pinnad. – Mana, nr 33, lk 123–125.
- Gustavsson, Björn 1987. I den finsk-ugriska mytvärlden. – Nya Wermlands-Tidningen, 05.03.
- Gustavsson, Björn 1989. Havet i oss alla. – Nya Wermlands-Tidningen, 10.01.
- Gustafsson, Madeleine 1988. En dold dimension i tillvaron. – Dagens Nyheter, 27.10.
- Göteborgs-Posten 1989. Poeten Jaan Kaplinski. 24.02.
- Hasselblatt, Cornelius 2011. Estnische Literatur in deutscher Übersetzung: eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Hasselblatt, Cornelius 2015a. Eemalt vaadates: veerand sajandit eesti kirjandusega. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hasselblatt, Cornelius 2015b. Eesti kirjandus teel Saksamaale. – Eemalt vaadates. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 229–234.
- Haug, Toomas 1985. Pilk eesti luuleilma 1984. – Looming, nr 3, lk 392–397.
- Hedlund, Tom. 21.03.1989. En själens ekolog. – Svenska Dagbladet.
- Heinloo, Sirel 2012. Jaan Kaplinski uuema proosa retseptsioon Rootsis ja Eestis. Bakalaureusetöö. Juhendaja: Mart Velsker. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond.

- Heinloo, Sirel 2013. Seesama romaan? – Jaan Kaplinski "Seesama jõgi" teisel pool Läänemerd. – *Methis. Studia humaniora Estonica*, 12, vabanumber. Tartu, lk. 72–90.
- Hellat, Henn-Kaarel 1973. Etüüd rikkast tundeihnurist. – *Sirp ja Vasar*, 5.01, lk 5.
- Hellat, Henn-Kaarel 1977. „...kes tajub tõeluse puudutust ...“ – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 560–562.
- Hultsberg, Peter. 24.03.1987. Text och bild eggat tillsammans. – *Barometern*.
- Hultsberg, Peter. 13.12.1988. Dikter skrivna i politisk tumult. – *Barometern*.
- Ivask, Ivar 1968. Jaan Kaplinski. Tolmust ja värvidest. – *Books Abroad*, 42, nr 1, lk 159 – 160.
- Ivask, Ivar 1977. Jaan Kaplinski. Ma vaatasin päikese aknasse. – *World Literature Today*, 51, nr 4, lk 651–652.
- Ivask, Ivar 1984. Kirjandusringvaade. – *Mana*, nr 53, lk 81.
- Jönsson, Ulf 1987. En lisa att läsa efter Tjernobyl. – *Arbetarbladet* 05.03.
- Jönsson, Ulf 1988. När Baltikum reser sig – då talar Jaan Kaplinski. – *Gefle Dagblad*, 29.11.
- Jauss, Hans Robert 1982. Toward an aesthetic of reception; translation from German by Timothy Bahti; introduction by Paul de Man. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Jauss, Hans Robert 1983. Kirjallisuushistoria kirjallisuustieteen haasteena. Tõlkinud M. L. Nevala. Eesti keelde tõlkinud Marin Laak. Käsikiri.
- Jürisson, Helvi 1973. Valgest joonest Võrumaa kohal. – *Looming*, nr 3, lk 515–517.
- Kaalep, Ain 1967. Kust eksib lapse naeratus kuningakotta? – *Looming*, nr 12, lk 1912–1915.
- Kaplinski, Jaan 1965. Jäljed Allikal. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1966. Kalad punuvad pesi. Tallinn: Eesti NSV Riiklik kunstiinstituut.
- Kaplinski, Jaan 1967. Tolmust ja värvidest. Tallinn: Perioodika.
- Kaplinski, Jaan 1968. Eelarvamused ja eetika: elusolendite hoidmisest ja kaitsmisest: utoopilisi mõtisklusi. – *Looming*, 12, lk. 1861–1865.
- Kaplinski, Jaan 1972. Valge joon Võrumaa kohale. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1973. Mõtisklusi inimkultuurist ja ökosüsteemidest. – *Eesti Loodus*, nr 7; lk 443–447, nr 8, lk 502–508; nr 9, lk 569–574.
- Kaplinski, Jaan 1976. Ma vaatasin päikese aknasse. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1977. Uute kivide kasvamine. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaplinski, Jaan 1982a. Raske on kergeks saada. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1982b. Våra skuggor är mycket långa: dikter i urval och tolkning av Ivo Iliste och Birgitta Göranson. Bromma: Fripress.

Kaplinski, Jaan 1984. Tule tagasi helmemänd. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1985a. The same sea in us all: poems. Translated by Jaan Kaplinski with Sam Hamill. Portland: Breitenbush Books.

Kaplinski, Jaan 1985b. Õhtu toob kõik tagasi. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1986. Käoraamat: luulet, 1956-1980. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1987. The Wandering Border. Translated by Jaan Kaplinski with Sam Hamill and Riina Tamm. Port Townsend: Copper Canyon Press.

Kaplinski, Jaan; Põllu, Kaljo: *Barn av vind och vatten*. Bromma, 1987

Kaplinski, Jaan, Kaljo Põllu 1987. Barn av vind och vatten; översättning från estniska av Ivo Iliste och Birgitta Göranson. Bromma: Fripress.

Kaplinski, Jaan 1988. Samma hav i oss alla. Dikter: urval och tolkning från estniska av Ivo Iliste och Birgitta Göranson; förord av Bo Carpelan. Bromma: Fripress Bokförlag.

Kaplinski, Jaan 1990. Hinge tagasitulek. Poeem. Tallinn: Eesti Raamat.

Kaplinski, Jaan 1990. The same sea in us all. Translated from the Estonian by the author and Sam Hamill. London: Collins Harvill.

Kaplinski, Jaan 1991. I Am the Spring in Tartu and Other Poems Written in English. Vancouver: Laurel Press.

Kaplinski, Jaan 1992. The Wandering Border. Translated by Jaan Kaplinski with Sam Hamill and Riina Tamm. London: Harvill.

Kiin, Sirje 1983. All you need is love. – Looming, nr 8, lk 1138–1141.

Kruus, Oskar 1965. Meie luuleankeet. – Sirp ja Vasar, 2. aprill, lk 3.

Kübarsepp, Riin 2005. Vaimse rahvaluule kollektsionäär Kaljo Põllu, <http://www.folklore.ee/tagused/nr29/pollu.pdf> (vaadatud 17.05.2017)

Kronbergs, Juris 2007. Kaplinskis honung. – Lyrikvännen, h 4, s 26–31.

Laak, Marin 2014. Kirjanduslikest kontaktidest läbi raudse eesriide. – Methis. Studia humaniora Estonica; 13. Eksiilkirjanduse erinumbr. Tartu, lk 148–172.

Łaha, Ilona 2011. Latvian Literature in Sweden.

https://www.academia.edu/19886167/Latvian_Literature_in_Sweden._Latvie%C5%A1u_literat%C5%ABra_Zviedrij%C4%81 (Vaadatud 17.05.2017).

Laht, Uno 1965. Kaseti katsikul. – Looming, nr 3.

Langemets, Andres 1985. Tule tagasi, tõelus! – Sirp ja Vasar, 5. aprill, lk 4–5.

- Langemets, Andres 1986. Kaheksanda kümnendi esimese poole eesti luulest – Looming, nr 6, lk
- Lauristin, Marju 1965. Viis visiitkaarti. – Sirp ja Vasar, 9. aprill
- Lehiste, Ilse 1968. Kahe uue luuletuskogu vormist ja sisust – Mana, 1968, nr 33, lk 95–101.
- Lejon, Egil 1984. Barn av vind og vatn - estisk kunst / grafikk: Kaljo Põllu; tekst: Jaan Kaplinski; övers. Turid Farbregd. Stavanger: Dogne.
- Luik, Viivi 1985. Mõni sõna Tam Lin'ist ja talutüdruk Tiiust. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 555–556.
- Lundberg, Erik 1987. Om kåtornas folk. – Göteborgs-Posten, 05.03.
- Lundstedt, Göran 1989. En obesmittad diktare. – Sydsvenska Dagbladet, 08.03.
- Lõhmus, Aivo 1985. Tule tagasi helmemänd. – Edasi, 16 märts, lk 5.
- de Man, Paul 1982. Introduction. Hans Robert Jauss, Toward an aesthetic of reception; translation from German by Timothy Bahti. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mihkelson, Ene 1973. Vastandumine. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 304–305.
- Mihkelson, Ene 1978. Tiivajalg piirmere pinnal. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 172–173.
- Mikkel, Marju 2007. Nooreestlased ja nende lugejad: ootushorisondist 1905.–1915. aastate päevakriitika põhjal. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond.
- Mudde, Cas 2011. Populistlik paremradikaalsus: patoloogiline normaalsus. – Vikerkaar, nr 11, lk 78–88.
- Muru, Karl 1978. Luuleaasta 1977 ehk nii palju värse. – Looming, nr 3
- Muru, Karl 1985. Jaan Kaplinski igatsused. – Looming, nr 5, lk 700–702.
- Muru, Karl 1987. Ääremärkusi „Käoraamatu“ juurde. – Sirp ja Vasar, 27. märts, lk 5.
- Mängel, Annely 1994. Jaan Kaplinski luule kriitikas. Diplomitöö. Juhendaja: Ele Süvalep. Tartu Ülikool, Eesti kirjanduse õppetool.
- Nagelmaa, Silvia 1973. Aastaülevaade, Looming, nr 4.
- Nagelmaa, Silvia 1977. Kahest raamatust ja rohkemgi. – Looming, nr 9, lk 1570–1573.
- Niittymäki, Maija 1987. Bilder kraftfulla som tolltrumman. – Hufvudstadsbladet, 18.07.
- Nirstedt, Gunnar 1989. Världen som språk. – Östgöta Correspondenten, 04.04.
- Nyström, Jan-Olov 1987. Försvaret estnisk identitet. – Norrländska Socialdemokraten, 18.03.
- Kjellgren, Thomas 1982. Dikter från tre länder. – Västgöta-Demokraten, 28.05.
- Küng, Andres 1982. Kaplinski på svenska. – Svenska Dagbladet. 24.05.

- Nutria, Timo 1985. Carmen esthonicum ad leges Kummutinskij poeticas compositum ehk Kummutinski poetikareeglite järgi eesti keeles kompositud värsid. – Sirp ja Vasar, 28. juuni, lk 16.
- Olesk, Sirje 1983. Luuleaasta 1982 Tartu poolt vaadatuna. Edasi, 12. veebruar, lk 4.
- Pruul, Kajar 1985. Lõunapoolse Eesti luuleraamatud 1984. – Edasi, 16. märts, lk 4.
- Pirso, E 1965. Leidjate taldu ei põleta vaev. – Edasi, 18. aprill.
- Põllu, Kaljo 1978. Kodalased: 13 reproduktsiooni / tekst: J. Kaplinski; eessõna: E. Asu-Õunas, A. Künnap; kujundanud J. Klõšeiko. Tallinn: Kunst.
- Põllu, Kaljo 1988. Kalivägi : 25 reproduktsiooni : metsotinto / Kaljo Põllu; eessõna: E. Asu-Õunas; tekst: J. Kaplinski; kujundanud J. Klõšeiko. Tallinn: Kunst.
- Raud, Rein 2013. Mis on kultuur? Sissejuhatus kultuuriteooriatesse. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Põllu, Kaljo 1984. Barn av vind og vatn - estisk kunst / grafikk: Kaljo Põllu; tekst: Jaan Kaplinski; övers. Turid Farbregd. Stavanger: Dagne.
- Ringgren, Magnus 1987. Träd och stenar får liv. – Aftonbladet, 05.03.
- Rummo, Paul-Eerik jt 1967. Vestlus Jaan Kaplinski „Tolmust ja värvidest“. – Sirp ja Vasar, 6.10.
- Rummo, Paul-Eerik 1968.Looming, nr 4, lk 619–628.
- Salumets, Thomas 2006. Conflicted Consciousness: Jaan Kaplinski and the Legacy of Intra-European Postcolonialism in Estonia“, Baltic Postcolonialism, toim. Violeta Kelertas. Amsterdam, New York: Rodopi, lk 429–445.
- Salumets, Thomas 2014. Unforced flourishing: understanding Jaan Kaplinski. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Salumets, Thomas 2016. Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski; inglise keelest tõlkinud Kersti Unt. Tallinn: Varrak.
- Saluvere, Tiina 1985. Kaljo Põllu „Kodalased“ folkloori aspektist. Diplomitöö. Tartu Ülikool.
- Sang, Joel 1982. Tõesem ja vabam? – Sirp ja Vasar, 15. oktoober, lk 6–7.
- Sang, Joel 1983. Luuleaasta pildistusi 1982, Looming, nr 3, 381–389.
- Schmidt, Staffan 1989. Motståndskraft. Jaan Kaplinskis dikter. – Arbetet, 27.02.
- Soosaar, Mark 1979. Kodalased. Noorte Hääl, 8. september.
- Soovik, Ene-Reet 1999. Üle mere: Tomas Tranströmer ja Jaan Kaplinski. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 160–165.
- Sundblad, Ulf 1988. Nya dikter ur bokfloden. – Dagen, 12.11.

- Svensson, Marianne 1988. Poeter i inre och yttre exil. – Upsala Nya Tidning, 01.06.
- Svensson, Marianne 1989. Skilda verkligheter. – Upsala Nya Tidning, 07.03.
- Sommelius, Sören 1989. Själens ekolog. – Helsingborgs Dagblad, 24.05.
- Tatar, Tõnis 2015. Kolmas tee Eesti NSV kunstis: avangardi ja võimumeelsuse vahel. Doktoritöö. Juhendajad: Jaak Kangilaski, Juhan Maiste; Tartu Ülikooli ajaloo- ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tuglas, Friedebert 1958. Juhan Liiv: elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Uibo, Udo 1985. Pigem arutlus kui arvustus. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 554–555.
- Unt, Mati 1985. Silm parajasti seletamas. – Looming, nr 9, lk 1277–1278.
- Veidemann, Rein 1983. Eesti kirjanduskriitika 1960. aastatel. – Olla kriitik ...: Tekste aastaist 1975 – 1985. Tallinn: Eesti Raamat 1986, lk 179–209.
- Ürt, Julius 1983. Raske on kergeks saada. – Edasi, 16. juuli, lk 5.
- Wahlstedt, Varl Olof 1982. Bilden utanför ramen. – Vestmanlands Läns Tidning, 08.06.
- Wistrand, Sten 1989. Obekväm ekologisk est. – Nerikes Allehanda, 24.08.

Summary

This master's thesis on „The Reception of Jaan Kaplinski's Poetry in Sweden and in Estonia before 1990“ gives an overview mainly about the reception of Jaan Kaplinski's three poetry collections translated into Swedish in the 1980's. These collections, all translated by Ivo Iliste and Birgitta Göranson, are „Våra skuggor är mycket långa“ (“Our Shadows Are Very Long”) in 1982, “Barn av vind och vatten” (The Children of Wind and Water”) with Kaljo Põllu's repros in 1987 and “Samma hav i oss alla” (The Same Sea In Us All”) in 1988. The overview is mostly based on the newspaper reviews written about the poetry collections in Sweden.

The second aim of this paper is to analyse and compare the reception of Jaan Kaplinski's poetry in Estonia and Sweden to examine the differences and universal qualities of his poetry and to see how much these qualities depend on the time and cultural situation of these countries. The method used is qualitative analysis combined with thematic and discourse analysis. The categories adapted to this research are inspired of the reception theory of the German literary hermeneuticist Hans Robert Jauss who has developed a concept of *horizon of expectations* to explore the situation when new aesthetical qualities appear in the existing literary discourse.

In Sweden Kaplinski's poetry collections are not given out in the same following order as in the United States or London. All three collections in Swedish translation have been published by a small and highly appreciated publisher Fripress by Lennart Frick that specializes on the literature from small and less known nations and language areas. This means that a wider context of Eastern European poetry will come forth in the Swedish reviews. Also, as the translators introduce Kaplinski as poet with a wide ecological perspective a range of the topics related to this will appear in the reviews as well. In the 1960's when the original collections were published Estonians sometimes described the poetry as abstract or philosophical but the first collection in Swedish does not seem to show Kaplinski's early poetry this way.

The second collection “The Children of Wind and Water” with Kaljo Põllu's *mezzotinto* graphic series is a rare and exceptional combination of Põllu's art and Kaplinski's prose lyrics. In Estonia these series have usually been seen in the context of Põllu's art and Estonian and Fenno-Ugric myth world where the nature is animated and everything comes and goes around

in a circle of life. In Sweden even more attention is paid on the poetry of Jaan Kaplinski. Relying on the afterword by Kaplinski Swedish reviewers interpret the art work in connection with Estonians identity as well as with the wider cultural and ecological resistance. At the same time they do not regard this collection as too exotic, rather opposite – they highly recognize the art as powerful and universal.

The third collection “The Same Sea In Us All” is published in 1988, in a politically challenging time for the Baltic states. In opposite to that the poetry collection does not reflect any political movements and focuses on the deep personal and spiritual process of understanding. The Swedish reviewers recognize Kaplinski’s smooth and simple way to unite small and big, abstract and everyday realms, as well as finding impressive and delicate details. Estonian reviewers at the same time discuss more about the role of the poet. But even in Sweden the reviewers point out the function of the poetry in getting in touch with less known or far away nations.

In general, Jaan Kaplinski’s poetry is well received in Sweden even though it does not follow the exact same line as in the English speaking world. Compared to Estonian reception the Swedes tend to notice more the political resistance behind his poetry. Still, mostly the interpretations focus on the ecological and spiritual themes of his poetry.

Lisad

„Våra skuggor är mycket långa“ 1982

„Meie varjud on väga pikad“ 1982

Eessõna Ivo Ilistelt

„Kalad punuvad pesi“ (1966)

Kõik magavad, lk 5

Kultuur on, lk 8

Sina jääd, lk 7

„Tolmust ja värvidest“ (1967)

Edasi aeg, lk 7

Mehed laulsid vankrite kõrval, lk 8

Purjesid purjetab välja, lk 9

Me peame ju väga tasa käima, lk 13

Meie varjud on väga pikad, lk 18

Ei isegi sõber, lk 27

Ainult kaasa minna, lk 33

Sina sina kuu, 35

Valge ristikhein ei küsi küll midagi, lk 37

Järve kõrbenud kaldal, lk 42

Iga kullerkupu, lk 43

Viidumäel üksi kasvab lõhvan käoraamat, lk 47

See on vihmane suvi, lk 48

Sina kauge päike, lk 51

Sammal on kajatult sügav, 53

„Valge joon Võrumaa kohale“ (1972)

Tulen sulle kella üheksa bussi vastu, lk 5

Nädala möödudes, lk 6

Rada rägastik, lk 6

Mõnikord enne kui uni tuleb meenutatakse seda meile, lk 7

Siniste tähtede all, lk 8

Kraavid täis vett taevas kummuli, lk 9

Tee laulab kannus, lk 11

Kuu, lk 12

Oi sina vana pada mis, lk 12

Päike, lk 12

Kaarsillal, lk 13

Taht joob viimase rasva, lk 16

Kured, lk 20

Vesi jääb seisma, lk 21

Rahu, lk 22

Suvel on aeg kümme korda kiirem, lk 23

Tuul kannab ämblikke, lk 23

„Uute kivide kasvamine“ (1977)

(„Seesama meri meis kõigis“)

Üks, lk 38

Leivaahi, lk 40

Uute, lk 41

Sina kerge-, lk 48

Seesama, lk 50

Liivamägi, lk 52

Suure musta siilina, lk 53

Laul, lk 55

Taevas madalal, lk 69

Ühe maailma, lk 72

Külm päike, lk 73

„Barn av vind och vatten“ 1987

„Tuule ja vee lapsed“ 1987

1. Janu (ainult repro)
2. Kaks päikesepõtra
3. Maa-ema ja tema saatja Päikene
4. Kaliväe sünd
5. Teekonna algus
6. Ilmasammas
7. Jumalate mets
8. Paduvihm
9. Hingede öö
10. Saare
11. Alempois
12. Heinakuu
13. Rehekuu
14. Virmalised
15. Uni
16. Päikesevene
17. Legend
18. Maailm nagu pada
19. Viruskundra (ugnstrollet)
20. Leib
21. Taevaskoda
22. Lindudepuu
23. Maa-emale
24. Mehed
25. Hetk
26. Mõtisklus
27. Tõde ja õigus (ainult repro)
28. Ord pa vägen (saatesõna; vahepeal „Taevalik maailma esiema“)

„Samma hav i oss alla“ 1988

„Seesama meri meis kõigis“ 1988

Bo Carpelan „Marginaale Jaan Kaplinski kogule „Seesama meri meis kõigis““

I

Kolm varasemat luuletust

II

„Raske on kergeks saada“ (1982)

Aeg tilgub, lk 5

Aita mind, lk 6

Väikese sõrmega, lk 10

Ei ole minevikku, lk 11

Vikati paned, lk 11

Elu on nii lühike, lk 14

Kõik võib kaduda, lk 17

Sinu äraolemist, lk 17

Vahel olen teadnud, lk 21

Ärgata keset ööd, lk 22

Meie vahel, lk 23

Kõik surelik, lk 25

Esimene, lk 26

Vikerkaar on, lk 29

Välgatus su, lk 44

III

„Tule tagasi helmemänd“ (1984)

Kolm viimast salmi „Esivanematest“, lk 51

Seisad kesk võõrast tuba, lk 11

Maja on tuule pääl, lk 35

Kuulates Paul-Eerikut üliõpilastele oma näidendit lugemas, lk 54

IV

„Õhtu toob tagasi kõik“ (1985)

Valge paber ja aeg, lk 13

Õõ tuleb, lapsed magavad, lk 15

Teadmine on mulle alati, lk 17

Ei ole kodune siin, lk 28

Lambid on erinevad, lk 29

Võiksin öelda, lk 44

Piima tooma minnes, lk 46

Rääkisin Jumalannast, lk 56

Nagu ei saaks kopsud, lk 57

Mu tädi tundis neid, lk 58

Ma ei tea, lk 77

Nad muudkui kirjutavad, lk 79

Mõttetu on rääkida, lk 80

Ei ole Jumalat, lk 81

Samavõrd kui inimene, lk 84

Maailm ei koosne, lk 87

Destruktivität ist das Ergebnis, lk 88

Vili on lõigatud, lk 89

Vahel ma näen nii selgelt, lk 90

Nii palju naisi, lk 93

Dialektika on dialoog, lk 94

Luule on nagu rohelus, lk 105

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sirel Heinloo

(sünnikuupäev: 29.01.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Jaan Kaplinski luule retseptsioon Rootsis ja Eestis enne 1990. aastat“,

mille juhendaja on Mart Velsker,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 17.05.2017